

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK TÜRKÇESİNDE FİİLİN İSTEMİ (VALENZ)

HAZIRLAYAN

Cüneyt ÇETİNKAYA

DANIŞMAN

Yard. Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

MANİSA-2012

ÖZET

Bu çalışmada Kazak Türkçesindeki bazı fiiller istem açısından değerlendirilmiştir. Öncelikle tamlayıcılar ve istemle ilgili yabancı ve yerli kaynaklı bilgiler verilmiş, sonra bu bilgiler ışığında inceleme kısmına geçilmiştir.

Çalışmamızda kullanılan fiiller Abdijemil Nurpeyizov'un "Imırt" isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki örneklerden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan fiillerdir.

İnceleme kısmında bizden önceki çalışmalardan farklı bir yol izlenmiştir. Bizden önceki çalışmalarda tespit edilen fiiller ya alfabetik sırayla verilmiştir ya da fiilin aldığı istem sayısına göre sıralanmıştır. Biz bunlardan farklı olarak; tespit ettiğimiz fiilleri yorumlama yoluna gittik.

Öncelikle fiillerimizi Oluş, Kılış ve Durum fiilleri olarak sınıflandırdık. Daha sonra bu sınıflardaki fiillerin yakın anlamlı olanlarını bir araya getirdik. Bu yakın anlamlı gruplara anlam yakınlığına göre tek bir anlam verdik ve bu ortak anlama dayanarak yorumlamalara gittik. Bu yorumlamalar içinde Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırmaları da mevcuttur. Karşılaştırmalar istem boşluklarının belirlenmesi şeklinde olmuştur. Eğer doldurulmamış istem boşlukları varsa bunlar Kazak Türkçesinden başka örneklerle doldurulmuştur. Kazak Türkçesinde örnek bulunamadıysa Türkiye Türkçesi mantığıyla doldurulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bir fiil tablosu hazırlanıp fiillerin örneklerde aldığı ve Kazak Türkçesinde muhtemelen alabileceği hal ekleri gösterilmiştir. Buradaki muhtemel ekler sadece Kazak Türkçesinde örneği bulunabilmiş eklerdir.

ABSTRACT

In this work, some verbs of Kazakh Turkish were evaluated in terms of valence. First of all, some information based on foreign and local resources was given about defining and valence and then with this information it was passed to investigation part.

Verbs used in this work are from Äbdijemil Nurpeyizov's novel called "Imirt" and encountered verbs which were recorded from samples of Kazakh Turkish – Turkey Turkish Dictionary.

In the investigation part, different method from previous works was used. In previous works, verbs were given with alphabetic order or arranged according to the number of valence that verb takes. Differently in this work, verbs utilized were interpreted.

In the beginning, verbs were categorized as process, action and stance. Then verbs whose meanings are close were combined in these categorizes. These combined groups which consist of verbs with close meanings were separately given one meaning according to meaning closeness. And then they were interpreted based on given common meaning. In the interpretations, comparison of Kazakh Turkish and Turkey Turkish were also given. Comparisons were done according to the determination of valence blanks. If there were empty demand blanks, they were filled with other samples from Kazakh Turkish. If any sample could not be found from Kazakh Turkish, they were filled with the logic of Turkey Turkish.

In the final part, a verb table was prepared and case ending taken in samples and possibly taken in Kazakh Turkish were shown. These possible endings are only been found Kazakh Turkish sample.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “KAZAK TÜRKCESİNDE FİİLİN İSTEMİ (VALENZ)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20 / 06 / 2012

Cüneyt ÇETİNKAYA

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

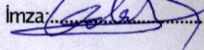
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	433320
Yazar Adı / Soyadı	Cüneyt Çetinkaya
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 30845081346
Telefon / Cep Telefonu	02746120289 05464328373
e-Posta	cuneytchetinkaya@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Kazak Türkçesinde Filin İstemi (Valenz)
Tezin Tercümesi	Valence in the Kazakh Turkish (Valence)
Konu Başlıkları	Dilbilim Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2012
Sayfa	136
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Ferhat Karabulut
Dizin Terimleri	Fil= Act İsim hal ekleri=Noun case affixes İstem=Valency Türkiye Türkçesi=Turkey Turkish Kazakça=Kazakh language
Önerilen Dizin Terimleri	Fil Tamlayıcıları
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelemesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 20.06.2015 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezime ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

22.06.2012

İmza:

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 11.06.2012 tarih ve 11/Ek 2 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Programı öğrencisi Cüneyt ÇETİNKAYA'nın "Kazak Türkçesi'nde Fiilin İstemi (Valenz)" Konulu tezi incelenmiş ve aday 20.06.2012 tarihinde saat 13.00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☒
DÜZELTME yapılmasına *	☐	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine **	☐	ile karar verilmiştir.	

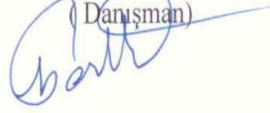
* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

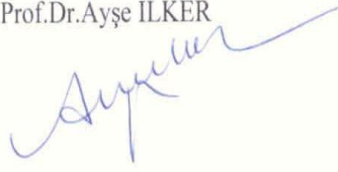
Yrd.Doç.Dr. Ferhat KARABULUT

(Danışman)

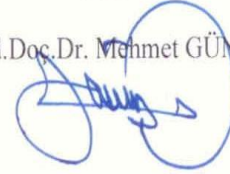
ÜYE

Prof.Dr.Ayşe İLKER

ÜYE

Yrd.Doç.Dr. Mehmet GÜNAY

<u>Evet</u>	<u>Hayır</u>
☐	☐
*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir	
☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır	
☐	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır	
☐	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.	
☐	☐
Tez, başını gereksizdir.	
☐	☐

SÖZ BAŞI

Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısında yazı dili olarak kullanılmaya başlanan Kazak Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları incelenmiştir.

Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde fiil ve tamlayıcı ilişkisini ele alan çalışmalar oldukça azdır. Fiillere genellikle geçişlilik ve geçişsizlik yönüyle etki ettiği düşünülen tamlayıcılar, artık daha geniş manada düşünölmeye başlanmış, hatta fiillerin bu tamlayıcılara muhtaç olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.

Türk lehçelerinde kullanılan fiillerin tamlayıcılarının tespit edilmesi, lehçeler arası aktarmaların daha hızlı ve daha doğru yapılmasını sağlayacak, dil öğrenimini de kolaylaştıracaktır.

“Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi (Valenz)” başlıklı tezimizin konusu, adından da anlaşılacağı üzere; valenz, fiil-tamlayıcı ilişkisi ya da birleşim değeri olarak da adlandırılan “istem”in Kazak Türkçesi açısından incelenişidir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse; Kazak Türkçesindeki cümlelerde bulunan fiiller ve fiilimsilerin kendinden önce mecburen ya da ihtiyaca göre istediğı durum ekli tamlayıcıların tespiti ve bu durumun cümle üzerinden yorumlanışdır.

Tezimizde Abdijemil Nurpeyizov’un “Imırt” isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü’ndeki örneklerden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan fiilleri anlam yakınlığı bakımından bir araya getirip istem yönünden değerlendirdik.

İstem konusunda daha önce yapılan çalışmalarda sadece durum ekli tamlayıcılar tespit edilmiş ve fiiller ya alfabetik ya da istem sayılarına göre sınıflandırılıp bırakılmıştır. Biz ise bu konuda cümleleri yorumlayıp istem üzerine düşünmeyi ve analizler yapmayı uygun gördük.

Yaptığımız bu çalışmanın Türk Dili çalışmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunmasını ümit ediyoruz ve böylece kendimizi mutlu addedeceğiz.

Tez konusu seçiminde ve fikir edinme aşamasında yardımcı olan sayın hocam Prof. Dr. Ayşe İLKER’e ve tez çalışması boyunca yardımlarını esirgemeyen tez hocam sayın Yard. Doç. Dr. Ferhat KARABULUT’a şükranlarımı bir borç bilirim.

Cüneyt ÇETİNKAYA

MANİSA 2012

İÇİNDEKİLER

Özet	III
Abstract	IV
Yemin Metni	V
Tez Savunma Sınav Tutanağı	VI
Söz Başı	VII
İçindekiler	VIII
Kısaltmalar	XI
Kazak Türkçesi Çeviriyazı Alfabeti	XIII

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1. 1. Konu, amaç, kapsam	1
1. 1. 1. Konu	1
1. 1. 2. Amaç	1
1. 1. 3. Kapsam	2
1. 2. Literatür Taraması	4
1. 2. 1. İstem Hakkında Yapılan Çalışmalar	4
1. 3. Metodoloji	9
1. 4. Kazak Türkleri	11
1. 4. 1. Kazak Adı	12
1. 4. 2. Geçmişte Kazak Türkleri	12
1. 4. 3. Günümüzde Kazakistan	14
1. 5. Kazak Türkçesi	15
1. 5. 1. Kazak Türkçesi Hakkında Genel Bilgiler	15
1. 5. 2. Kazak Türkçesinde İsmi Halleri	23
1. 5. 2. 1. Yalın Hal (Ataw Septik)	24

1. 5. 2. 2. İlgı Hali (İlik Septik)	24
1. 5. 2. 3. Yükleme Hali (Tabıs Septik)	25
1. 5. 2. 4. Yönelme Hali (Barıs Septik)	26
1. 5. 2. 5. Bulunma Hali (Jatis Septik)	27
1. 5. 2. 6. Ayrılma Hali (Şıǵıs Septik)	27
1. 5. 2. 7. Vasıta Hali (Kömektes Septik)	28
1. 5. 2. 8. Eşitlik Hali	29
1. 5. 2. 9. Şahıs Zamirlerinin Hal Eklerini Alışları	29
1. 6. Türkiye Türkçesinde İsmın Halleri	30
1. 6. 1. Türkiye Türkçesinde Hal Çeşitleri	32
1. 6. 1. 1. Yalın Hal (Nominatif)	32
1. 6. 1. 2. İlgı Hali (Genitif)	33
1. 6. 1. 3. Yükleme Hali (Akkuzatif)	35
1. 6. 1. 4. Yönelme Hali (Datif)	36
1. 6. 1. 5. Bulunma Hali (Lokatif)	37
1. 6. 1. 6. Ayrılma Hali (Ablatif)	38
1. 6. 1. 7. Vasıta Hali (İnstrumental)	38
1. 6. 1. 8. Eşitlik durumu (Ekuatif)	39
1. 7. Diğır Lehçelerden Örneklerle “Hal Eki-Fiil” İlişkisi	40
1. 8. Bazı Tarihi Metinlerden Örneklerle “Hal Eki-Fiil” İlişkisi ..	45
1. 9. Fiil Tamlayıcıları ve İstem	49
1. 9. 1. Fiil Tamlayıcıları Ve İstem’e Giriş	49
1. 9. 2. Gramerimizde Fiil tamlayıcıları ve İstem	53
1. 9. 3. Fiil Tamlayıcıları ve İstem’e Yeni Bir Bakış	58
1. 9. 3. 1. Fiil-Tamlayıcılarına Yeni Bir Bakış	58
1. 9. 3. 2. İstem’e Yeni Bir Bakış	62

2. BÖLÜM

2. Kazak Türkçesinde Fiil Tamlayıcıları ve İstem	63
2. 1. İncelemeye Giriş	63
2. 2. Oluş Fiilleri	66
2. 3. Kılış Fiilleri	72
2. 4. Durum Fiilleri	98

3. BÖLÜM

3. 1. Fiil tablosu	109
3. 2. Farklı hal eki isteyen fiiller tablosu	114
3. 3. Sonuç	115
3. 4. Kaynakça	118

KISALTMALAR

a.g.s.	Adı geçen site
Az.T.	Azerbaycan Türkçesi
bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev	Çeviren
DTCF	Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi
DKK.	Dede Korkut Kitabı
DLT	Divan-ü Lügat'it-Türk
Ed	Editör
GT.	Gagavuz Türkçesi
İM	Äbdijemil Nurpeyizov'un "İmırt" isimli romanı
İslam Ans.	İslam Ansiklopedisi
Ka.TT.	Kazan Tatar Türkçesi
KB.	Kutadgu Bilig
Kı.TT.	Kırım Tatar Türkçesi
Kı.T.	Kırgız Türkçesi
KTS	Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
NF.	Nehcü'l-Feradis
OA.KTA.	Orhun Abideleri – Kül Tigin Anıtı
ÖT.	Özbek Türkçesi
S	Sayı
s	Sayfa

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDE Ans.	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TİSAV	Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
Tm.T.	Türkmen Türkçesi
YUT.	Yeni Uygur Türkçesi
vr	Varak
Yay	Yayınları
yazko	Yazarlar Kooperatifi

KAZAK TÜRКÇESİ ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

KAZAK TÜRКÇESİ	TÜRКİYE TÜRКÇESİ	KAZAK TÜRКÇESİ	TÜRКİYE TÜRКÇESİ
А а	A a	П п	P p
Ә ә	Ä ä	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	-uw/ -üw/ -w
Ғ ғ	Ğ ğ	Ү ү	U u
Д д	D d	Ү ү	Ü ü
Е е	E e	Ф ф	F f
Ё ё	Yo yo	Х х	X x (Ң һ)
Ж ж	J j	Һ һ	H h
З з	Z z	Ц ц	Ts ts
И и	-iy/ -iy/ -i	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şç
Қ қ	Q q	Ъ ъ	Ayrma işareti
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	І і	İ i
Н н	N n	Ь ь	İnceltme işareti
Ң ң	Ñ ñ	Э э	E e
О о	O o	Ю ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya ya

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1. 1. KONU – AMAÇ – KAPSAM

1. 1. 1. Konu:

Tezimizin konusu, adından da anlaşılacağı üzere; valenz, fiil-tamlayıcı ilişkisi ya da birleşim değeri olarak da adlandırılan “istem”in Kazak Türkçesindeki durumudur. Başka bir deyişle; Kazak Türkçesindeki cümlelerde bulunan fiiller ve fiilimsilerin kendinden önce zorunlu ya da ihtiyaca göre istediği durum ekli tamlayıcıların tespiti ve bu durumun cümle üzerinden yorumlanmasıdır.

Bu konuda daha önce yapılan çalışmalarda¹ sadece durum ekli tamlayıcılar tespit edilmiş ve fiiller ya alfabetik ya da istem sayılarına göre sınıflandırılıp bırakılmıştır. Biz ise bu konuda cümleleri yorumlayıp istem üzerine düşünmeyi ve düşüncelerimizi yazıya dökmeyi uygun gördük. Şüphesiz ki Kazak Türkçesindeki bütün fiilleri istem açısından değerlendirmek mümkün değildir. Biz de yorumlarda bulunmak için Abdijemil Nurpeyizov’un “Imirt”² isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde³ bulunan örneklerdeki yakın anlamlı fiilleri seçtik. Bu fiilleri ikişerli, üçerli, dörderli vb. gruplandırdık ve yorumlarımızı bu gruplar üzerinden yaptık.

1. 1. 2. Amaç:

Kazak Türkçesinde İstem konusunu çalışmamızın amaçları şu sorular ve cevaplarıyla açıklanabilir:

1- Neden istem?

2- Neden Kazak Türkçesinde istem?

“Neden istem?” denince üç amaç karşımıza çıkmaktadır; birinci amaç, bu konudaki çalışmalara ilaveler yapmaktır. Fiil tamlayıcıları ve istem söz konusu olduğunda Türkiye’de yapılmış çok fazla çalışma olmadığını düşünüyoruz. Bu çalışmaların sayısını artırabilmek ve hala çözülememiş bir problem olan “fiilin istemi” meselesine ilaveler yapabilmek ilk amacımızdır.

¹ Bu konuda yapılan çalışmalar “Literatür Taraması” kısmında açıklanmıştır.

² NURPEYİZOV, Abdijemil (1970), *Imirt*, Almatı: Jazuşı Baspası

³KOÇ, Kenan-BAYNİYAZOV, Ayabek-BAŞKAPAN Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları

Bir diğer amaç da; “İstem Sözlükleri” meselesiyle ilgilidir. Bize göre yapılan çalışmalarla varılan ortak sonuçlar bir “Türkçe İstem Sözlüğü” ortaya koyabilmelidir. Belki bu problem “Türkçe Sözlük”e ilavelerle çözülebilir. Bu sözlükte bazı fiillerin hangi hal eklerini istediği belirtilmiştir. Ancak bu belirtilen bazı fiillerin örneklerinde bu hal eklerinin kullanılmadığı görölmektedir. Bazı fiillerin de örneklerde hal eklerine başvurulduğu ancak madde başında fiilin istediği hal ekinin belirlenmediği görölmektedir.

Türkiye Türkçesinde mesele yukarıdaki gibi çözülebilir. Bu çözümden sonra yapılması gereken en önemli şey ise; bizim üçüncü amacımızı teşkil etmektedir: “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri İstem Sözlüğü”. Bu sözlük, “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”nden farklı olarak fiillerin her lehçede hangi hal ekiyle kullanıldığını da gösteren bir sözlük olacaktır. Bu sözlüğün en büyük yardımı ise; lehçeden lehçeye aktarılan kitapların en az hatayla aktarılmasını sağlamak olacaktır.

“Neden Kazak Türkçesi’nde istem?” sorusuna gelirsek; Kazak Türkçesi çalışmaya karar verdikten sonra yaptığımız tez taramasında diğer lehçelerle ilgili istem çalışması yapıldığını fark ettik. Biz de bu alanda Kazak Türkçesindeki boşluğu doldurmak istedik⁴. Her ne kadar Kazak Türkçesi’nin bu alandaki problemlerini tamamen çözememiş olsak da en azından Türkiye’deki araştırmacılara Kazak Türkçesinin istemle ilişkisini tanıtmış olduk. Bu çalışmaya başladıktan sonra bizde “Kazak Türkçesi çalışabiliriz, fiilin istemini de çalışabiliriz; ancak Kazak Türkçesinde fiilin istemini çalışmak için Kazak Türkü olmak gerekir.” düşüncesi oluştu. Bu yüzden Kazak Türkü olmamızdan kaynaklanan hatalar öğrenme sürecinin hataları olarak görölmelidir.

1. 1. 3. Kapsam:

Tezimizde Abdijemil Nurpeyizov’un “Imırt” isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü’ndeki örneklerden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan fiilleri anlam yakınlığı bakımından bir araya getirip istem yönünden değerlendirdik.

⁴ Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi ile ilgili yapılan iki çalışma mevcuttur: (Mayemerova 2006), (Karaca 2012). Ancak bu çalışmalarda alfabetik sıralama sistemi uygulandığı için konunun açıklanamadığını düşünüyörüz.

“Imırt” romanından seçtiğimiz örnekler, istem yönünden yorum yapabileceğimiz yani analiz yapabileceğimiz tarzda örneklerdir. Mesela çok uzun cümleleri almayıp kısa cümlelerle yetinmeyi uygun gördük. Çok uzun cümlelere rastladığımızda cümlelerin tezimizle ilgili olmayan kısımlarını almadık. Bazı cümlelerde tırnak (“ ”) içindeki konuşmaları üç nokta (...) işaretiyle göstermekle yetindik.

Kazak Türkçesi–Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nden aldığımız örnekler, sözlükte yazar tarafından verilen örneklerdir. Sözlükte hiç örneği bulunmayan fiilleri almamayı uygun gördük. Aldığımız örneklerin çevirilerine de çoğunlukla sadık kaldık. Sadece birkaç fiilin örneğinin çevirisini kendimiz yaptık.

Tezimizin birinci bölümü “GİRİŞ” kısmıdır. Bu giriş kısmında ilk olarak tezimizin konusunu, amacını ve kapsamını belirttik. Yani “hangi konuyu, hangi sebeple, hangi sınırlama ölçütüyle” ele alacağımızı açıkladık.

Giriş kısmında konu, amaç ve kapsamdan sonra konumuzla ilgili yaptığımız “literatür taraması”nı verdik.

Literatür taramasından sonra tezimizin metodolojisine değindik. Burada tezimizin konusunun belirlendiği ilk günden tezimizin son aşamasına kadar yaptığımız her çalışmayı baştan sona anlattık. Bunları anlatırken bize yardımcı olan şahıslar ve eserlere de değindik.

Yukarıdaki ilk üç başlıktan sonra Kazak Türkleri hakkında da bilgi vermeyi uygun gördük. İlk olarak “Kazak” adının nereden geldiği hakkındaki görüşlere yer verdikten sonra Kazak Türklerinin tarihi geçmişlerine değindik ve son olarak da bugünkü Kazakistan hakkında kısa bilgilerle yetinmeyi tercih ettik.

Kazak Türklerinden bahsettikten sonra tezimizin dilbilgisi konulu olmasının verdiği mecburiyetle Kazak Türkçesi hakkında biraz bilgi vermek istedik. İlk önce Kazak Türkçesi hakkında genel bilgiler verdik daha sonra da Kazak Türkçesindeki hal eklerini açıklamalı bir şekilde ve tablolar kullanarak anlatmaya çalıştık.

Kazak Türkçesindeki hal ekleriyle karşılaştırılabilir diye sonraki kısmı Türkiye Türkçesindeki hal eklerine ayırdık. Türkiye Türkçesindeki hal eklerinden sonra diğer lehçelerden ve tarihi metinlerimizden aldığımız örneklerde de hal eki-fiil ilişkisini göstermeye çalıştık.

Birinci bölümün sonunda ise fiil tamlayıcıları ve istem konusundan bahsettik. Öncelikle istemin söz dizimiyle sıkı ilişkisi sebebiyle Chomsky, Fillmore ve Tesnier’ın

söz dizimiyle ilgili fikirlerinden bahsettik. Sonra yurt dışı kaynaklı olan istem kavramının genel olarak gramerimizde nasıl algılandığını ortaya koyduk. Burada tamlayıcıya ayrı isteme ayrı değindik. Önce tamlayıcıların ne olduğunu anlattık daha sonra da bunların istemdeki yerlerini tespit ettik. Bütün bunlardan sonra da tezimizde tamlayıcı ve isteme nasıl yaklaştığımızı açıklamaya çalıştık ve böylece birinci bölümü bitirmiş olduk.

Tezimizin asıl kısmı olan ikinci bölümde Kazak Türkçesinde fiil tamlayıcıları ve istemin nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. Öncelikle elimizde bulunan fiilleri “oluş, kılış ve durum” fiilleri olarak üçe ayırdık. Her bölümde bulunan fiilleri anlam yakınlıklarına göre ayrı gruplar halinde sınıflandırdık ve her birini alfabetik olarak sıraladık. Sonra her grubu istemine göre aldığı veya alabileceği tamlayıcılar açısından yorumlamaya çalıştık. Tabi bunu yaparken Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesini de karşılaştırdık. Sonra her başlığın sonuna eklediğimiz “sonuç” paragrafında da oluş, kılış veya durum fiilleri ile ilgili genellemeler yaparak bu bölümü bitirdik.

Üçüncü bölüm olan son bölümde ise önce fiillerimizi tablolara koyduk ve bu fiillerin bizim örneklerimizde aldığı hal eklerini ve muhtemel alabileceği hal eklerini gösterdik. Muhtemel alabileceği hal eklerinin tespiti bizden önce yapılmış bazı çalışmalardan⁵ faydalanılarak yapılmıştır. Daha sonra ise tezimizle ilgili genel bir sonuç değerlendirmesi ve tezde kullandığımız kaynakların alfabetik listesi bulunmaktadır.

1. 2. LİTERATÜR TARAMASI

Burada istemle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi vereceğiz. Bilgi verirken çalışmaların nasıl yapıldığı ve istem hakkındaki görüşlerin ne ölçüde olduğuna da değineceğiz.

1. 2. 1. İstem Hakkında Yapılan Çalışmalar:

Fiillerin istemi konusu bize batı kaynaklarından gelmiştir. Çalışmamızda daha çok kendi kaynaklarımızdan yararlandık ama batıda istemden ilk defa bahseden Lucien Tesniere'dan kısaca bahsetmek istiyoruz. Tesniere kimyada kullanılan “valence”

⁵ MAYEMEROVA, Ainur (2006), *Muhtar Āwezov'nun Abayjoli Romanında Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler, Doktora Lisans Tezi.

KARACA, Oktay Selim (2012), *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

terimini dilbilimine aktarmış ve fiil ile tamlayıcıların bir birleşim oluşturduğu fikrini ortaya atmıştır.

Lucien Tesniere, ölümünden sonra 1959 yılında yayımlanan *Elements de Syntaxe Structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri) adlı eserinde tüm dillere uygulanabilecek tipolojik ve evrensel bir yapısal sözdizimi inceleme modeli geliştirmiştir. Tesniere'nin bağlantılı dilbilgisi, evrensel olanla tipolojik olanı birleştiren, üretebilen ve çözümlenebilen cümlelerin sonsuzluğunu açıklayan özerk ve işlevsel nitelikli bir yapısal söz dizimi kuramıdır. Tesniere, cümlenin yapısını ve kurgusunu çözümlenmeye çalıştığı yapıtında fiili temel kurucu ve yönetici unsur olarak kabul eder. Söz dizimi incelemesinde temel yönetici öge olarak fiilin diğer cümle öğelerini yönettiğini ya da kendine bağımlı kıldığını ve bu öğelerin söz dizimindeki yerini belirlediğini ileri sürer (Doğan 2011: 24).

Lucien Tesniere'nin dünyada istem konulu çalışmaları yapan ilk araştırmacı olduğunu söylemiştik. Türkiyede ise bu konudaki ilk çalışma Tahir Kahraman'ın çalışmasıdır. Kahraman'ın, 1996 yılında yayımlanan *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı eserinde fiillerin aldığı hal eklerine göre alfabetik sıralandığı görülmektedir. Bu sıralama yapılırken öncelikle fiiller *kök fiiller*, *türemiş fiiller*, *birleşik fiiller* şeklinde sınıflandırılmış ve sözlük anlamlarıyla birlikte sıralanmıştır. Eserin asıl kısmı olan inceleme kısmında ise *geçişli fiiller* ve *geçişsiz fiiller* şeklinde bir tasnif kullanılmıştır. Bu inceleme kısmında da fiillerin aldığı ekleri gösterirken *alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcı*, *ikinci derecede çok istediği tamlayıcı*, *kabul edebildiği tamlayıcı*, *kullanım örneği bulunamayan tamlayıcı* ifadeleri kullanılmıştır. Yapılan bu çalışma Türkiye'de bir ilk olması açısından kıymetlidir. Ancak bu çalışma istem mantığından biraz farklı oluşturulmuştur. Cümledeki bir unsurun tamlayıcı sayılması için herhangi bir hal ekini alması yeterli görülmüş, hal ekini alan isimle fiil arasındaki bağlantıya hiçbir önem verilmemiştir.

Ainur Mayemerova'nın 2006 yılında tamamladığı M. Äwezov'un *Abay Jolu* Romanında Fiil adlı doktora tezinde Kazak Türkçesindeki fiiller incelenmiştir. Tezde fiiller türleri, yapıları, ekleri, çekimleri ve fiilimsileri gibi pek çok açıdan ele alınmıştır. Tezin bizi ilgilendiren kısmı ise son kısım olan 3. bölümdür. Burada Mayemerova, tespit ettiği fiilleri alfabetik sıraladıktan sonra tamlayıcılarına değinmiş, Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında 166 fiilin farklı hal ekiyle kullanıldığını tespit

etmiştir. Burada Mayemerova'nın tamlayıcıları *hal ekli tamlayıcılar* ve *hal eksiz tamlayıcılar* diye ayırması da enteresandır. Zira biz *hal eksiz tamlayıcılar* yerine "tamlayıcısız" demeyi uygun görüyoruz. Bunlar da özne haricinde başka bir tamlayıcıya ihtiyaç duymayan fiillerdir.

Nuh Doğan'ın 2011 yılında tamamladığı Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri isimli doktora tezinde istemin sebep olduğu anlam değişikliklerine değinilmiştir. Tezde öncelikle *temel konu ve kavramlar* açıklanmış daha sonra *isteme göre anlam değişikliği gösteren fiiller ve istem çerçeveleri* gösterilmiştir. En sonda da *isteme göre Türkçe fiil sınıflarından* bahsedilmiştir. Tezin ilk bölümü olan *temel konu ve kavramlar* kısmında istem, söz dizimi, çok anlamlılık gibi pek çok dikkat çeken konuya değinilmiştir. İnceleme kısmında da *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*nden alınmış 534 fiilin *mantıksal istem*, *semantik istem* ve *söz dizimsel istem* çerçevesinde incelendiği görülür. Buradaki fiiller alfabetik sıralanmıştır ve hemen altında cümle örneklerine yer verilmiştir.

Oktay Selim Karaca'nın 2012 yılında yayımlanan Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri adlı eserinde hem Çağdaş Kazak Türkçesindeki fiil istemleri tasviri yöntemle tespit edilmiş hem de istem, istemi belirleyen faktörler ve istem değişikliklerinin sebepleri gibi bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu tespitler *giriş* kısmı olan ilk 50 sayfaya sınırlı kalmış ikinci kısım olan *sözlük* kısmında yorumlama yapılmamıştır. Sözlükten alınan her fiilin örneklendirilmemiş olması ve çok anlamlı bir fiilin hangi anlamının kullanılmış olduğunun açıklanmamış olması bu eserin bir eksiğidir. Ayrıca verilen örneklerdeki cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılmamış olması bir Türkiye Türkçesinin hem cümleyi hem de konuyu anlamasını zorlaştırmaktadır.

Dursun Ahmet Atacık'ın 2008 yılında tamamladığı Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz) adlı yüksek lisans tezinde *Türkiye Türkçesinde bulunan Türkçe kökenli fiillerin istem durumları* ve *Türkiye Türkçesinde bulunan yabancı kökenli fiillerin istem durumları* incelenmiştir. Tezin başında istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller alabildikleri hal ekleri göz önünde bulundurularak alfabetik sıralanmıştır.

Hilal Uzunboy'un 2008 yılında tamamladığı Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz) adlı yüksek lisans tezinde önce hal ekleri ve istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller aldığı istem sayısına göre sıralanmıştır.

Feyzi Çimen'in 2009 yılında tamamladığı Özbek Türkçesinde İstem (Valenz) adlı yüksek lisans tezinde *Türkiye Türkçesinde de bulunan Özbekçe fiillerin istem durumları ve Türkiye Türkçesinde bulunmayan Özbekçe fiillerin istem durumları* incelenmiştir. Tezde önce hal ekleri ve istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller aldığı istem sayısına göre sıralanmıştır.

Leyla Karahan, *Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine* adlı makalesinde fiillerin sınıflandırılması konusuna farklı bir bakış açısı getirirken bir nevi isteme de değinmiştir: “Bilindiği üzere fiillerin bir cümlede isimlerle olan ilişkisini, karşıladıkları kılış, oluş ve durumun niteliği belirler. Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir özelliğe sahiptir. Bazıları ise mutlaka bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıkarlar. Yani fiilin gerçekleşmesi özne dışındaki bir unsurun varlığına bağlıdır. Bu tamlayıcıların hangi halle fiile bağlanacağını tayin eden fiilin anlamıdır.” Karahan, bunları söyledikten sonra fiilleri; 1- Tamlayıcısız fiiller, 2- Tamlayıcılı fiiller şeklinde tasnif etmek gerektiğini belirtir (Karahan 1997: 211). Bu tasnifteki ikinci başlık bizim de tezimizin konusudur. Böylelikle biz de bu sınıflandırmayı bazı küçük farklılıklarla kabul etmiş bulunuyoruz. Birinci başlıktaki fiillere ise ihtiyacımız olmadıkça değinmeyeceğiz.

Karahan, yukarıdaki sınıflandırmayı yaptıktan sonra fiil-tamlayıcı ilişkisine dair dört özellik ortaya koyar:

- 1- Fiil-tamlayıcı ilişkisinin varlığını belirleyen fiilin anlamıdır.
- 2- Fiil-tamlayıcı ilişkisinin şeklini, niteliğini ise o dili kullananlar belirler.
- 3- Fiiller, birden çok anlam kazandıklarında da, her anlama göre fiil-tamlayıcı ilişkisinin şekli değişebilir.
- 4- Fiillerin aldıkları tamlayıcı sayısı da, o fiilin anlam özelliğine göre değişmektedir (Karahan 1997: 211-212).

Mustafa Uğurlu, *Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi* adlı bildirisinde “Fiil Tabanının İstemi (Valenz)” diye adlandırdığı istemi şöyle açıklıyor: “Bitimli (finit) veya bitimsiz (infinif) bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanı, gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açar. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Boşlukları dolduran dil birliği “tamlayıcı” olarak adlandırılmaktadır. Fiil tabanının ilk boşluğunu dolduran dil birliği, birinci tamlayıcı; ikincisi ikinci tamlayıcı vd. adlandırılmaktadır. (...)

Tamlayıcılar, olmadıkları zaman fiilin anlamı eksik kalan “mecburi tamlayıcılar” (aktant) ve bulunmaları halinde fiilin anlamını biraz daha belirginleştiren “ihtiyari tamlayıcılar” (circonstant) olmak üzere iki kısımda incelenmektedirler. Tamlayıcılar, isim cinsinden olmak üzere tek bir kelimedenden oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile onun istediği bir halde bağlanırlar.” (Uğurlu 2001: 201).

Abdurrahman Özkan, Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi adlı makalesinde “fiil-tamlayıcı ilişkisi”yle ilgili şunlara değinmiştir: “Fiiller kullanışa çıkarken sadece özneyle yetinebilecekleri gibi, özne dışında tamlayıcıya da ihtiyaç duyabilirler. (...) Bu tamlayıcıların sayısı fiilin anlamına ve ifade ettiği duruma göre değişmektedir. Fiillerin aldıkları tamlayıcılar fiillerin anlamlarıyla bağlantılıdır. Yani fiilin anlamı ile tamlayıcı arasında bir ilişki vardır. (...) Cümlede temel unsur olan fiil ihtiyaca göre başka unsurlarla desteklenir. Fiilin almış olduğu unsurlar özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarftır. Özne yalın haldedir ve fiil gibi cümlenin temel unsurudur. Nesne ve yer tamlayıcısı hal ekleriyle fiile bağlanır. Zarf ise bazı durumlarda hal ekine ihtiyaç duyar.” (Özkan 1999: 125)

Özkan, Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler adlı makalesinde “fiil tamlayıcısı”nı “Fiilin anlamının gerçekleşmesi için çoğu zaman başka öğelere ihtiyaç vardır. Fiilin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan öğelere fiil tamlayıcısı denir. Bazı fiiller doğrudan bir tamlayıcıya ihtiyaç duymazlar, bazı fiiller ise zorunlu olarak tamlayıcı veya tamlayıcılara ihtiyaç duyarlar. Fiil ile tamlayıcı veya tamlayıcılar arasındaki münasebeti kuran hâl ekleridir. Cümlede belirli nesne, yer tamlayıcısı ve (bazı durumlarda) zarf görevinde kullanılan isim unsurları tamlayıcı olarak fiile bağlanırken hâl ekleriyle bağlanırlar.” şeklinde açıklar (Özkan 2011: 512-513).

Melek Erdem, Türkmen Türkçesi’nde Hareket Fiilleri’nin “İstem”e Göre Anlam Değişmeleri adlı makalesinde istemi “Katılanlar da denilen; zorunlu veya iste bağlı sentagmatik (sözdizimsel) tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, sıfatların fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması” şeklinde tanımlamış ve şu açıklamaları yapmıştır: “İstem taşıyıcısı tarafından açılan boşlukların sayısı, onun sayı istemidir ve boşluk dolduran tümleçlerin semantik ve morfosentaktik tipleri onun niteleyici istemini gösterir.” (Erdem 2006: 38). (...) “Gramatik kategorilerin kip, zaman

ve hareketlerin görünüş parametrelerine uyumu, genel olarak fiil üzerine yoğunlaşır ve fiilin istemi (valence) cümlenin muhtemel ve gerekli elemanlarını belirler. Bu istem boşluklarını dolduran leksikal (sözlüksel) birimler, kendi istemlerini gösterir ve kendi tümleçleri ile birlikte, fiil tarafından gösterilen veya gönderilen esas noktayı, cümlenin muhtevasını adım adım tayin ederler.” (Erdem 2006: 39).

Şüphesiz ki yapılan çalışmalar burada değindiğimizden daha fazladır. Ancak biz fikirlerinden faydalandığımız ve istemi açıklamada bize yardımcı olabilecek çalışmalara yer vermeyi uygun gördük.

1. 3. METODOLOJİ

Tezimizin konusu belirlendikten sonra ilk olarak; Kazak Türkçesi grameri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yaptık. Kazak Türkçesinin genel ses özelliklerini kavramaya çalıştık. Ses özelliklerinden sonra hal ekleri üzerine yoğunlaştık.

Kazak Türkçesi grameri çalışmalarını tamamladıktan sonra valenz konusunu araştırmaya başladık. Önce Türkiyedeki araştırmacılara ulaştık. Onların da katkısıyla yabancı kaynaklara yöneldik. Ancak yabancı dil problemi sebebiyle yabancıların düşüncelerini aktaran Türk araştırmacılardan faydalanmayı tercih ettik.

Kazak Türkçesi grameri, hal ekleri ve istem konularını kavradıktan sonra tezimizi dayandıracığımız örnek metin aramalarına başladık. Ulaştığımız birkaç eserin içinden Abdijemil Nurpeyizov’un “Imırt” romanını ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nü seçtik. Bu eserlerden fişlemeler yaptık. İnceleme bölümünün yorum kısmında bize yardımcı olması açısından iki esere daha ulaştık⁶.

“Imırt” romanından seçtiğimiz örnekler, istem yönünden yorum yapabileceğimiz yani analiz yapabileceğimiz tarzda örneklerdir. Mesela çok uzun cümleleri almayıp kısa cümlelerle yetinmeyi uygun gördük. Çok uzun cümlelere rastladığımızda cümlelerin tezimizle ilgili olmayan kısımlarını almadık ve almadığımız kısımları (...) işaretiyle gösterdik. Örneğin:

Balasınıñ qolınan etikti **ju**lıp alıp, ...

(Çocuğunun elinden çizmeyi söküp alıp, ...) **IM-5/7**

⁶1-MAYEMEROVA, Aınur (2006), *Muhtar Awezov'nun Abayjoli Romanında Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler, Doktora Lisans Tezi.

2-KARACA, Oktay Selim (2012), *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Bazı cümlelerde tırnak (“ ”) içindeki konuşmaları üç nokta (...) işaretiyle göstermekle yetindik. Örneğin:

“...” dedi Elaman işinen.

(“...” dedi Elaman içinden.) **IM-9/27**

Kazak Türkçesi–Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nden aldığımız örnekler, sözlükte yazar tarafından verilen örneklerdir. Sözlükte hiç örneği bulunmayan fiilleri almamayı uygun gördük. Aldığımız örneklerin çevirilerine de çoğunlukla sağdık kaldık. Sadece birkaç fiilin örneğinin çevirisini kendimiz yaptık.

FİŞLEME ÖRNEĞİ:

Fişin ön yüzü

jaqında-⁷: Yaklaşmak⁸.

+qa⁹ jaqında-: yönelme hali¹⁰

IM¹¹-54¹²/6¹³

Fişin arka yüzü

Balıkçılar maylıqqa jaqındap qaptı¹⁴.

(Balıkçılar yağlığa yaklaştı.)¹⁵

Fişlemeleri bitirdikten sonra yakın anlama gelen fiilleri bir araya getirdik. Sonra bu fiilleri oluş, kılış ve durum fiilleri olarak sınıflandırdık. Her sınıfın içindeki yakın anlamlı fiilleri ortak anlamları bakımından alfabetik sıraladık. Her ortak anlamın altında bulunan yakın anlamlı fiilleri, ortak anlamlarını baz alarak, istem açısından değerlendirdik.

Buradaki dipnotlar fişlemeyi nasıl yaptığımızın bir açıklaması niteliğindedir:

⁷ Asıl fiil.

⁸ Fiilin sözlükteki anlamı.

⁹ Fiilin aldığı hal eki.

¹⁰ Fiilin aldığı hal ekinin görevi.

¹¹ Örneğin bulunduğu eser.

¹² Örneğin bulunduğu sayfa.

¹³ Örneğin bulunduğu satır. (Sözlükten alınan örneklerde satır numarası yoktur.)

¹⁴ Örneğin Kazak Türkçesindeki hali.

¹⁵ Örneğin Türkiye Türkçesine aktarılmış hali.

İNCELEME ÖRNEĞİ:

DUYMAK, DİNLEMEK¹⁶:

esit-: Duymak, işitmek.

Öz qulağımмен **esittim**. (Kendi kulağımla duydum.) **IM¹⁷-195¹⁸/37¹⁹**

qulağına il-: Kulak asmak, dinlemek.

Aqbala bunıñ birin **qulağına ilmedi**. (Akbala bu sözlerin birine [bile] kulak asmadı) **IM-7/41**

tıñda-: Kulak vermek, dinlemek.

Jä, **tıñdamaymın** söziñdi. (Evet, dinlemiyorum [senin] sözünü.) **IM-5/12**

“Bir şeyi duymak veya dinlemek” anlamındaki *esit-*, *qulağına il-* ve *tıñda-* fiilleri Kazak Türkçesi’nde de Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır.

İnceleme kısmını bitirdikten sonra tezimizde bulunmasını istediğimiz bazı kısımlar üzerine kısa çalışmalar yaptık. Kazak Türkleri, tarihleri ve Kazakistan’ın bugünkü durumu üzerine yaptığımız araştırmalar bu tür çalışmalardandır.

Bunların hepsi bittikten sonra ise tezimizin dizgisi üzerine çalıştık. Önce bölümleri sonra bölümlerin içinde bulunacak başlıkları belirledik ve tezimizi son haline getirdik.

Tezimizin metodolojisine değindikten sonra şimdi de incelemiş olduğumuz Kazak Türkçesinin konuşuru olan Kazak Türkleri ve dilleri hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

1. 4. KAZAK TÜRKLERİ

Bu bölümde “Kazak” kelimesinin anlamı ve kökeni, Kazak Türklerinin tarihi ve bugünkü Kazakistan hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Bu bilgileri vermekteki amacımız; çalışmamızda dillerine yer verdiğimiz Kazakların gramerleriyle yetinmeyip onların kimliklerini de tanıtmaktır. Tezimizin konusu daha çok dil bilimi ile ilgili olduğu için bu kısmı çok geniş tutmamayı tercih ettik.

Buradaki dipnotlar inclemeyi nasıl yaptığımızın bir açıklaması niteliğindedir:

¹⁶ Fiilleri gruplandırırken verdiğimiz ortak anlam.

¹⁷ Örneğin alındığı kitabın kısaltması.

¹⁸ Örneğin alındığı kitabın sayfa numarası.

¹⁹ Örneğin alındığı sayfanın satır numarası. (Sözlükten alınan örneklerde satır numarası yoktur.)

1. 4. 1. Kazak Adı

Kazak Türklerine ad olan “Kazak” kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Bunlar arasında en yaygın ve ittifak edilen görüş, kelimenin “kaz-” fiilinden türediğidir. “Kaz-” fiili, “serseri dolaşmak, evsiz yurtsuz gezmek” anlamına gelmektedir. Kelime bu anlamıyla Çağatay sözlüklerinde ve Kumuk lehçesinde mevcuttur. Houstma tarafından yayımlanan, Kıpçak lehçesine benzeyen 1245’te Mısır’da yazılmış el yazma lûgatte “kazak” kelimesi, “ailesiz, yalnız başına olan” anlamlarına gelmektedir. Abuşka sözlüğünde de “kazak” kelimesi, “evsiz, başıboş dolanan” anlamındadır (Samayloviç 1957: 98/99). Samayloviç, Barthold, Radloff, Vambery, Zenker, Gombocz gibi pek çok âlim “kazak” sözünün “başıboş gezen, evsiz barksız” anlamlarına geldiği görüşündedir (Buran 2006: 192).

Kazak sözü, ilk olarak güney Kafkasya, Azerbaycan ve Horasan Türkleri'nden bahseden belgelerde görülmektedir. Kırgız ve Kazak şivelerinde “hür adam, gözü pek binici” anlamlarında kullanılan “kazak” sözü, Tatar Türkçesi'nde “bekâr”, Türkiye Türkçesi'nde “karısının sözüyle iş görmeyen koca” anlamları kazanmıştır. İlk önce sultanlar için kullanılan Kazak adı, daha sonra sultanların yönettiği kabile ve devletler için kullanılmıştır. Kazak kelimesinin, siyasi maksatla veya başka sebeplerle dağa çıkan silahlı maceracılar için kullanılmasıyla ortaya çıkan anlamı Rusça'ya da geçmiştir.²⁰

1. 4. 2. Geçmişte Kazak Türkleri

Kazak Türklerinin tarihi XV. yüzyılda Özbek Hanı Ebu'l-Hayr'a baş kaldırmaları ile başlatılır. Moğol kabilelerinden Oyratlar ile Kalmukların sürekli saldırıları sonucunda, Altın Ordu Hanlığı çok zor duruma düşer. 1456 yılında Ebu'l-Hayr'ın Moğol saldırılarını önleyememesi sonucunda, bazı Türkler hanlıktan ayrılarak kuzeye doğru çekilmiştir. Törelere ve istiklallerine bağlı olarak hareket eden bu Türklere “Kazak” adı verilmiştir (Saray 1993: 17).

İdil vadisinden Altaylara kadar uzanan geniş bozkırların hâkimi olan Kazak Türkleri, eski Türk ana yurdu olan bu bölgede uzun bir süre hür olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bölgeye Kazakistan adı verilmiştir. Kazak Türkleri, bu bölgede bulunan bir kısım Sibir ve Moğol asıllı kavimlerle kaynaşarak, onları kendi bünyeleri

²⁰ AKAR, Ali, <http://www.aliakar.com/kazak.html>

içinde eritmişlerdir (Saray 1993: 17-18). 16. yüzyıldan sonra ise bu bölgenin güney kısmı Özbek ülkesi olarak adlandırılmıştır.²¹

Türkler, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarından beri bugünkü Kazakistan topraklarında yaşamaktadır.²² Moğol kabileleriyle birlikte sayıları bir milyonu aşan Kazak Türkleri XVI. yüzyılda Kasım Han'ın idaresine girerler. Kasım Han'dan sonra halkın birliği ve düzeni bozulur. Bunun üzerine Kazak Türkleri; Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olmak üzere üç parçaya ayrılırlar. Her cüzün kendi bağımsızlığını korumaya çalışması Kazakları zayıf düşürür. Bir yandan Kalmuklarla mücadele ederlerken, bir yandan da Ruslarla mücadeleye girişmişlerdir (Caferoğlu 1983: 32). 1837 yılında Kenasarı Kasımov, 20.000 civarındaki silahlı adamı ile Ruslara karşı bir mücadele başlattı. Başlangıçta önemli başarılar elde etmesine rağmen, Küçük ve Büyük Cüz'den gerekli desteği alamamasından ve Kırgız kabile şeflerinin Rus entrikalarına kanarak karşısına dikilmesinden dolayı mağlup oldu. Devletin zayıflaması, Rusların Kazakistan'ı işgalini kolaylaştırır.²³ 1850 yılında İli havzasını kendi idareleri altına alan Ruslar bu tarihten sonra Kazakistan'ı tamamen işgal etmişlerdir. Kazaklar 1882 yılında tamamen Rus boyunduruğuna girerler (Caferoğlu 1983: 32). 1917 yılında Bolşevik İhtilâli'ne kadar Kazak Türkleri Ruslara karşı çeşitli isyan girişimlerinde bulunmuş; ancak hepsi de kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Orenbug'ta yapılan 1917 Genel Kazak Kurultayı, ülkenin örgütlenmesi için çok önemli kararlar alır. Kazakların milli partisi Alaş Orda Partisi kurulur. İhtilâl esnasında, Alaş Partisi Alaşorda adı altında Sırderya ve Yedisu eyaletleri dışında bütün Kazakistan'ın bağımsızlığını açıklar. 1917 Ağustosunda Bükey Han yönetiminde, Kazakistan Hükümeti kurulur. Ama bu hükümet hem kızıl hem de beyaz orduya karşı savaştığı için zayıf düşer. 1919 yılında Alaş Orda Hükümeti dağılır ve bağımsız Kazakistan'a son verilir. 26 Ağustos 1920'de Kazakistan SSCB kurularak Kazakistan toprakları Sovyetler Birliği'ne bağlanır (Özkan 1997: 67). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Kazak Türkleri de 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmişlerdir (Buran 2006: 193).

²¹ a.g.s.

²² a.g.s.

²³ a.g.s.

1. 4. 3. Günümüzde Kazakistan

Kazakistan, batıdan doğuya doğru, İdil nehrinin aşağı mecrası ve Hazar Denizi'nin kuzey sahillerinden Doğu Türkistan'a kadar 2.500 km. uzunluğunda ve kuzeyden güneye doğru 1.700 km. genişliğinde, 2.717.300 km² bir sahayı kapsamaktadır (Saray 1993: 7).

Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki Kazak nüfusu 1989 nüfus sayımına göre 8.137.878'dir. Bu nüfusun 6.531.921'i Kazakistan'da yaşamakta ve ülke nüfusunun %39.67'sini meydana getirmektedir. İkinci sıradaki Ruslar 6.228.000 nüfusla ülke nüfusunun %37.82'sini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın diğer önemli azınlıkları sayıları 900.000'e yaklaşan Ukraynalılar ve 1.000.000'u bulan Almanlardır (Özkan 2007: 122).

1992 Ekim'inde gerçekleşen Kazak-Türk Kurultayı'nda, Nazarbayev bütün Kazak Türklerini bir çatı altında toplamaya çağırmıştı. Türkiye'de bulunan Kazak Türklerine de çifte vatandaşlık hakkı verildi. Yapılan istatistikler göstermiştir ki, 2000'li yılların başında Kazak Türkleri'nin nüfusu yeniden çoğunluk durumuna geçti (Gömeç 2006: 105).

Kazakistan, Asya kıtasının orta kısmında yer aldığı için iklimi genellikle çok kurak ve şiddetli karasal bir özellik gösterir. Yazın sıcaklık +40° C'ye çıkabilmekte, kışın da -40° C'ye kadar düşebilmektedir. Ülke topraklarının büyük bölümünü çöl sahası oluşturur. Orman yönünden fakir olan Kazakistan'ın ancak % 3'ü ormanlarla kaplıdır (Yiğit 1996: 100).

Kazakistan bugün 19 eyalete ayrılmış durumdadır. Başkent Almatı yakın bir zamanda Astana'ya taşınmıştır. Kazakistan'ın önemli şehirleri arasında Almatı, Aktübe, Cambul, Karaganda, Kustanay, Çimkent, Pavlodar, Tselinograd, Kızılorda bulunmaktadır (Buran 2006: 197).

Görüldüğü gibi çeşitli anlamlara gelen "Kazak" kelimesini kullanan Kazaklar, zorlu bir tarihi serüvenden geçtikten sonra, nihayetinde bağımsızlıklarını ilan edip kendilerini geliştirme sürecine girmişlerdir. Görünen o ki, ekonomik ve siyasi hayattaki gelişmeler Kazakistan'ı Asya'nın gelecek vadeden ülkelerinden biri yapmaktadır.

Kazak Türkleri hakkında verdiğimiz bilgidir sonra şimdi de tezimizi daha yakından ilgilendiren Kazak Türkçesi hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

1. 5. KAZAK TÜRKÇESİ

1. 5. 1. Kazak Türkçesi Hakkında Genel Bilgiler

Bu bölümde Kazak Türkçesinin Türkçenin hangi kolunda yer aldığından ve tarihi gelişiminden bahsedeceğiz. Ayrıca kullanılan alfabeler ve Kazak Türkçesinin bazı ses özelliklerine de değineceğiz. Tezimizin ilgi alanı Kazak Türkçesinin tamamını ilgilendirmediği için buradaki bilgiler daha yüzeysel bilgiler olacaktır.

Kazak Türkçesi, dünya dilleri arasında, köken bakımından Altay Dil Ailesi içerisinde Türk Dili koluna mensup bir dildir. Yapı bakımından sınıflandırıldığında sondan eklemeli (agglutinative) veya sağa dallanan diller arasında yer alır. Türkiye Türkçesi kadar, sağlam olmasa da Kazak Türkçesinde de ünlü uyumu, ünlü-ünsüz uyumu ve ünsüz-ünsüz uyumu söz konusudur. Modern Türk lehçeleri arasında Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkırt Türkçesi, Karaçay Türkçesi ve Karakalpak Türkçesi ile Kuzey-Batı (Kıpçak) dil grubunda yer alır (Karabulut 2006: 13). Kazakçanın da bağlı olduğu çağdaş Kıpçak Türkçesi, Türk lehçe grupları arasında, ayrıldığı kollar ve konuşanlarının sayısı açısından en geniş olanıdır. Bu lehçe grubuna, bizim yaptığımız gibi Kıpçak grubu adı verildiği gibi, konuşanlarının yaşadığı coğrafya göz önünde bulundurulmak suretiyle yaygın olarak Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubu da denilmektedir (Koç-Doğan 2004: 6).

Baskakov'un tasnifine göre Kazak Türkçesi, Batı Hun dalının Kıpçak grubunda, bu grubun da Kıpçak-Nogay alt grubunda yer almaktadır. Bu alt grupta Kazak Türkçesiyle birlikte Nogay Türkçesi ve Karakalpak Türkçesi de bulunmaktadır (Karaca 2012: 7)

Kazak Türkleri, Türk boylarının “kuzey” başka bir deyişle Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak dil grubuna dâhil edilmektedir. Türk dilleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk dilidir (Tamir 2007: 431). Kazak Türkçesi *ayak/tavlı (Kıpçak)* grubunun, *kos-* alt grubuna girmektedir (Tekin-Ölmez 2003: 98). Kazak Türkçesi; kuzeydoğu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzeydoğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır (TDE Ans. 1982: 241). Kazak Türkçesi, Kıpçak dillerinden en çok Karakalpak ve Nogay dilleri ile benzerlik

göstermektedir (Özkan 1997: 71). Kazak Türkçesinin söz varlığını öncelikle Türkçe asıllı kelimeler oluşturur. Türkçe asıllı kelimelere ilave olarak, Ana Türkçe ve Eski Türkçe dönemlerinden itibaren başlayan ve devam eden Soğdca, Tokarca, Moğolca ödünçleme kelimeler yer almaktadır. Bunlara ilave olarak, İslamiyet'in kabulü ile Arapça ve Farsçadan, Rus hâkimiyetinin yayılması ile de Rusçadan kelime ödünçlemesi yapmıştır (Karabulut 2006: 13).

Kazak Türkçesi 19. yüzyıl sonlarında yazı dili olmuştur. 1929'a kadar Arap alfabesiyle yazılan Kazak Türkçesi 1929-1940 yılları arasında aşağı yukarı on yıl kadar Latin alfabesiyle yazılmış, bu alfabe 1940'ta yerini yeni Kazak alfabesine bırakmıştır (Tekin-Ölmez 2003: 108). 1940 yılında oluşturulan Kazak-Kiril alfabesi 32 Rus alfabesinden, 7'si diyakritiklerinden, 2'si Latin harfinden ibaret olmak üzere 41 harften oluşmaktadır. 1957 reformuyla, alfabaya *ë* harfi eklenmiş; böylece Kazak-Kiril alfabesindeki harf sayısı 42'ye çıkmıştır (User 2006: 295). Türkçenin seslerini karşılayan bu harflerin diğer alfabelerde yer almaması (Ÿ gibi), Kazak Türkçesini diğer Türk şive ve lehçeleri konuşurlarının okumakta güçlük çekmesine yol açmaktadır. Kazak-Kiril alfabesinin önemli kusurlarından biri de, bir sese karşılık bir harf ilkesine uygun düşmemesidir. Kiril alfabesindeki *e* harfi, hem Kazak Türkçesinin *e* ünlüsünü hem de *ye* ses birliğini karşılamakta ve söz konusu ilke bozulmaktadır. Bu durum, alfabeyi “Э” harfinin eklenmesine sebep olmuştur. 2000 yılından sonra Latin alfabesine dönüşle ilgili çalışmalar olmuş; ancak bu çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı sonuçsuz kalmıştır (User 2006: 296-298).

Kazak Türkçesi, Kazak boyunun hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur. Dini kültür merkezlerine uzak olması sebebiyle, din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk dillerine göre, Kazak Türkçesi'nde Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır. Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine geçmiş olan kelimeler; ancak duyma yoluyla girmiş olduğundan bunlar Kazak Türkçesi'nin ses özelliklerine tamamen uymuş bulunmaktadır (İslam Ans. c. 6: 502). Arapça ve Farsçadan çok az etkilenen Kazak Türkçesi sözvarlığı, özellikle son yüzyılda Rusçadan önemli ölçüde etkilenmiş bulunmaktadır (Buran 2006: 193).

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasındaki ayrılıkların büyük bir bölümünü ses farklılıkları meydana getirir. İki lehçede ortak olan çok sayıdaki kelimeyi birbirinden uzaklaştıran bu ses farklılıkları öğrenilirse, Türkiye Türkleri için Kazak

Türkçesini öğrenmek büyük ölçüde kolaylaşır. Bu ses farklılıklarının en önemlileri ünsüzler arasındaki farklılıklardır (Tamir 2003: 322). Biz de aşağıda Kazak Türkçesi bilmeyenler için iki lehçe arasındaki ses farklılıklarını göstereceğiz:

1. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan “y”ler Kazak Türkçesinde “j”dir (Tekin-Ölmez 2003: 108).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

yat-	jat-
yet-	jet-
yok	joq
yüz	jüz

2. Türkiye Türkçesinde kelime başındaki bütün “g”ler Kazak Türkçesinde “k”dir (Buran 2006: 200).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

gel-	kel-
gir-	kir-
göz	köz
gül	kül
güreş	küres

3. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bütün “d”ler Kazak Türkçesinde “t”dir (Buran 2006: 200).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

dal	tal
deniz	teñiz
dil	til
diş	tis
doy-	toy-

3. 1. Ancak “de-” fiili ile Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler her iki lehçede de “d” ile başlar (Tamir 2003: 324).

de-	de
-----	----

dost	dos
dünya	düniye
din	din
devlet	däwlet ²⁴

4. Türkiye Türkçesindeki “ş”ler Kazak Türkçesinde “s”dir (Tekin-Ölmez 2003: 108).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

baş	bas
beş	bes
kişi	kisi
yaş	jas
yeşil	jasıl

5. Türkiye Türkçesindeki “ç”ler Kazak Türkçesinde “ş”dir (Buran 2006: 199).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

ağaç	ağaş
iç-	iş-
için	üşin
geç-	keş-
üç	üş

6. Türkiye Türkçesindeki “var-, ver-, var” kelimeleri Kazak Türkçesinde “b” ile dir (Buran 2006: 200):

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

var	bar
varlık	barlıq ²⁵
var-	bar-
ver-	ber-

7. Türkiye Türkçesinde sonunda “n” bulunan kelimelerin başındaki “b”ler Kazak Türkçesinde “m”dir (Tamir 2003: 324).

²⁴ zenginlik

²⁵ bütün, hep

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

ben	men
bin	mıñ
burun	murın
boyun	moyın
bin-	min-

8. 1. Türkiye Türkçesindeki kalın ünlülü ve tek heceli kelimelerin sonundaki “ğ”lar, Kazak Türkçesinde “w”dir (Tamir 2003: 325).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

dağ	taw
sağ	saw ²⁶
tuğ	tuw
yuğ- (yu-)	juw- ²⁷

8. 2. Türkiye Türkçesinde kelime içinde bulunan “ğ”ların büyük bir kısmı Kazak Türkçesinde “w”dir (Tamir 2003: 325).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

ağır	awır
ağız	awız
bağır	bawır
buğra	buwra

8. 2. 1. Bu “ğ”ların az bir kısmı “y” olur (Tamir 2003: 326):

sığır	sıyır
buğday	bıyday

9. Türkiye Türkçesinde ilk hecesinde “o” veya “ö” bulunan bir kısım kelimeler, Kazak Türkçesinde “u” veya “ü”lüdür (Tamir 2007: 435).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

doğ-	tuw-
------	------

²⁶ sağlam

²⁷ yıkamak

koğ-	quw- ²⁸
öğret-	üyret-
soğuk	suwıq
oğul	ul

10. Arapça ve Farsçadan giren kelimelerdeki “f”ler Kazak Türkçesinde çoğunlukla “p” bazen de “b” olur (Buran 2006: 200).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

fikir	pikir
fayda	payda
Fatma	Batima
Fatiha	Bata ²⁹

11. Arapçadan alınan kelimelerdeki ayın (ع)lar Kazak Türkçesinde “ğ” olmuştur. Türkiye Türkçesinde ise düşmüştür (Tamir 2007: 436).

Örnekler:

Arapça / Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

‘ilim	ilim	ğılım
sa‘at	saat	sağat
mu‘allim	muallim	muğalim
tabî ‘at	tabiat	tabıyğat

12. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin başındaki “h” ya düşer ya da “q”ya dönüşür (Buran 2006: 200).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

hem	em
her	er
hazır	qazır
hazır	ezir ³⁰
rahim	raqım
rahat	raqat

²⁸ kovmak

²⁹ dua

³⁰ şimdi

13. Arapçadan alınan bazı kelimelerin başında yer alan “va” ve “ve” heceleri Türkiye Türkçesinde aynen korunmuş, Kazak Türkçesinde ise “o” veya “ö” olmuştur (Tamir 2003: 327).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

vatan	otan
vefa	opa
vefat	opat
vak‘a	oqıyğa

14. Kazak Türkçesinde “m” ünsüzü bir kısım sedâlı (tonlu) ünsüzlerden sonra geldiğinde değişerek “b” olur. Bu değişme özellikle “m” ünsüzü ile başlayan (-ma-, -me- fiilden olumsuz fiil yapma eki, -ma, -me soru eki) eklerde görülür. Bu ekler “m, n, ñ, ve z” sedâlı (tonlu) ünsüzlerinden sonra geldiğinde başlarındaki “m”ler “b”ye dönüşür (Tamir 2003: 329).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

yumma-	jumba-
binme-	minbe-
onma-	oñba- ³¹
dedim mi?	dedim be?
oyun mu?	oyun ba?
sen mi?	sen be?

15. Kazak Türkçesinde “m” ünsüzü, sedâsız (tonsuz) ünsüzlerden (k, q, p, s, ş, t) sonra geldiğinde değişerek “p” olur. Türkiye Türkçesinde böyle bir değişme görülmez. Bu değişme de özellikle m ile başlayan eklerde görülür (Tamir 2003: 329).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

yetmiş	jetpis
atma-	atpa-
gitme-	kepte-
akma-	aqpa-

³¹ iyileşmemek

dikme-	tikpe-
aldık mı?	aldıq pa?
gördük mü?	kördik pe?
çöp mü?	şöp pe?

16. Kazak Türkçesinde “l” ünsüzü, Türkiye Türkçesinden farklı olarak “l, m, n, ŋ ve z” ünsüzlerinden sonra geldiğinde değişerek “d” olur. Bu değişme daha çok “l” ünsüzü ile başlayan eklerde (-lar, ler çokluk eki; -la-, -le- isimden fiil yapma eki; -lıq, -lik ve -lı, -li isimden isim yapma eklerinde) görülür (Tamir 2003: 328).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

göller	kölder
molla	molda
adamlar	adamdar ³²
denizler	teñizder
adamlık	adamdıq ³³
hanlık	xandıq

17. Kazak Türkçesinde “l” ünsüzü, sedâsız (tonsuz) ünsüzlerden (k, q, p, s, ş, t) sonra geldiğinde değişerek “t” olur. Türkiye Türkçesinde böyle bir değişme görülmez. Bu değişme de daha çok “l” ile başlayan eklerde görülür (Tamir 2003: 328).

Örnekler:

Türkiye Türkçesi / Kazak Türkçesi

taşlar	tastar
kitaplar	kitaptar
geyikler	kiyikter
arслан	arıstan
Kazaklar	Qazaqtar
dostluk	dostıq

Yaptığımız bu açıklamalar ve verdiğimiz örnekler gösteriyor ki Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin çok sayıdaki ortak kelimesinde görülmekte olan ünsüz farklılıkları, sistemli hâlde olup öğrenilmesi kolay olan farklılıklardır. O bakımdan Kazak Türkçesini öğrenirken her şeyden önce bu ünsüz farklılıklarına dikkat etmek

³² insanlar

³³ insanlık

gerekir. Ancak bu ünsüz farklılıklarını kolayca görebilmek için her şeyden önce her iki lehçenin yazıya aktarılmasında kullanılan harflerin ortak olması, yani alfabe birliğinin sağlanması gerekmektedir. Çünkü aynı sesler farklı harflerle gösterildiği müddetçe birbirimizin yazdıklarını anlamamız kolay olmayacaktır (Tamir 2003: 330).

Kazak Türkçesi, görüldüğü gibi Türkçenin “Kuzey” de denilen “Kıpçak” koluna bağlıdır. Yıllar boyunca değişik alfabelerin kullanıldığı bu coğrafyada Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi arasında ses farklılıkları ve Rusça kelimelerin sayıca fazla olmasından başka bir fark göze çarpmamaktadır. Ferhat Tamir’in de dediği gibi, eğer ortak alfabe kullanımını geliştirse iki ülke arasındaki bağlar da şüphesiz kuvvetlenecektir.

1. 5. 2. Kazak Türkçesinde İsmi Hali

Bu bölümde istemin merkezinde yer alan hal kavramının Kazak Türkçesinde nasıl kullanıldığına yer vereceğiz. Ancak istem açısından değerlendirmeleri inceleme kısmına saklayıp burada sadece haller hakkında bilgi verip örneklendireceğiz.

Tablo – 1:

	Ekler	Örnekler
Yalın Hal	Ø	kim, ne, şeşe, üy, qız, bas, qolım, eli
İlgi Hali	+niñ, +niñ, +dıñ, +din, +tin, +tiñ	kimniñ, neniñ, şeşeniñ, üydiñ, qızdıñ, bastıñ, qolımniñ, eliniñ
Yükleme Hali	+ni, +ni, +dı, +di, +tı, +ti, +n	kimdi, neni, şeşeni, üydi, qızdı, bastı, qolımdı, elin
Yönelme Hali	+ğa, +ge, +qa, +ke, +a, +e	kimge, nege, şeşege, üyge, qızğa, başka, qolıma, eline
Bulunma Hali	+da, +de, +ta, +te	kimde, nede, şeşede, üyde, qızda, basta, qolımda, elinde
Ayrılma Hali	+dan, +den, +tan, +ten, +nan, +nen	kimnen, neden, şeşeden, üyden, qızdan, bastan, qolımnan, elinen
Vasita Hali	+men, +ben, +pen, +menen, +penen	kimmen, nemen, şeşemen, üymen, baspen, qolmen, elimen; kimmenen, nemenen, şeşemenen, üymenen, baspenen, qolmenen, elimenen
Eşitlik Hali	+şe, +şa, +dey, +day, +tey, +tay	jigitşe, qızdey, torgınday, bittey

Yukarıda tablo şeklinde verdiğimiz hal eklerini aşağıda ayrıntılı bilgi vererek ve cümle örnekleriyle destekleyerek vereceğiz.

1. 5. 2. 1. Yalın Hal (Ataw Septik):

İsmin cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir sözcüğe –fiil hariç- bağlı olmayan yalın durumudur. Bu durumdaki bir ismin bünyesinde herhangi bir hal eki bulunamaz. İnsan için *kim*, insan dışındaki varlıklar için *ne*, sorularına cevap verir (Koç–Doğan 2004: 203). Yalın hal, cümlede özne ve belirtisiz nesne görevlerinde kullanılır. Ancak belirtisiz nesne görevinde kullanılan yalın hali eksiz belirtme hali olarak düşünmek daha uygundur.³⁴

beyşeşek “lale”, *jad* “yad, düşman”, *jürek* “yürek”, *kün* “gün”, *töse* “döşek”, *sumqa* “çanta”, *jüzimiz* “yüzümüz”, *inişiz* “erkek kardeşiniz”.

Eki közi kantalap ketipti. (İki gözü kan çanağına dönmüş.) **KTS-286**

Ösimdikter quwrap ketti. (Bitkiler kurudu.) **KTS-327**

Qonaqtar üylerine tarap ketti. (Konuklar evlerine dağıldılar.) **KTS-521**

Serik birewlerdi ünemi muqatıp söyleydi. (Serik her zaman birileriyle dalga geçirdi.) **KTS-386**

1. 5. 2. 2. İlgi Hali (İlik Septik):

İlgi hali eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumundadır (Korkmaz 2007: 268). Dolayısıyla fiille bağlantısı, cümlenin herhangi bir ögesi olmaktan öteye gitmez.

İlgi hali, Kazak Türkçesinde ünlülerle ve *n*, *η*, *m* ünsüzleriyle biten isimlere **+nIη**; *l*, *r*, *w*, *y*, *z* ünsüzleriyle biten isimlere **+dIη**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlere ise **+tIη** ekleri getirilerek kurulur:

äkemniη “babamın”, *anamızdıη* “anamızın”, *Qazaqtıη* “Kazak’ın”.

Ne *annıη* ulığanına, ne *adamnıη* küñirengenine uqsamaytın dawıs. (Ne onun uluyuşuna ne de insanın feryadına benzemeyen bir sest.) **IM-37/31**

Balasınıη qolınan etikti julıp alıp, ... (Çocuğunun elinden çizmeyi çekip alıp, ...) **IM-5/7**

Meniη atımdı atadı. (Benim adımlı söyledi.) **KTS -54**

³⁴ Ayrıntılı bilgi için “Yükleme Hali (Tabıs Septik)” başlığına bakınız.

İlgi hali ekinin sonundaki *n* ünsüzünün Kazak Türkçesi’nde bazı durumlarda düştüğü de olur (Koç–Doğan 2004: 204):

Qıstı küni “kış günü”, *jazdı küni* “yaz günü”, *küzdi küni* “güz günü”.

1. 5. 2. 3. Yükleme Hali (Tabıs Septik):

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin doğrudan doğruya tesir ettiği isimler akkuzatif (yükleme) halinde bulunurlar. Karşılıdığı hareket doğrudan doğruya bir isme tesir eden fiiller geçişli fiillerdir. Şu halde, akkuzatif (yükleme) hali, ismi kendisine tesir eden geçişli bir fiile bağlayan haldir (Ergin 1999: 231).

Yükleme hali, Kazak Türkçesinde ünlüyle biten isimlerden sonra **+nI**; *m, n, η, l, r, w, y, z* ünsüzleriyle biten isimlerden sonra **+dI**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise **+tI** getirilerek kurulur.

masanı “sivrisineği”, *äkeni* “babayı”, *jerdı* “yeri”, *awıldı* “köyü”, *Türikti* “Türk’ü”, *kitaptı* “kitabı”.

... , *balanı* sabap jiberdi. (... , çocuğu dövüverdi.) **IM-17/1**

Ol *qağazdı* parşalap jırttı. (O kâğıdı parçalayıp yırttı.) **KTS -438**

Jipti pışaqpen qıyıp jiberdi. (İpi bıçakla kesiverdi.) **KTS -305**

Ancak; bu ek üçüncü teklik kişi iyelik eki (+I, +sI) almış bir isimden sonra getirilirse **+n** şeklini alır:

üyin “(onun) evini”, *otanın* “(onun) vatanını”, *tilin* “(onun) dilini”.

Ol *körpesin* serpip tastadı. (O yorganını fırlatıp attı.) **KTS -480**

Ol *kolın* suwğa maldı. (O kolunu suya batırdı.) **KTS -365**

“...” dep *qaynısın* azğırıp körıp edi. (“...” deyip kaynını caydırmıştı.) **IM-122/3**

Yukarıdaki ekleri alan kelimeler cümle içinde nesne görevinde kullanılırlar. Ancak Türkçede nesnenin “belirtili ve belirtisiz” olarak ikiye ayrıldığını göz önünde bulundurursak eksiz bir yükleme halinden de bahsetmemiz gerekecektir³⁵. Genelde cümledeki eksiz halin yalın hal olduğu düşünülür. Bu bilgi yanlış bir bilgi değildir. Fakat bazı yalın halli isimler nesne görevindeyken bazıları özne görevindedir. İşte bu

³⁵ “Eksiz yükleme durumu, cümle içinde nesne görevi yüklenmiş olmakla birlikte, yükleme durumu eki almamış olan yalın durumdaki adın karşılığı durumdur.” (Korkmaz 2007: 277)

sebeptendir ki özne görevinde olanlara “yalın halli isim”, nesne görevinde olanlara da “eksiz yükleme halli isim” diyoruz.

Türkiye Türkçesinde söz konusu ettiğimiz eksiz yükleme hali Kazak Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır:

... bir küni şerkew aldında *qayır-sadaqa* surap tuğran jas qızdı kördi. (... bir gün kilise önünde sadaka isteyen genç kızını gördü.) **IM-47/8**

Elaman *şam* jaqpadı. (Elaman mum yakmadı.) **IM-16/31**

1. 5. 2. 4. Yönelme Hali (Barıs Septik):

Adı yönelme, yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durumdur. Dolayısıyla, dildeki hareket yönelme durumundaki ada doğrudur (Korkmaz 2007: 280). Bu eki alan isim, her zaman fiille doğrudan doğruya ilgili olup, ekin hareketin yönünü ve maksadını bildirmek gibi bir işlevi vardır (Koç-Doğan 2004: 204).

Yönelme hali, Kazak Türkçesinde ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+ğa, +ge**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+qa, +ke** ekleri getirilerek yapılır.

jaylawğa “yaylaya”, *elge* “ülkeye”, *jumisqa* “işe”, *egemendikke* “egemenliğe”.

Äwenge berilip kettim. (Şarkıya kapılıp gittim.) **KTS-88**

İşkilikke salınuw. (Alkol bağımlısı olmak.) **KTS -464**

Balıkçılar *maylıqqa* jaqındap qaptı. (Balıkçılar yağlığa yaklaştı.) **IM-54/6**

Fakat; yönelme hali, teklik birinci, ikinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri (+m, +n, +I, +sI)’nden sonra Türkiye Türkçesindeki gibi **+A** ekleri getirilerek yapılır.

qoynıma “koynuma”, *köziñe* “(senin) gözüne”, *balasına* “(onun) çocuğuna”.

Men *äkeme* uqsaymın. (Ben babama benziyorum.) **KTS-584**

Meniñ *awruwıma* dârigerdin emi darıdı. (Benim hastalığıma doktorun ilacı iyi geldi.) **KTS -119**

Bul meniñ *mindetime* jatpaydı. (Bu benim yardımımıyla ilgilenmiyor.) **KTS -167**

Ne annin *ulğanına*, ne adamnin *künirengine* uqsamaytın dawıs. (Ne onun uluyuşuna ne de insanın feryadına benzemeyen bir sestü.) **IM-37/31**

... aşşı tütinnin *işine* süñgip ketti. (... kavurucu dumanın içine gömülüp gitti.)

IM-163/6

Qart sofi eki inisiniñ *nısapsızdıǵına* şoşınadı. (Yaşlı sofu iki erkek kardeşinin aç gözlülüğünden çok korkar.) **IM-136/22**

1. 5. 2. 5. **Bulunma Hali (Jatıs Septik):**

Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Fiildeki her harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir (Korkmaz 2007: 289).

Kazak Türkçesi'yle Türkiye Türkçesi arasında bulunma hali açısından bir fark bulunmamaktadır. Ünlüyle ve tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+dA**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise **+tA** eki getirilir.

üyde “evde”, *dalada* “dışarıda”, *jumısta* “işte”, *mektepte* “okulda”.

Endi, mine... özi awalanıp jürgen keliñsekke *tösekte* kezdespey, *töskeyde* kezdesip diñkesi kurıp tur. (Şimdi, işte... kendi hava almakta olan geline yatakta rastlamayıp, dağın yamacında rastlayınca güçten düşüyor.) **IM-230/17**

Men de anamdan däl sendey *künimde* ayırağanmın. (Ben de anamdan tam senin yaşındayken ayrılmıştım.) **KTS -27**

... *jolda* tuğran qara kumandı qağıp ketti. (... yolda duran siyah ibriğe vurup gitti.) **IM-3/27**

1. 5. 2. 6. **Ayrılma Hali (Şığıs Septik):**

Çıkma durumu, kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğrudur (Korkmaz 2007: 301).

Ayrılma hali, Kazak Türkçesinde ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+dAn**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+tAn**; *m, n, ŋ* ünsüzlerinden sonra ise **+nAn** getirilerek oluşturulur.

Türkiyadan “Türkiye’den”, *köpirden* “köprüden”, *attan* “attan”, *esekten* “eşekten”, *jasımnan* “yaşımdan”, *jannan* “candan”, *özıñnen* “(senin) kendinden”.

Bes miñ *puttan* asadı. (Beş bin *puttan*³⁶ fazladır.) **IM-109/1**

Sağat *birden* asıp baradı. (Saat birden aştı [Saat biri geçti].) **KTS -52**

³⁶ 1 put = 16 kg.

Üyinen quwalap şıqtı. (Eviden kovalayıp çıktı.) **KTS -325**

Ayrıca, ayrılma hali eki, üçüncü kişi iyelik eki (+I, +sI) almış bir isimle eklenirse ekin başındaki “d” ünsüzü düşer:

mezgilinen “zamanından”, *qolınan* “kolundan”, *qayğısınan* “kaygısından”, *körşisinen* “komşusundan”.

Awruwınan ayıqtı. (Hastalığından kurtuldu.) **KTS-33**

Közinen jas ırşıp ketti. (Gözünden yaş fışkırdı.) **KTS -666**

Onıñ *qolınan* ustadım. (Onun kolundan tuttum.) **KTS -588**

1. 5. 2. 7. Vasıta Hali (Kömektes Septik):

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş veya kılışta “vasıta” olarak kullanıldığını veya “birliktelik” ifade ettiğini gösterme durumudur (Korkmaz 2007: 317).

Vasıta hali, Kazak Türkçesinde ünlüyle ve (z hariç) tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra **+men**, **+menen**; “z” ünsüzüyle biten isimlerden sonra **+ben**, **+benen**; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise **+pen**, **+penen** ekleri getirilerek kurulur.

qolmen “elle”, *aqılmenen* “akılla”, *awızben* “ağızla”, *közbenen* “gözle”, *ayaqpen* “ayakla”, *durıstıqpenen* “doğrulukla”.

Tuwıstarımen qawıstı. (Akrabalarıyla kavuştu.) **KTS-304**

Erli-zayıptı ekeyi künde osılay tätti *tatuwlıqpen* tösekte tabısadı. (Karı koca iki günde böyle tatlı dostlukla döşekte kavuşur.) **IM-19/15**

Atpen şapuw. (Atla dörtnala gitmek.) **KTS -628**

Ol *sözben* meni üyirip äketti. (O, sözle beni kendine bağlayıp götürdü.) **KTS -596**

Bu ekin kalın ünlülü sözcüklerde kullanmak üzere kalın ünlülü şekilleri bulunmamaktadır. Bu yönüyle Kazak Türkçesinin vasıta hali eki, kalın ünlülü sözcüklerde kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır (Koç-Doğan 2004: 206).

1. 5. 2. 8. Eşitlik Hali:

Eşitlik eki olarak, Eski Türkçedeki *teg* “gibi” benzetme edatı, bugün ekleşmiş olarak Kazak Türkçesinde +dAy; +tAy şeklinde kullanılmaktadır. Eşitlik eki için +şA şekli de kullanılır:

jigitşe (yiğitçe), şatırınday (çadır gibi), torgınday (ipek gibi), bittey (bit kadar) (Buran 2006: 203).

1. 5. 2. 9. Şahıs Zamirlerinin Hal Eklerini Alışları:

Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak sekiz tane şahıs zamiri bulunmaktadır. Bu fark, teklik ikinci şahsın nezaketli kullanımları olan “*siz*” ve çokluk ikinci şahsın nezaketli kullanımı olan “*sizder*” zamirleridir.

Nezaketli kullanım dışındaki bir diğer farklılık da; Türkiye Türkçesinde yönelme hali eki (+A) alan teklik birinci ve ikinci şahıslardaki kök değişimi Kazak Türkçesinde üçüncü teklik şahısta da görülür.

Şahıs zamirlerinin tamamının hal eklerini aldıktan sonraki şekillerini daha anlaşılabilir hale getirmek için aşağıdaki tabloyu hazırladık:

Tablo – 2:

	Yalın Hal	Yükleme Hali	İlgi Hali	Yönelme Hali	Bulunma Hali	Çıkma Hali	Vasıta Hali
T. 1. Ş.	men	meni	meniñ	mağan	mende	menen	menimen (menimenen)
T. 2. Ş.	sen	seni	seniñ	sağan	sende	senen	senimen (senimenen)
T. 2. Ş. (Nezaket)	siz	sizdi	sizdiñ	sizge	sizde	sizden	sizben (sizbenen)
T. 3. Ş.	ol	onı	onıñ	oğan	onda	onan	onimen (onimenen)
Ç. 1. Ş.	biz	bizdi	bizdiñ	bizge	bizde	bizden	bizben (bizbenen)
Ç. 2. Ş.	siz	senderdi	senderdiñ	senderge	senderde	senderden	sendermen (sendermenen)
Ç. 2. Ş. (Nezaket)	sizder	sizderdi	sizderdiñ	sizderge	sizderde	sizderden	sizdermen (sizdermenen)
Ç. 3. Ş.	olar	olardı	olardıñ	olarğa	olarda	olardan	olarmen (olarmenen)

1. 6. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSMİN HALLERİ

Burada istemin merkezinde yer alan hal eklerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımını vermenin konuyu anlamaya yardımcı olacağını düşünüyoruz. Bu yüzden öncelikle hal eklerinin sınıflandırılması konusunda bazı araştırmacıların görüşlerine yer vereceğiz. Daha sonra da Türkiye Türkçesindeki hal ekleri hakkında açıklamalı bilgiler verip örneklendireceğiz.

A. V. Gabain, ismin hâllerini “ Belirsiz hâl, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli şeklinde dokuz başlık altında incelemektedir (Gabain 1988: 63-65).

J. Eckman, Çağatayca’da dokuz hâl eki olduğu tespitini yapmıştır. Bunlar; yalın, genitif, datif, akkuzatif, lokatif, ablatif, eşitlik, vasıta ve yön halleridir (J. Eckman 1988: 56-74).

F. K. Timurtaş, yalın halden başka, “genetiv (ilgi), dativ (yaklaşma), akkuzativ (yükleme), lokativ (bulunma), ablativ (uzaklaşma), ekvativ (eşitlik), direktiv (yön gösterme), instrümental (vasıta) hâllerine yer vermektedir (Timurtaş 2003: 51).

Doğan Aksan, Türkçe’de ismin altı durumunun olduğunu belirtmiştir; “yalın, belirtme, yönelme, kalma, çıkma, tamlayan durumu” (Aksan 1983: 39-40).

Tahsin Banguoğlu, “-ık, -çi, -imsi” gibi ekler bir yana bırakılırsa on kadar ad hâlinin olduğunu belirtmiştir. Bunları söz dizimindeki işlevlerine göre iki bölüme ayırmaktadır:

1. İççekçim hâlleri

2. Dışçekim hâlleri.

Banguoğlu’nun iççekçim terimiyle ifade ettiği hâller şunlardır; “kim hâli (ev), kimi hâli (evi), kime hâli (eve), kimde hâli (evde), kimden hâli (evden), kimin hâli (evin)”. Dışçekim hâlleri ise şunlardır; “kimle hâli (evle), kimce hâli (evce), kimli hâli (evli), kimsiz hâli (evsiz)” (Banguoğlu 2007: 326-331).

Azerbaycanlı dilci Ferhat Zeynalov, “...müessir Türk dillerinde ismin altı hali vardır.” diyerek sekiz Türk dilini içine alan bir şema çizmiş, burada Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunan altışar hali belirtmiştir. Türkiye Türkçesi için “yalın, tamlayan, yönelme, yükleme, kalma ve çıkma” hallerini vermiştir (Zeynalov 1993: 43-62).

Gürer Gülsevin, hal eklerini “yalın hal, tamlama hali, belirtme hali, yönelme hali, bulunma hali, ayrılma hali, vasıta hali ve eşitlik hali” olmak üzere sekiz başlıkta sınıflandırmıştır (Gülsevin 1997: 16).

Muharrem Ergin, asıl çekim eki olarak kabul ettiği hâl eklerini şöyle belirtmektedir; yalın hâli (nominatif), ilgi hâli (genetif), yapma hâli (akkuzatif), yaklaşma hâli (datif), bulunma hâli (lokatif), uzaklaşma hâli (ablatif), vasıta hâli (enstrümental), eşitlik hâli (ekvatif), yön gösterme hâli (direktif)” (Ergin 1999: 284).

Talat Tekin, “Ad Durumları” başlığı altında hal eklerini, “yalın, ilgi, belirtili nesne, verme-bulunma, bulunma-çıkma, yönelme, eşitlik, araç, birliktelik durumu” olmak üzere dokuz hale ayırır. (Tekin 2000: 106-119)

Tuncer Gülensoy, “ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta, yön gösterme, sebep gösterme hâli (çun/çün)” olarak tespit etmektedir (Gülensoy 2000: 386-388).

Zeynep Korkmaz, hal eklerini “yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, vasıta durumu ve eşitlik durumu” şeklinde sınıflandırır. (Korkmaz 2007: 23)

Buradan da anlıyoruz ki hem tarihi lehçelerdeki hal ekleriyle hem de günümüz Türkiye Türkçesindeki hal ekleriyle ilgili pek çok farklı görüş vardır. Bizce hem kronolojik açıdan günümüze yakınlığıyla hem de şahsi fikrimize uygunluğuyla en doğru tasnif Zeynep Korkmaz ve Gürer Gülsevin’indir. Biz de tezimizde ihtiyaç duyduğumuz hal eklerini kullanırken Zeynep Korkmaz ve Gürer Gülsevin’in tasniflerinden yola çıkarak aşağıdaki sınıflandırmayı kullanacağız:

Yalın durum	(nominatif)	+Ø
İlgi durumu	(genetif)	+(n)In, +(n)Un
Yükleme durumu	(akkuzatif)	+Ø, +(y)I, +(y)U
Yönelme durumu	(datif)	+(y)A
Bulunma durumu	(lokatif)	+DA
Çıkma durumu	(ablatif)	+DAn
Vasıta durumu	(enstrümental)	+(y)IA
Eşitlik durumu	(ekvatif)	+CA

1. 6. 1. Türkiye Türkçesinde Hal Çeşitleri

Bu bölümde yukarıda tartıştığımız hal kavramının Türkiye Türkçesindeki kullanımına değineceğiz. İstem konusunun temel yapı taşı olan hal ekleri hakkında bilgi verirken istem kavramına değinmeyip sadece hal ekleri hakkında bilgi verip örneklendireceğiz.

Tablo – 3:

	Ekler	Örnekler
Yalın Hal	Ø	araba, ev, kaşık, beşik, silgi, okul, düğün, koku, ölü, kaba, güzel, açık, geniş
İlgi Hali	+ <i>(n)m</i> , + <i>(n)in</i> , + <i>(n)un</i> , + <i>(n)ün</i>	arabanın, evin, kaşığın, silginin, okulun, düğünün, kokunun, ölü'nün
Yükleme Hali	+Ø, + <i>(y)ı</i> , + <i>(y)i</i> , + <i>(y)u</i> , + <i>(y)ü</i>	arabayı, evi, kaşığı, silgiyi, okulu, düğünü, kokuyu, ölüyü
Yönelme Hali	+ <i>(y)a</i> , + <i>(y)e</i>	arabaya, eve, kaşığa, silgiye
Bulunma Hali	+ <i>da</i> , + <i>de</i> , + <i>ta</i> , + <i>te</i>	arabada, evde, kaşıқта, eşikte
Ayrılma Hali	+ <i>dan</i> , + <i>den</i> , + <i>tan</i> , + <i>ten</i>	arabadan, evden, kaşıktan, beşikten
Vasıta Hali	+ <i>(y)la</i> , + <i>(y)le</i>	arabayla, evle, kaşıkla, silgiyle
Eşitlik Hali	+ <i>ca</i> , + <i>ce</i> , + <i>ça</i> , + <i>çe</i>	kabaca, güzelce, açıkça, genişçe

Yukarıda tablo şeklinde verdiğimiz hal eklerini aşağıda ayrıntılı bilgi vererek ve cümle örnekleriyle destekleyerek vereceğiz.

1. 6. 1. 1. Yalın Hal (Nominatif):

Yalın durum, ismin, sözlüklerde rastladığımız gibi, normal durumudur. Bir isim çoğul eki de iyelik eki de almış olsa, o, gene yalın durumdadır (Ediskun 1999: 110). Demek ki isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın halleridir (Ergin 2005: 227). Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur (Korkmaz 2007: 23). Yalın haldeki isimler cümlede özne olarak kullanılır (Demir-Yılmaz 2003: 184). Bu durumdaki bir ad, cümlede adlarla ilişkide olup fiile ya da edatlara bağlı olmaması sebebiyle³⁷, yalnız

³⁷ Korkmaz, cümledeki isimleri diğer kelimelerle ilişkileri açısından ikiye ayırır. Birincisi adların kendilerine bağlı bulunan adlarla olan ilişkisi; bu durumdaki isimler sadece çokluk ve iyelik eklerini alırlar ya da yalın haldedirler. Yani Korkmaz'a göre, cümlede özne görevinde kullanılan yalın halli isim fiille münasebette değildir, cümledeki diğer bazı isimler de diğer isimlere bağlıdır (örneğin iyelik gruplarında).

çokluk ve iyelik ekleri alabilirler (Korkmaz 2007: 267). Eğer bu isimler çokluk ve iyelik eklerinden başka bir çekim eki alırlarsa cümledeki görevleri değişir. Örneğin:

1- a) Arap kızı camdan bakıyor. Arap kızları camdan bakıyor. Arabın kızı camdan bakıyor. Arabın kızlar camdan bakıyor. Arabın kızları camdan bakıyor. Arapların kızları camdan bakıyor. Arapların kız camdan bakıyor.

b) Arap kızın camdan bakıyor. Arap kızların camdan bakıyor. Araplar kızı camdan bakıyor.

2- a) Arap, kızına camdan bakıyor. (O) Arap kızına camdan bakıyor. Araba kızı camdan bakıyor. Arap, kızıyla camdan bakıyor. Arapla kızı camdan bakıyor.

b) Araptan kızı camdan bakıyor. Arap kızından camdan bakıyor. Arabı kızı camdan bakıyor. Arap kızını camdan bakıyor.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere 1-a’da her türlü çokluk ve iyelik eki³⁸ ‘arap kızı’ öznesini özneliğinden vazgeçirmemiştir. 1-b’de ise kombinasyonların anlamsız cümleler ortaya çıkardığı görülmüştür. 2-a’da çokluk ve iyelik ekleri dışındaki çekim eklerinden yani hal eklerinden alan ‘arap kızı’ öznesinin görev değiştirdiği gözlenmiştir. 2-b’de ise işin içine valenz konusu dâhil olmuştur. Yani yönelme ve vasıta hali ile kullanılabilen ‘bak-’ fiilinin diğer hallerle kullanıldığında anlamsız cümlelerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Yalın hal, cümlede özne ve belirtisiz nesne görevlerinde kullanılır. Ancak belirtisiz nesne görevinde kullanılan yalın hali eksiz belirtme hali olarak düşünmek daha uygundur.³⁹

Elaman mum yakmadı. **IM-16/31**

1. 6. 1. 2. İlgi Hali (Genitif) “+(n)In, +(n)Un”:

Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur (Korkmaz 2007: 23). İlgi hali eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumundadır (Korkmaz 2007: 268).

Günüşiğinin altında parlayan kaymak gibi [duran] buza baktı. **IM-6/22**

İkinci ilişki türü ise adların kendilerine bağlı bulunmayan aksine kendilerinin bağlı buldukları cümle öğeleri ile, özellikle yükleme, kurdukları ilişki; bu durumdaki isimler hal ekleriyle fiilimsilere, edatlara ya da fiile bağlanırlar (Korkmaz 2007: 266). Her ne kadar Korkmaz, açıkça söylemediyse de bu durumdaki isimlerin tamlayıcı görevinde oldukları aşikardır.

³⁸ İyelik ekleri, ilgi eki ile birlikte iyelik gruplarını oluşturdukları için burada ilgi ekinden bahsetmeye ihtiyaç duymadık.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için “Yükleme Hali (Akkuzatif)” başlığına bakınız.

Kempir beğenmeyerek, avuç içiyle kulağını kapayıp, konuklara yatağın üstünden eğildi. **IM-70/4**

Yiğit yüzündeki yaş ve gülücüğün hangisine inanacağını bilmeyerek at üstünden eğilip, ... **IM-174/2**

İki ad arasındaki ilgi bağı, ilgi durumu eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci ad eksizdir. İkincisi yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır: *ağaç kabuğu, baş dönmesi, buğday kokusu, kazanç yolu, sokak kapısı, yağmur havası* gibi (Korkmaz 2007: 269).

Göz ucuyla karısına baktı. **IM-12/20**

Yiğit yüzündeki yaş ve gülücüğün hangisine inanacağını bilmeyerek at üstünden eğilip, ... **IM-174/2**

Kempir beğenmeyerek, avuç içiyle kulağını kapayıp, konuklara yatağın üstünden eğildi. **IM-70/4**

Genitif eki üç yerde kullanılmaktadır. Bunlardan birincisinde genitif eki şimdiye kadargördüğümüz misallerde olduğu gibi ismi isme bağlar. Ekin asıl fonksiyonu da budur. İkincisinde genitif eki ismi fiile bağlar: *Orhan-ın-dır, senin olsun* misallerinde olduğu gibi. Burada genitif eki ismi fiile bağlamak suretiyle tam bir hal eki durumunda gözükmekte ve bulunduğu isim fiilin zarfı⁴⁰ olmaktadır. Fakat ekin bu fonksiyonu da birinci fonksiyonuna dayanmakta, gizli olarak bağlı olduğu bir isim⁴¹ ifade etmekte, o isim zikredilmediği için fiile bağlanıyor gözükmektedir. Üçüncü olarak da genitif eki zamirleri bazı edatlara bağlamakta kullanılır: *senin için, onun gibi* misallerinde olduğu gibi. Burada genitif eki mana bakımından değil, sadece şekil bakımından vazife görür. Fakat aslında burada da mana bakımından vazife görmekte ve yine ismi edatların aslı olan başka bir isme bağlamakta idi. Zamanla ikinci isim, eki ile birlikte edatlaşınca genitif ekinin yalnız şekil vazifesi, ismi edata bağlamak vazifesi kalmıştır⁴² (Ergin 2005: 230-231).

⁴⁰ Bize göre nesne görevindedir. Açıklaması bir sonraki dipnottadır.

⁴¹ Orhan+ın *kitap*+ı+dır, sen+in *kitap*+ın olsun; bu örneklerde 'kitap' isminin yazılmamış olması onun olmadığı anlamına gelmemektedir. Büyük ihtimalle daha önceki cümlelerde 'kitap' ismi geçtiği için tekrar kullanılmamıştır. Aksi halde cümleler gayet anlamsız durmaktadır. Ergin'in bunlara zarf demesinin sebebi de fiile bağlı görünmelerindedir. Ancak yükleme sorulan 'ne' sorusu öncelikle gizli özne olan yüklemi, ikinci olarak da nesne olan 'kitab'ı buldurmaktadır.

⁴² Bize göre *senin için* ve *onun gibi* örneklerinde durum Ergin'in bahsettiğinden farklıdır. Bizce örneklerin aslı; sen(in) *olduğu(n)* için, onun *olduğu* için şeklinde olmalıdır. Yani yukarıda bahsettiğimiz ikinci görevdeki isim düşmesinin ayınısı burada da yaşanmış olsa gerek. Nitekim "için" ve "gibi" edatlarında zamire bağlanan bir iyelik eki olmaması da fikrimizi güçlendirir niteliktedir.

İlgi durumu ekleri her zaman çokluk ve iyelik eklerinden sonra gelir. İlgi durumu eki almış adların şahıslara göre çekimi, ilgi durumu ekinden önce iyelik veya çokluk ve iyelik eklerinin getirilmesiyle yapılır: *evim+in bahçesi*, *evin+in bahçesi*, *evi+nin bahçesi*, *evimiz+in bahçesi*, *evlerimiz+in bahçesi*, *eviniz+in bahçesi*, *evleriniz+in bahçeleri*, *evleri+nin bahçesi* gibi (Korkmaz 2007: 270).

İlgi hali, iki isim arasında aitlik ilgisi kurar ve fiilin anlamına hiçbir katkı sağlamaz. Bu yönüyle ilgi halli bir tamlamanın fiille olan ilişkisi, cümlenin herhangi bir ögesi olmaktan öteye geçmez.

1. 6. 1. 3. Yükleme Hali (Akkuzatif) “+Ø, +(y)I, +(y)U”:

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin doğrudan doğruya tesir ettiği isimler akkuzatif halinde bulunurlar. Karşılıdığı hareket doğrudan doğruya bir isme tesir eden fiiller geçişli fiillerdir. Şu halde, akkuzatif hali, ismi kendisine tesir eden geçişli bir fiile bağlayan haldir (Ergin 1999: 231).

Bizim evin vergisi için toplanan hayvanları ahıra koydu. **IM-107/2**

Kapı ile pencereyi kapattı. **KTS -192**

İpi bıçakla kesiverdi. **KTS -305**

Yükleme hali ekini alan kelimeler cümle içinde nesne görevinde kullanılırlar. Ancak Türkçede nesnenin “belirtili⁴³ ve belirtisiz⁴⁴” olarak ikiye ayrıldığını göz önünde bulundurursak eksiz bir yükleme halinden de bahsetmemiz gerekecektir⁴⁵. Genelde cümledeki eksiz halin yalın hal olduğu düşünülür. Bu bilgi yanlış bir bilgi değildir. Fakat bazı yalın halli isimler nesne görevindeyken bazıları özne görevindedir. İşte bu sebeptendir ki özne görevinde olanlara “yalın halli isim”, (belirtisiz) nesne görevinde olanlara da “eksiz yükleme halli isim” diyoruz.

Yuvarlak kazanı doldurup çorba pişirdi. **IM-50/21**

Bir nesnenin belirtisiz oluşu onun herhangi bir nesne olduğunu, belirtili oluşu da onun belli bir nesne olduğunu gösterir. Şöyle ki, yukarıdaki örnekte pişirilen “çorba” herhangi bir çorbadır. Ancak “çorbayı pişirdi” denilseydi o zaman o çorba daha önce

⁴³ Bu durum, cümlede fiilin etkisi altında kalan bir belirti ögesi olarak yükleme durumu ekini almış biçimidir. Dolayısıyla bu ad belirtili nesne görevindedir (Korkmaz 2007: 278).

⁴⁴ Yükleme durumu ekini almamış olan ad, belirli bir kimseyi veya belirli bir nesneyi etkilemediği için belirtisiz nesne durumundadır (Korkmaz 2007: 278).

⁴⁵ Eksiz yükleme durumu, cümle içinde nesne görevi yüklenmiş olmakla birlikte, yükleme durumu eki almamış olan yalın durumdaki adın karşılıdığı durumdur (Korkmaz 2007: 277).

bahsi geçen ya da düşünülen belli bir çorba olurdu: “Yuvarlak kazanı doldurup çorbayı pişirdi.”

Yükleme durumu eki, üçüncü şahıs iyelik eki ile aitlik eki almış adlara araya bir zamir n’si alarak eklenir: *Çocuğu+n+u, dilekleri+n+i, evi+n+i, okuldaki+n+i, arkası+n+ı, babası+n+ı* vb. (Korkmaz 2007: 279).

Atın dizginini sıkıca tuttu. **KTS -347**

Bu olay onun yüreğini yaktı. **KTS -431**

O çocuğunu sirke götürdü. **KTS -47**

1. 6. 1. 4. Yönelme Hali (Datif) “+(y)A”:

Yönelme durumu, kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla adı yönelme, yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durumdur. Dolayısıyla, dildeki hareket yönelme durumundaki ada doğrudur (Korkmaz 2007: 280). Fiilin istikametini gösteren ve yaklaşma ifade eden datif hali daima ekle yapılır. Bu ek datif [(y)A] ekidir (Ergin 2005: 233). Bu eki alan isim, her zaman fiille doğrudan doğruya ilgili olup, ekin hareketin yönünü ve maksadını bildirmek gibi bir işlevi vardır (Koç–Doğan 2004: 204).

Çocuk annesine medet uman gözlerle baktı. **KTS-384**

Bu otobüs Şimkent’e beş sefer gitti geldi. **KTS -302**

Evdeki kişiler şehre giden adam hikâyesine geri döndü. **IM-140/19**

Arka tarafındaki beyaz yastığa yattı. **IM-83/42**

İsmin –e durumu, genellikle, fiilin yönünü gösterir; ancak onun anlam sınırı oldukça geniştir. –e durumu, ismi fiile:

a) *Amaç* ilgisi ile bağlar: “Çocuğa iskarpin yaptırdım.”

b) *Fiyat ve bedel* ilgisi ile bağlar: “Beş liraya aldım.” – “Bu kitabı Almancaya çevirdiler.” – “Kilosuna üç lira vermiş.”

c) *Zaman* ilgisi ile bağlar: “Toplantı, pazara kaldı.”

ç) *Yer* ilgisi ile bağlar: “Süprüntüleri şuraya buraya dökme!”

d) *Mecaz* ilgisi ile bağlar: “Bu sözler, kaleme gelmez.” (Ediskun 1999: 111).

İsmin –e durumu, ismi –genellikle– fiile bağlar; ancak ismi *var, yok, gerek, lazım* gibi kelimelere bağladığını da görmekteyiz: “Köpeğe et var, kediye yok.” – “Bu kitap Ahmet’e lazım.”... vb (Ediskun 1999: 111).

İsmin –e durumu, zarf görevli öbekler, kalıplaşmış sözler de kurmaktadır (Ediskun 1999: 111). Esas itibariyle isimleri fiillere bağlayan bir ek olmasına rağmen, isimleri bazı edatlara da bağlar: *eve doğru, aya karşı, babama göre*, misallerinde olduğu gibi. Fakat bu edatlar da datifi kuvvetlendiren ve böylece yine fiile bağlayan bir rol oynarlar. Sonra bu edatlar da fiil asıllıdır (Ergin 2005: 234).

1. 6. 1. 5. **Bulunma Hali (Lokatif) “+DA”:**

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini ifade etmek için isim lokatif halinde bulunur. Fiilin cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden lokatif haline girmek için de isimler daima ek alırlar. Bu ek de lokatif ektir (Ergin 2005: 234). Bu hal, fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Fiildeki her harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir (Korkmaz 2007: 289).

Kendini beklemekte olan kalabalığın önünde durdu. **IM-94/16**

İyi niyetli yaşlı adam “Kızım ile kavuştuğumda ağlarım.” diye korktu. **IM-150/2**

Kendi hava almakta olan geline yatakta rastlamayıp, dağın yamacında rastlayınca güçten düşüyor. **IM-230/17**

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “fiil tamlayıcı” maddesinde tümleçlere gönderme yapar ve tümleci “Cümle içerisinde yalın ya da yükleme, yönelme, çıkma, vasıta durumu gibi bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad” şeklinde tanımlar (Korkmaz 1992: 152). Burada Korkmaz’ın “bulunma hali”nden bahsetmemiş olması dikkat çekicidir.⁴⁶ Korkmaz bu konuyla ilgili en geniş açıklamayı ise şöyle yapar: “Bir cümlede yüklem gösterdiği oluş ve kılışı yapan veya o oluş ve kılışın içinde bulunan varlık ya da nesne, fiilin öznesi olduğundan, özne ile fiil arasındaki bağlantıda bir ad çekimi ekine ihtiyaç duyulmaz. Fiille doğrudan doğruya ilişkili olan zarflar da bir istisna oluşturur. Ancak, bunların dışında kalan ve cümlenin yüklemi ile o cümlede yer alan öteki adlar arasındaki bağlantı, geçici görevler yüklenmiş olan ad çekimi ekleri ile sağlanabilir. Cümle içinde yalın ya da bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad, gramerimizde “fiil tamlayıcısı” diye adlandırılır. Fiil tamlayıcıları, adından da anlaşılacağı üzere, hem işlev hem de

⁴⁶ Bu konuya “Fiil Tamlayıcıları ve İstem’e Bakışımız” başlıklı yazımızda genişçe değineceğiz.

anlam bakımından fiili tamamlayan ögelerdir. Fiildeki anlam, ancak bu ögelerin kurduğu bağlantı biçimine göre şekillenir ve yönlenebilir.” (Korkmaz 2007: 780)

1. 6. 1. 6. Ayrılma Hali (Ablatif) “+DAn”:

Çıkma durumu, kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğrudur (Korkmaz 2007: 301).

Tren yerinden hareket etti. **KTS-191**

Su kanalından atladık. **KTS-55**

Anne babasından ayrıldı. **IM-6/39**

Bu hal öteki ad durumları içinde işlevi en geniş olan durumdur denebilir. Bağlı bulunduğu fiilin taşıdığı anlam ayrılıklarına ve çıkma durumuna girmiş olan adın ilişki biçimlerine göre, ek, adı fiile yer, mekan, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, fiyat, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme gibi değişik birçok ilişkilerle bağlar (Korkmaz 2007: 301).

Ayrılma hali, *bez-*, *bık-*, *hoşlan-*, *kork-*, *kurtul-*, *nefret et-*, *usan-*, *ürk-* gibi bir duygunun etkisi altında kalma gösteren fiillerden önceki tamlayıcılara gelir (Korkmaz 2007: 314). Bu bağlamda, istem söz konusu olduğunda bu çok işlevsel ekin önemi açıktır. Çünkü yukarıdaki filler +DAn ekini mecburi olarak istemektedirler. Eğer bu ek olmadan yukarıdaki herhangi bir fiili cümlede kullanmaya çalışsak istem boşluğu muhakkak kendini gösterecektir:

Hastalığından kurtuldu. **KTS-33**

O hiç kimseden korkmaz. **KTS-481**

1. 6. 1. 7. Vasıta Hali (İnstrumental) “+(y)IA”:

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş veya kılışta “vasıta” olarak kullanıldığını veya “birliktelik” ifade ettiğini gösterme durumudur (Korkmaz 2007: 317). İnstrumental eki, fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen ektir. Onun içindir ki instrumental şekli kelime gruplarında ve cümlede daima zarf olarak kullanılır ve instrumental eki ismi yalnız fiile bağlar (Ergin 2005: 237).

Bu durum, Eski Türkçede +In / +Un ekiyle karşılanırdı. Ancak +In / +Un eki zamanla canlı kullanılışını yitirip *yazın*, *kışın*, *güzün*, *gücün* “zorlukla”, *ansızın*, *için*

için, *ilkin* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşmış zarflar oluşturduğundan yerini *ile* edatına bırakmıştır (Korkmaz 2007: 318). Türkçede instrumental eki işleliğini kaybederken onun vazifesini *ile* edatı üzerine almış, edat halinde kalarak veya ekleşerek tamamiyle instrumental eki yerine geçmiştir. Zaten *ile* edatı ile instrumental ekinin fonksiyonları aşağı yukarı aynıdır. Onun için ek, yerini kendiliğinden edata bırakmış, edat onun yerini alıvermiştir. *ile* edatı zamanla *+la /+le* halinde ekleşmek yoluna da girdiği için yeni bir instrumental eki durumuna geçmiştir (Ergin 2005: 238).

Kendi kulağımla duydum. **IM-195/37**

Altınla kaplamak. **KTS -48**

Benimle tartışmak için sen henüz gençsin. **KTS-512**

Ayakla ezip sıkıştırdı. **KTS -403**

1. 6. 1. 8. Eşitlik durumu (Ekuatif) “+CA”:

Bu durum, eklendiği ad ile fiil veyacümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur. Eki +CA’dır. Bu ek zamanla bir yapım ekine dönüştüğü için, ad çekiminde kullanılışı hayli sınırlanmıştır. Başlıca işlevleri nitelemede (vasıfta) eşitlik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma göstermektir (Korkmaz 2007: 25).

Eşitlik ekleri ismi fiile bağlayan hal ekleridir. İsmi başladığı isimler de daha çok fiil isimleri olabilir. Yani ismi fill kök ve gövdelerine bağlar. Zaten ismin hallerini isteyen fiillerin kök ve gövdeleridir. Eşitlik ekleri ismi yalnız fiile bağladığı için isimlerin eşitlik halleri daima zarf olarak kullanılırlar (Ergin 2005: 239).

Ör:

Kendini delice seven birini bulmuştu. Üzerinden aylarca bu şaşkınlığı atamadı. Kanımca uzun süre daha atamayacaktı. Keşke kendinden yaşca büyük olmasaydı.

1. 7. DİĞER LEHÇELERDEN ÖRNEKLERLE “HAL EKİ – FİİL” İLİŞKİSİ

Burada Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinden örnekler vererek bunların aralarındaki hal eki benzerliklerini ve farklılıklarını göstermek istiyoruz. Türkçenin her lehçesine değinmenin imkânsız olduğunu bildiğimiz için en yaygın kullanılan sekiz tanesini seçmeyi uygun gördük. Ama önce kısaltmalara kolay ulaşılması açısından lehçe kısaltmalarını vereceğiz:

Az.T. : Azerbaycan Türkçesi

GT. : Gagavuz Türkçesi

Tm.T. : Türkmen Türkçesi

YUT. : Yeni Uygur Türkçesi

Ka.TT. : Kazan Tatar Türkçesi

Kı.TT. : Kırım Tatar Türkçesi

ÖT. : Özbek Türkçesi

Kı.T. : Kırgız Türkçesi

Şimdi yukarıda kısaltmalarını verdiğimiz bu lehçelerdeki hal eki kullanımlarını görelim:

1. 7. 1. Yalın Hal:

Az.T. : *Ğalın taxta ğapı onun dalınca tağğıltı ile örtüldü.* (Kalın tahta kapı onun ardından gürültüyle örtüldü.) (Çağatay 1972: 15)

GT. : *Arasız yaamur çiser.* (Yağmur aralıksız çiseler.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Türkmen sözi gadımı zamanda bolmandır.* (Türkmen sözü eski zamanda olmamıştır.) (Ercilasun 1996: 180)

YUT. : *Kağa ölüp ketti.* (Karga öldü gitti.) (Çağatay 1972: 60)

Ka.TT. : *Ütti indi ul zamannar, uçtular şul kuş kibi.* (Geçti şimdi o zamanlar, uçtular şu kuş gibi.) (Ercilasun 1996: 226)

Kı.TT. : *Alçak-campik evler kimden imdat soray?* (Alçak basık evler kimden imdat sorar.) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT. : *Appak kar yağa başladı.* (Bembeyaz kar yağmaya başladı.) (Ercilasun 1996: 184)

Kı.T. : *Atası uluu balasın cakşı kördü.* (Babası büyük çocuğunu seviyordu.) (Kasapoğlu Çengel 2005: 359)

1. 7. 2. İlgi Hali:

Az.T. : *Hava tamamile işığlananda mayakın feneri söndü.* (Hava tamamıyla aydınlandığında sokağın ışığı söndü) (Çağatay 1972: 14)

GT. : *Herbir milletin ömüründe gelir vakit, açan ayırı yaşayan insannar, ayleler, küyler, kasabalar birleşerler.* (Her bir milletin ömründe bir vakit gelir ki, o zaman ayrı yaşayan insanlar, aileler, köyler, kasabalar birleşirler.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Şu sonkı oğluna Keminenin adı dakılıpdır.* (Şu son ki oğluna Kemine'nin adı verilmiştir.) (Çağatay 1972: 34)

YUT. : *Şah Behram dégen yétti ıklımnuñ padşahi édi.* (Şah Behram denen yedi iklimin padişahı idi.) (Çağatay 1972: 63)

Ka.TT. : *İy tугan til, iy matur til, etkam-enkemnin tili!* (Ey anadil, ey güzel dil, atamın anamın dili!) (Ercilasun 1996: 228)

Kı.TT. : *Kimler edi bu evlernin öz saibi?* (Kimler idi bu evlerin öz sahibi?) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT. : *Masharabazning hezilleriden zevklenib küldiler.* (Palyaçonun komikliklerinden hoşlanıp güldüler.) (Ercilasun 1996: 184)

Kı.T. : *Ençinin baarın uluu balasına bermek boldu.* (Servetinin hepsini büyük çocuğuna vermek niyetindeydi.) (Kasapoğlu Çengel 2005: 359)

1. 7. 3. Yükleme Hali:

Az.T. : *Deniz ğırağından bir adamın ona teref geldiyini gördü.* (Deniz kıyısından bir adamın ona doğru geldiğini gördü.) (Çağatay 1972: 15)

GT. : *Yeni yol getirdi bizi düşünmeklere.* (Yeni yol bizi düşünmeye sevketti.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Bozulğan şehrimi abat ettiñiz.* (Bozulan şehrimi inşa ettiniz.) (Çağatay 1972: 36)

YUT. : *Bu sözni neççe katim kaytıldım!* (Bu sözü ne kadar tekrarladım!) (Çağatay 1972: 63)

Ka.TT. : *Aldı dört yağımını yalkın, yakmadı, hark itmedi.* (Aldı dört yanımı alev, yakmadı, yandırmadı.) (Ercilasun 1996: 226)

Kı.TT. : *Çalargan ve siyrekleşken saçın taray.* (Ağarıp seyrekleşen saçlarını tarar.) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT. : *Ayık ve filning oyunlarını kördiler.* (Ayı ve filin oyunlarını gördüler.) (Ercilasun 1996: 184)

Kı.T. : *Mümkün bolso familiyanızdı bilip alsam?* (Mümkünse soyadınızı öğrenebilir miyim?) (Ercilasun 1996: 264)

1. 7. 4. Yönelme Hali:

Az.T. : *Leyla hala yandaki otağa girdi.* (Leyla hala yandaki odaya girdi.) (Çağatay 1972: 14)

GT. : *Sansın dün girdik yaza.* (Sanki dün girdik yaza.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Göge uzatsam göge elim yetmeyä.* (Göge uzatsam, göge elim yetişmez.) (Çağatay 1972: 36)

YUT. : *Şah Behram bir küni seyahet kılamak için bir çöl bayabanğa bardı.* (Şah Behram bir gün seyahat etmek için bir çöl sahrasına vardı.) (Çağatay 1972: 63)

Ka.TT. : *Bayrem citse, minim de isime tüşe.* (Bayram gelse benim de hatırıma düşer.) (Ercilasun 1996: 226)

Kı.TT. : *Öleyazdık dertke derman tapalmayıp.* (Ölüyorduk derde derman bulamayıp.) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT. : *Balalar mektebge şaşılادilar.* (Çocuklar okula koşuyorlar.) (Ercilasun 1996: 184)

Kı.T. : *Siz bizdikine kelseniz bolot.* (Siz bize gelseniz olur.) (Ercilasun 1996: 264)

1. 7. 5. Bulunma Hali:

Az.T. : *Barmağları öz-özüne klavişlerin üstünde oynayırdı.* (Parmakları kendi kendine tuşların üzerinde oynuyordu.) (Çağatay 1972: 15)

GT. : *Büünkü günde mitingler, topluşlar geçti herbir Gagouz küylerinde, kasabalarında.* (Bugün mitingler, toplantılar yapıldı her bir Gagavuz köylerinde, kasabalarında.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Hansız galdım, hanın beğın içinde.* (Hansız kaldım, hanın beğın içinde.) (Çağatay 1972: 36)

YUT. : *Eriğa néme derini bilmey, gemler koynıda kaldı.* (Kocasına ne diyeceğini bilmeyerek dertler kendi içinde kaldı.) (Çağatay 1972: 63)

Ka.TT. : *İn ilik bu til bilen enkem bişikte küylegen.* (İlk önce bu dil ile annem beşikte ninni söylemiş.) (Ercilasun 1996: 228)

Kı.TT. : *Otuz eki ay-yıldızın kayda batkan?* (Otuz iki ay yıldızın nerde batmış?) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT. : *Tınık kökte kanat kaktı.* (Sakin gökte kanat çırpı.) (Ercilasun 1996: 188)

Kı.T. : *Emi bir az cılda canı kılım baştalat.* (Yakın zamanda yeni bir yüzyıl başlayacak.) (Kasapoğlu Çengel 2005: 361)

1. 7. 6. Ayrılma Hali:

Az.T. : *Gülşen bağçadan geçib küçeye çıhtı.* (Gülşen bahçeden geçip sokağa çıktı.) (Çağatay 1972: 15)

GT. : *Avgusttan adımnadık.* (Ağustostan adımladık.) (Ercilasun 1996: 122)

Tm.T. : *Onıñ golyazmasından geçirilen bir golyazma heniz elimize düşen dälidir.* (Onun elyazmalarından geçirilen bir elyazması henüz elimize geçmiş değildir.) (Çağatay 1972: 35)

YUT. : *Yelpünüp ötün tağlar beşidin.* (Esip geçin dağların başından.) (Ercilasun 1996: 206)

Ka.TT. : *Beyrem künni kükten cirge nurlar aga.* (Bayram günü gökten yere nurlar yağar.) (Ercilasun 1996: 230)

Kı.TT. : *Yad elge tüştüm senden ayrıldım.* (Yad ele düştüm, senden ayrıldım.) (Çağatay 1972: 92)

ÖT. : *Çeksiz tağlardan aşar.* (Hadsiz dağlardan aşar.) (Ercilasun 1996: 188)

Kı.T. : *Çoñ enemdin közünön eki tamça caştın kıl ete tüşkönün közüm çaldı.* (Büyük annemin gözünden iki damla yaşın “tıp” diye düştüğünü gördüm. (Kasapoğlu Çengel 2005: 367)

1. 7. 7. Vasıta Hali:

Az.T. : *Sernici metbehteki taħçaya goyub aǵzını mis boşgabla örtüdü.* (Süt kabını mutfaktaki göze koyup aǵzını bakır tabakla örttü.) (Çağatay 1972: 14)

GT. : *Gücülä işidildi cuvap.* (Gülcükle işitildi cevap.) (Özkan 2007: 115)

Tm.T. : *Şol adamnıñ yalñışını sıpayıçılıq bilen doğrulamğa çalışyardı.* (O adamın yanlışını kibarlıkla düzeltmeye çalışıyordu.) (Çağatay 1972: 30)

YUT.⁴⁷ : *Ƙay yerde tişi eşek bolsa şular bilen oynap külip, Ƙay yerde küil bolsa şuña aǵınap yürimen.* (Nerde dişi eşek varsa onlarla oynayıp güler, nerde çiçek varsa orada yuvarlanırım.) (Çağatay 1972: 66)

Ka.TT.⁴⁸ : *Uynamakçı bulam sıybyan birlen birge.* (Oynamak isterim çocuklarla birlikte.) (Ercilasun 1996: 228)

Kı.TT. : *Gügüminen çeşmelerden suvlar alğan güzeller.* (Gügümle çeşmelerden sular alan güzeller.) (Ercilasun 1996: 214)

ÖT.⁴⁹ : *Közleriñ solğan, ölük ruhuñ bilen baktıñ menge.* (Gözlerin solmuş, ölü ruhunla baktın bana.) (Çağatay 1972: 48)

Kı.T.⁵⁰ : *Biz oyubuz menen cañı kılımda caşay başadık.* (Biz fikrimizle yeni yüzyılda yaşamaya başladık.) (Kasapoğlu Çengel 2005: 361)

1. 7. 8. Eşitlik Hali:

Az.T. : *Gülşen yénice yuħudan durub géyinmişdi.* (Gülşen yenice uykudan kalkıp giyinmişti.) (Çağatay 1972: 14)

GT.⁵¹ : *Musafircä koydu dirseeni masanın kenarına.* (Misafir gibi koydu dirseğini masanın kenarına.) (Özkan 2007: 115)

Tm.T. : *Hezirlikçe has irki çeşme oǵuzların bizin eyyamımızın VI. asırında ençeme taypaları birleşdirip, Gara denizden te Hitaya çenli göçme taypaların imperiyasını döreden halk hökmünde görkezilmegi.* (Bugün için en eski kaynak, Oğuzların miladın 6. asrında birçok boyları birleştirip, Karadeniz'den ta Çin'e dek göçebe boylar imparatorluğunu yaratan halk olarak gösterilmesidir.) (Çağatay 1972: 36)

⁴⁷ Uygur Türkçesinde vasıta hal eki yoktur. Bu görevi “bilen” edatı üstlenmiştir.

⁴⁸ Kazan Tatar Türkçesinde vasıta hal eki yoktur. Bu görevi “birlen” edatı üstlenmiştir.

⁴⁹ Özbek Türkçesinde vasıta hal eki yoktur. Bu görevi “bilen” edatı üstlenmiştir.

⁵⁰ Kırgız Türkçesinde vasıta hal eki yoktur. Bu görevi “menen” edatı üstlenmiştir.

⁵¹ Gagavuz Türkçesinde +CA ekinin yanı sıra “+çAnA, +CAsInA” ekleri de bu görevdedir.

YUT.⁵² : *Bu sözni baturlarçe dégen bala keldi.* (Bu sözü yiğitçe söyleyen çocuk geldi.)

Ka.TT.⁵³ : *Yahşıdır barlık yamanın, bar minimçe yukların.* (Güzeldir bütün kötülüklerin, var sayılır bence yokların.) (Ercilasun 1996: 226)

Kı.TT.⁵⁴ : *Aydut olsan bile qardaşça sevem seni.* (Haydut olsan bile seni kardeşim gibi severim.)

ÖT.⁵⁵ : *Dädäm qırq künçä işgä yärämäy qaldi.* (Babam kırk gün kadar işe yaramaz halde kaldı.) (Öztürk 2007: 313)

Kı.T.⁵⁶ : *Bir künü Gülay üyünde oturup adatınça tereş oygo çömüldü.* (Bir gün Gülay evinde otururken her zamanki gibi derin düşüncelere daldı.) (Kasapoğlu Çengel 2005: 178)

1. 8. BAZI TARİHİ METİNLERDEN ÖRNEKLERLE “HAL EKİ – FİİL” İLİŞKİSİ

Bu bölümde Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçeleri ile ilgili bahsettiğimiz hal eklerinin bazı tarihi metinlerdeki kullanımlarına değinerek tarihi metinler arasındaki hal eki benzerliklerini ve farklılıklarını göstermek istiyoruz. Türkçedeki her metine değinmenin imkânsız olduğunu bildiğimiz için en yaygın çok bilinen beş tanesini seçmeyi uygun gördük. Ama önce kısaltmalara kolay ulaşılması açısından eserlerin kısaltmalarını vereceğiz:

OA.KTA. : Orhun Abideleri – Kül Tigin Anıtı

DLT. : Divan-ü Lügat’it-Türk

KB. : Kutadgu Bilig

NF. : Nehcü’l-Feradis

DKK. : Dede Korkut Kitabı

⁵² Yeni Uygur Türkçesinde +çe ekinin yanı sıra “+çilik” eki de bu görevdedir.

⁵³ Kazan Tatar Türkçesinde +çA ekinin yanı sıra “+dİy, +dAy” ekleri ve “kebek” edatı da bu görevdedir.

⁵⁴ Kırım Tatar Türkçesinde +CA ekinin yanı sıra “+day, +dayın” ekleri de bu görevdedir.

⁵⁵ Özbek Türkçesinde +çä ekinin yanı sıra “+däy, +dek” ekleri de bu görevdedir.

⁵⁶ Kırgız Türkçesinde +çA/+çO ekinin yanı sıra “+DAy, +DOy” ekleri de bu görevdedir.

Şimdi yukarıda kısaltmalarını verdiğimiz bu metinlerdeki hal eki kullanımlarını görelim:

1. 8. 1. Yahn Hal:

OA.KTA. : *özi yanıldı.* (Kendi yanıldı.) [Doğu 20]

DLT. : *İt ısırmaz, at tepmes teme.* (İt ısırmaz, at tepmez deme.) [c. 1, s. 178]

KB. : *Atam canı boldı iligke yuluğ* (Babamın canı hükümdara feda oldu)

Yuluğ kılsu teñri saña bu kuluğ (Feda kılsın Tanrı sana bu kulu) [1555]

NF. : *Ya Resulallah, Hağ uçmahñı haram kıldı.* (Ya Resulallah, Allah cenneti haram kıldı.) [89/9]

DKK. : *Karavaşlar inek sağar.* (Hizmetçiler inek sağar.) [181/9]

1. 8. 2. İlgı Hali:

OA.KTA. : *Türük bodunıñ ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş.* (Türk halkının devletini yasalarını yönetivermiş düzenleyivermiş.) [Doğu 1]

DLT. : *Tawgaç Xanning turkusı telim, tenglemedhip biçmas.* (Çin Hakanı'nın ipeği çoktur, fakat denklemeden biçmez.) [c. 1, s. 427]

KB. : *Kimiñ himmeti bolmasa ol ölüğ* (Kimsenin himmeti olmasa o ölü)

İkiğün ajunda bu bulmaz ülüg (İki gün bu dünyada bulamaz nasip) [2126]

NF. : *Yā Muhammed, dostnuñ sarayınğa müşahide tağı teferrüc kıldıñ.* (Ya Muhammed, dostunun sarayına baktın ve [onu] seyrettin.) [66/3]

DKK. : *Yanumda yigitlerüm savaş diler.* (Yiğitlerim yanımda savaş diler.) [248/12]

1. 8. 3. Yükleme Hali:

OA.KTA. : *Türük begler Türük atın ıttı.* (Türk beyler Türk adını bıraktı.) [Doğu 7]

DLT. : *Yırak yer sawın arkış keldürür.* (Uzak yerin salığını kervan getirir.) [c. 1, s. 97]

KB. : *Köñülñi çökürme öziñni avıt* (Gönlünü çökertme kendini avut)

Bağa dur maña öz tapuğka ivit (Bana baka dur, gerçek hizmete koş) [1551]

NF. : *Tevelerini kurban kıldılar.* (Develerini kurban ettiler.) [46/16]

DKK. : *Hatun gelip kapuyı açdurdı.* (Hatun gelip kapıyı açtırdı.) [247/8]

1. 8. 4. Yönelme Hali:

OA.KTA. : *Tabgaç kaganka körmiş.* (Tabgaç Kağan'a tabi olmuş.) [Doğu 7]

DLT. : *Kümüş küнге ursa altun adhakın kelir.* (Gümüş güneşe konursa altın ayağıyla gelir.) [c. 1, s. 165]

KB. : *Yavuzka yüz ursa yüzü suvlanur* (Kötüye yüz vursa yüzü ıslanır)

Kiçigke köz açsa bedüklük bulur (Küçüğe göz açsa büyüklük bulur.) [3078]

NF. : *Heç kimerseke kurban kılmasañız.* (Hiç kimseye kurban kesmeyin) [285/6]

DKK. : *Bu kıızı istemege kim yara bilür?* (Bu kıızı istemeye kim varabilir?) [82/1]

1. 8. 5. Bulunma Hali:

OA.KTA. : *ol törüde üze eçim kagan olurtı.* (O yasa uyrınca amcam Hakan tahta oturdu.) [Doğu 16]

DLT. : *Künde irük yok, begde kıyık yok.* (Güneşte gedik yok, beyde caymak yok.) [c. 1, s. 70]

KB. : *Bularda eñ üstün sekentir yorır* (Bunlarda en hızlı sekentir hareket eder)

İki yıl sekiz ay bir evde kalır (İki yıl sekiz ay bir evde kalır) [131]

NF. : *Maña hazretiñde uçtmah içinde ev bina kılgıl.* (Bana huzurunda cennet içinde ev inşa et.) [16/12]

DKK. : *Benüm öñümde depelesün.* (Benim önümde tepelesin.) [22/1]

1. 8. 6. Ayrılma Hali:

OA.KTA. : *közde⁵⁷ yaş kelse, köñülte sığıt kelse.* (Gözden yaş gelse, gönülden feryat gelse.) [Kuzey 11]

⁵⁷ “Köktürkçeden sonraki dönemlerde görülecek olan +DIn çıkma hali eki, Köktürkçede birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu örnekler +DIn ekinin Köktürkçeye has bir çıkma hali eki olduğunu göstermez.” (Sev 2007: 394).

yaraklıg kantan kelip (Doğu 23)

sünüglüg kantan kelipen (Doğu 23) (Tekin 2010: 30).

DLT. : *Küç eldin kirse törü tünlükten çıkar.* (Zor [zulüm] kapıdan girince görenek bacadan çıkar.) [c. II, s. 17]

KB. : *Tişike bir erkek bolur kör eri* (Kadına koca olur bir erkek bak)

Anıydın tugar tugsa iki urı (Ondan doğsa doğsa iki erkek doğar) [980]

NF. : *Basradın seni mazul kılğay-men.* (Seni Basra'daki görevinden aldım.) [180/9]

DKK. : *Yigit ne yirden gelirsün?* (Yiğit, nerden gelirsin?) [179/3]

1. 8. 7. Vasıta Hali:

OA.KTA. : *Tabgaç budun birle tüzültüm.* (Tabgaç halkı ile anlaştım.) [Güney 4]

DLT. : *Alplar birle uruşma, begler birle turuşma.* (Yiğitlerle vuruşma, beylerle duruşma.) [c. I, s. 182]

KB. : *Kılıç birle aldı kör el alguçı* (Kılıçla aldı bak ülke alan)

Kalem birle bastı ol el basguçı (Kalemle elde tuttu o ülkeyi elde tutan) [2425]

NF. : *Cümle dua birle meded kılıñ.* (Hepiniz dua ile yardım edin) [227/6]

DKK. : *Beyrek ok-ile yüzügi urdı.* (Beyrek okla yüzüğü vurdu.) [109/8]

1. 8. 8. Eşitlik Hali:

OA.KTA. : *eçüm apam törüsinçe yaratmış.* (Atalarımın dedelerimin töresine göre yaratmış.) [Doğu 13]

DLT. : *Awçı neçe al bilse adhiğ ança yol bilir.* (Avcı ne kadar hileleri bilirse ayı da okadar yol bilir.) [c. I, s. 63]

KB. : *Kimi sevdim erse sevüg cança tuttum* (Kimi sevdimse can gibi bildim)

Cefa keldi andın kimi met seveyi (Cefa geldi ondan kimi öyle sevdimse) [6578]

NF. : *Mustafa Arab tilinçe ödrülmiş temek bolur.* (Mustafa Arap diline göre seçilmiş demektir.) [3/8]

DKK. : *Depeçe böyümişsin tarıça beynünj yok.* (Tepe kadar büyümüşsün mısır tanesi kadar aklın yok.) [125/10]

1. 9. FİİL TAMLAYICILARI VE İSTEM

Bu bölümde öncelikle fiil tamlayıcıları ve isteme giriş yapıp sözdiziminden bahsedeceğiz. Sonra gramerimizdeki yaklaşımlara değinip kendi bakışımızı açıklayacağız.

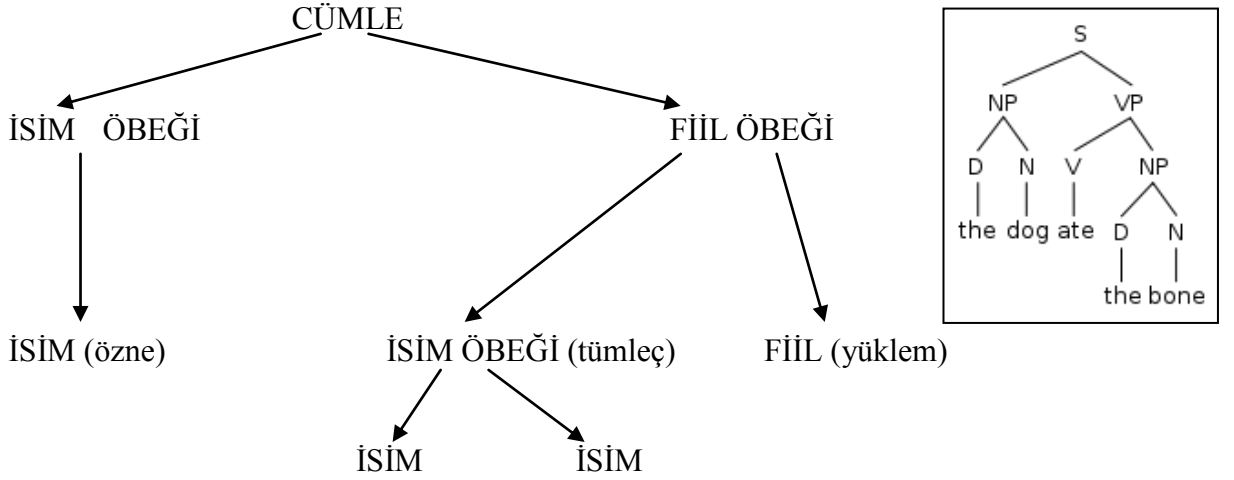
1. 9. 1. Fiil Tamlayıcıları ve İstem'e Giriş

Fiil tamlayıcıları ve istem konusu fiil ve hal ekleriyle ilgili olduğu kadar sözdizimi ile de ilgilidir. Birazdan aşağıda da görüleceği gibi istem konusunu ortaya çıkaran birleşim değeri düşünceleri bizzat sözdizimi çalışmalarından sonra oluşmuştur. Bu bağlamda öncelikle Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi daha sonra Fillmore'un durum dilbilgisi en son da Tesnier'in bağımsal dilbilgisi kuramlarından bahsedeceğiz.

Bu konuda ilk önce N. Chomsky tarafından geliştirilen üretici-dönüşümsel dilbilgisi dikkat çeker. Üretici-dönüşümsel dilbilgisine göre bir doğal dildeki sonlu sayıda kuralla dilbilgisine uygun sonsuz sayıda tümce üretebilir. Chomsky de aralarında olmak üzere, sözdizimi üzerine çalışanların tümü, bir tümcenin öğeleri arasındaki gizli bağları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Chomsky ve onun izinden giden üretici-dönüşümsel dilbilgisi okulu, ağaçlar (diyagram) çizerek tümce içindeki bu hiyerarşik bağlantıları (sıralı düzeni) göstermişlerdir. Chomsky'ye göre, bu örtük bağlantılar, ilk aşamada, yani dile getirmek istediğimiz düşüncenin oluşması aşamasında, hemen her dilde aynıdır. Düşünce aşamasındaki bu alt düzleme, Chomsky derin yapı adını verir. Ancak, düşünceyi dışa vurma aşamasında, diller arasında farklar belirir. Bu aşamada her dil kendi diziliş kurallarını dayatır. Chomsky, bu dışa vurma aşamasına yüzeysel yapı der (Erkman-Akerson 2008: 108). Chomsky'ye göre, derin yapıyla yüzeysel yapının birbirinden ayrı olması üretici-dönüşümsel dilbilgisinin temel düşüncesidir (Vardar 2007: 209).

Chomsky'e göre, bir tümce, bir ad öbeği ile bir yüklem öbeğinden oluşur. Tüm tümleçler yüklem öbeğine bağlıdır, dolayısıyla yüklem öbeği içinde yer alırlar ve böyle bir diyagram, tüm diller için aşağı yukarı aynıdır (Erkman-Akerson 2008: 109).

Tablo – 4:

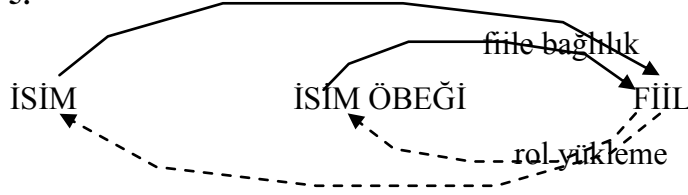

Tümceyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağlantısını derin yapıda incelemeyi öngören durum dilbisi kuramı; C.J. Fillmore'un üretici dilbilgisine verilen isimdir (Vardar 2007: 85). Chomsky'nin ortaya attığı görüşün yeni varyantı olarak görülen ve temellerinin 1868'de ortaya atılmış olduğu durum dilbilgisi yaklaşımının temelini de fiille ad öbeklerinin hâl (durum) görevleri arasındaki semantik ilişkilerin belirlenmesi oluşturmaktadır (Erdem 2006: 39).

C. J. Fillmore'un bu konudaki *The Case for Case Reopened* (1977) adlı makalesinde fiil temel kurucu kabul edilerek, fiilin gerektirdiği isim grubu (NP), "hâl" adını alır. Fillmore'un bu yaklaşımına göre; bir cümle temelde bir fiilden ve bir veya daha çok isim grubundan ibarettir. Her bir isim grubu, fiille özel bir hal ilişkisi içinde bulunur (Erdem 2006: 39). Bu dilbilgisinde eylem tümcenin temel kurucusu durumundadır. Bu nedenle de tümce, bir eylem ve bu eyleme durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak görülür (Toklu 2003: 85).

Fillmore'un durum dilbilgisi kuramında bir de rol kavramından bahsedilir. Uzun'a göre rol ve rolün yüklenmesi, üyelerin anlambilimsel olarak fiiller tarafından seçilmesi, bunların, üyelerin herhangi bir rolü üstlenmesinin iç merkezli bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öge yani fiil tarafından yapılan dış merkezli bir belirleme olduğu anlamına gelir. Yani rol yükleme üyelerin kendi kendilerine yaptıkları bir işlem değildir; bu roller onlara fiillerce yüklenmektedir (Uzun 2000: 103).

Tablo – 5:

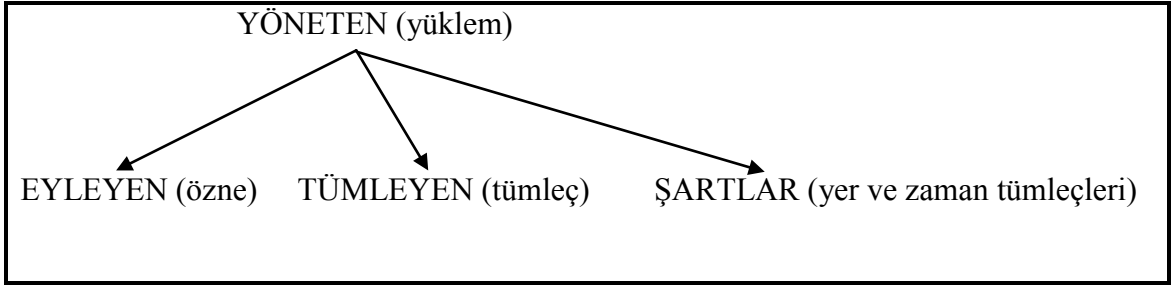
Üretici- dönüşümsel dilbilgisi ve durum dilbilgisinden sonra ortaya atılan diğer bir dilbilgisi kuramı bağımsal dilbilgisi kuramıdır. Bağımsal dilbilgisi ve istem konusu, L.Tesniere'in ölümünden sonra yayınlanan *Elements de Syntaxe Structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri) (1959) adlı eserinde ele alınır.

Bu yapıtta tasarlanan dilbilim kuramı temelde düşünce düzlemi ile dil düzlemi arasındaki karşıtlığa dayanır. Soyut, evrensel ulamların yer aldığı düşünce düzlemi, ruhsal, mantıksal bir düzlemdir ve dilin içerik boyutunu oluşturur. Bu boyutu inceleyen bilim dalı da anlambilimdir. Karşıtlığın öbür ögesi olan dil düzlemiyse L. Tesniere'in kuramının asıl inceleme alanını oluşturan biçim boyutudur. L. Tesniere bu düzlemi de kendi arasında iç biçim ve dış biçim olarak ikiye ayırır. Dış biçim doğrudan doğruya biçimbilimin inceleme konusudur; iç biçimse sözdizimin inceleme alanına girer. Böylece biçimbilim, sözdizimi ve anlambilim bileşenlerinden oluşan bir dilbilim kuramı ortaya çıkar (Rifat 1983: 233).

Tümcenin çözümlenmesinde, çekimli eylemden yola çıkarak eylemlerden kurulu soyut tümce yapılarını belirlemeyi amaçlayan dilbilim akımına bağımsal dilbilgisi adı verilir. L. Tesniere'in ortaya attığı bağımsal dilbilgisi görüşü, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde ele alınan parça-bütün ilişkisine değil, tümcenin öğeleri arasındaki soyut bağımlılığa ağırlık verir (Vardar 2007: 30).

L.Tesniere'e göre, her tümce bir tiyatro oyununa benzer. Tümcedeki eylem olay örgüsünü gösterir (Rifat 1983: 235). Çekimli eylem, tümcenin bütün öğelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte tümceyi oluşturan yönetici öğedir. Yönetilen bağımlı öğelerse eyleyen (katılan, actant) ve tümleyen olarak ikiye ayrılır (Vardar 2007: 30). Cümle, Tesniere'nin "*le stemma*" adını verdiği çatallı şemalar yöntemiyle gösterilebilmektedir. Bu şemalaştırmada fiil çekirdeği merkeze alınmakta, cümlenin diğer unsurları oklarla bu merkeze bağlanmaktadır (Gezundhajt 2005: 2).

Tablo – 6:
CÜMLE

Tümce çözümlemesinde çekimli eylemin yönetici öge (çekirdek) olarak seçilmesi sonucunda, geleneksel özne-yüklem ikilisinin oluşturduğu çerçeve dışına çıkılarak özne, anlamsal olarak belirlenen ayrıcalıklı yerini yitirir (Vardar 2007: 30). Bağımsal dilbilgisine göre tümceyi fiil yönettiği için özne de öteki öğeler gibi fiile bağımlıdır. Her fiilin bir tümce kurma çerçevesi vardır. Eğer bir tümcede belli bir fiil kullanacaksak, bu fiilin yönetim çerçevesinde yer alan, zorunlu temel öğeleri mutlaka kullanmalıyız. Örneğin *almak* fiili Türkçe’de iki temel öge gerektirir: Özne ve [-İ] tümleci (Erkman- Akerson 2008: 110-111).

Bağılantılı dilbilgisinde, fiilleri bunlara bağlantılı katılanların sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem olarak nitelendirilmektedir (Vardar 2007: 46).

Fatma Erkman da istemi şu şekilde tanımlar: Bir fiilin, tam bir cümle kurmak için gerektirdiği zorunlu öge sayısı, o fiilin değerliliğidir. Örneğin, uyumak fiili, sadece özneye ihtiyaç duyduğu için tek değerli, korkmak fiili özne ve –DAn tümlecine ihtiyaç duyduğu için iki değerlidir (Erkman- Akerson 2008: 165).

Geleneksel gramerdeki hâl’in (durumun) karşılığı olan *istem* (valenz) konusu esasen semantiğe bağlıdır, fiillerin semantik yükü istem sayısını belirler; çünkü her sentaktik başın istem potansiyeli *baş* olan sözlüksel ögenin bünyesinde kodludur. Türk dilinde istem taşıyıcıları ve bunların bağlı olduğu sentaktik başlar arasındaki ilişkiler bağımlı işaretleyicilerle kodlanır. İstem taşıyıcıları ise *cümlenin yardımcı öğelerine* denk gelir. Bir cümlede yer alabilecek katılanların sayısı temel *baş* olan yüklemcece belirlenir, başka bir deyişle bunlar, yüklem içinde kodlu olarak mevcuttur. Bir cümlede isim ya da fiil yüklemcece semantik yüküne bağlı olarak açılan istem boşlukları, istem taşıyıcıları tarafından doldurulur, yani cümlede yüklemcece tarafından öğelere bir sentaktik

durum ya da *rol* yükleme söz konusudur. İstem teorisinde zikredilen *istem potansiyeli* ve üretimsel gramerde geçen *rol yükleme* temelde birbiri ile örtüşür.

Geleneksel gramerin kullandığı *hâl* (durum) terimi ile üretimsel gramerin *rol* kavramı ve bağlantılı, istem gramer metotlarının kullandığı *istem* terimleri temelde aynı olguyu ifade eder (Mehmet 2009: 470).

Sözdizimiyle birinci derecede bağlantılı olan istem konusu yukarıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki bölümlerde önce fiilin istemi olan tamlayıcılarla ilgili gramerimizde ne gibi düşünceler hâkim ona değineceğiz. Hemen akabinde de ülkemizdeki araştırmacıların istemi nasıl değerlendirdiğinden bahsedeceğiz.

1. 9. 2. Gramerimizde Fiil Tamlayıcıları ve İstem

Tezimizin bu kısmında Batı kaynaklarından ülkemize gelen “valence” bilgilerinin ülkemizdeki uzmanlar tarafından nasıl algılandığına değineceğiz. Öncelikle “tümleç” konusuna değinen araştırmacılardan bahsederek “tamlayıcı” olgusuna nasıl geldiğine göz atacağız.

Fiil tamlayıcıları, fiilin anlamını tamamlayan hal eki almış isimlerdir. İstem ise, katılan da denen bu tamlayıcıların sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütüne denir (Erdem 2006: 41). İstem, dünya filolojisinde “valenz, valence, rection” gibi terimlerle karşılana gelmiştir. Bizde ise “valenz, fillerin rejimi, fiil-tamlayıcı ilişkisi, birleşim değeri ve istem” terimleriyle kullanılmıştır.

Gramerlerimizde, dilbilgisi ve dilbilimi sözlüklerinde tamlayıcı terimiyle ilgili net ve açıklayıcı bilgiye rastlanamamıştır. İlk çalışmalarda dilciler, tamlayıcıları “tümleç” olarak görmüş ve sınıflandırmalarını ona göre yapmışlardır. Şimdi yapılan çalışmalara bir göz atalım.

Türk Dil Kurumu’nun Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “Fiil Tümleci” fiilin anlamını tamamlayan isim şeklinde tanımlanmış ve iki başlığa ayrılmıştır: 1. Asıl tümleç veya nesne 2. Yardımcı tümleç (a. Özneli tümleç b. Nesneli tümleç) (TDK 1949: 82).

Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi kitabında tümleci “yüklemi tümleyen ya da pekiştiren sözcükler” olarak açıklar ve tümleçleri dörde ayırır: 1. Düz Tümleç (nesne) 2. Dolaylı Tümleçler 3. Edat Tümleçleri 4. Zarf Tümleçleri (Gencan 1966: 73).

Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde tümleci “genellikle eylemin anlamını çeşitli yönlerden tümleyen ve herhangi bir ad durumunda bulunan ya da ilgeç alan ad veya tamlama” şeklinde tanımlar (Hatiboğlu 1978: 120).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi kitabında tümlecin tamamlayıcı bir unsur olduğuna değinir ve tümleçleri 1. Nesne 2. Tümleç (a. Dolaylı Tümleç b. Zarf Tümleci c. Edat Tümleçleri) şeklinde tasnif eder (Ediskun 1999: 348-364).

Gramerimizde *istem* terimi ve kavramından ilk bahseden bilim adamı Tahsin Banguoğlu'dur. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde istemden dolayı olarak bahseder. Fiili “cümlelerin düğümlendiği kelime” olarak gören Banguoğlu, fiile *isteyen*, isim unsuruna ise *istenen* adını vermiştir. Bu ikisi arasındaki ilişkiyi de *istem* diye adlandırır (Banguoğlu 2007: 528).

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “fiil tamlayıcı” maddesinde tümleçlere gönderme yapar ve tümleci “Cümle içerisinde yalın ya da yükleme, yönelme, çıkma, vasıta durumu gibi bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad” şeklinde tanımlar (Korkmaz 1992: 152). Burada Korkmaz'ın “bulunma hali”nden bahsetmemiş olması dikkat çekicidir. Bu konuya “Fiil Tamlayıcıları ve İstem'e Bakışımız” başlıklı yazımızda genişçe değineceğiz. Korkmaz bu konuyla ilgili en geniş açıklamayı ise şöyle yapar: “Bir cümlede yüklem gösterdiği oluş ve kılışı yapan veya o oluş ve kılışın içinde bulunan varlık ya da nesne, fiilin öznesi olduğundan, özne ile fiil arasındaki bağlantıda bir ad çekimi ekine ihtiyaç duyulmaz. Fiille doğrudan doğruya ilişkili olan zarflar da bir istisna oluşturur. Ancak, bunların dışında kalan ve cümlelerin yüklemi ile o cümlede yer alan öteki adlar arasındaki bağlantı, geçici görevler yüklenmiş olan ad çekimi ekleri ile sağlanabilir. Cümle içinde yalın ya da bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad, gramerimizde “fiil tamlayıcısı” diye adlandırılır. Fiil tamlayıcıları, adından da anlaşılacağı üzere, hem işlev hem de anlam bakımından fiili tamamlayan öğelerdir. Fiildeki anlam, ancak bu öğelerin kurduğu bağlantı biçimine göre şekillenir ve yönlenebilir.

Batı dillerinde adlar ile fiiller arasındaki bağlantı genellikle “preposition” denilen ön eklerle sağlandığı halde dilimizde bu bağlantıyı bazı çekim ekleri ile genişletilmiş tamlayıcı adlar yüklenmiştir.” (Korkmaz 2007: 780)

Gülsel Sev, bir makalesinde tamlayıcıyı “fiillerin almak zorunda oldukları hal ekli (veya eksiz) unsurlardır. Bu unsurlar cümlede; nesne (+Ø, +I), yer tamlayıcısı (+A,

+DA, +DAn), zarf (+A, +DA, +DAn, +lA) görevlerinde bulunurlar. Hal ekli tamlayıcıya ihtiyaç duyan fiiller tamlayıcılı; hal ekli ögeye ihtiyaç duymayan, özne ile kullanılan fiiller ise tamlayıcısız fiillerdir. Tamlayıcıların fiille kullanılıp kullanılmayacağını ise, fiilin anlamı belirler.” şeklinde açıklar (Sev 2002: 249).

Abdurrahman Özkan, Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Bazı Fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler adlı makalesinde “fiil tamlayıcısı”nı “Fiilin anlamının gerçekleşmesi için çoğu zaman başka öğelere ihtiyaç vardır. Fiilin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan öğelere fiil tamlayıcısı denir. Bazı fiiller doğrudan bir tamlayıcıya ihtiyaç duymazlar, bazı fiiller ise zorunlu olarak tamlayıcı veya tamlayıcılara ihtiyaç duyarlar. Fiil ile tamlayıcı veya tamlayıcılar arasındaki münasebeti kuran hâl ekleridir. Cümlede belirli nesne, yer tamlayıcısı ve (bazı durumlarda) zarf görevinde kullanılan isim unsurları tamlayıcı olarak fiile bağlanırken hâl ekleriyle bağlanırlar.” şeklinde açıklar (Özkan 2011: 512-513).

Özkan, başka bir çalışmasında ise tamlayıcılarla ilgili şunları söylemektedir: “Fiilin kullanışa çıkmasını sağlayan ve onun ifade ettiği anlamı tamamlayan unsur veya unsurlara fiilin tamlayıcısı adını vermekteyiz. Fiilin tamlayıcıları fiilin etki ettiği varlığı veya nesneyi, yerini veya yönünü, durumunu veya zamanını vb. özelliklerini belirtirler.” (Özkan 1998: 21).

Özkan, Türkçe’de Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine ve Fiillerin İstem Değiştirmeleri adlı başka bir makalesinde de “fiil-tamlayıcı ilişkisi”yle ilgili şunlara değinmiştir: “Fiiller kullanışa çıkarken sadece özneyle yetinebilecekleri gibi, özne dışında tamlayıcıya da ihtiyaç duyabilirler. (...) Bu tamlayıcıların sayısı fiilin anlamına ve ifade ettiği duruma göre değişmektedir. Fiillerin aldıkları tamlayıcılar fiillerin anlamlarıyla bağlantılıdır. Yani fiilin anlamı ile tamlayıcı arasında bir ilişki vardır.

(...) Cümlede temel unsur olan fiil ihtiyaca göre başka unsurlarla desteklenir. Fiilin almış olduğu unsurlar özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarftır. Özne yalın haldedir ve fiil gibi cümlenin temel unsurudur. Nesne ve yer tamlayıcısı hal ekleriyle fiile bağlanır. Zarf ise bazı durumlarda hal ekine ihtiyaç duyar.” (Özkan 1999: 125)

Melek Erdem, Türkmen Türkçesi’nde Hareket Fiilleri’nin “İstem’e Göre Anlam Değişmeleri adlı makalesinde, tamlayıcı dediğimiz “katılan” ile ilgili de şunları söylemektedir: “Katılan, fiilin belirttiği harekete etken veya edilgen olarak katılan varlık

veya nesnelere her biridir. Katılanlar isim nitelikli kelimelerdir ve tümü de fiile bağlıdır.” (Erdem 2006: 41).

Fiil tamlayıcıları ile ilgili düşünceler bu şekildedir. Şimdi de genel olarak “istem” ile ilgili düşüncelere yer verelim:

Berke Vardar, Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde fiil tamlayıcı ilişkisini “Birleşim Değeri” olarak adlandırır. Onun da tanımını “Bağımsal dilbilgisinde, eylemleri bunlara bağımlı eyleyenlerin sayısına göre nitelendirme ve sınıflama ölçütü” şeklinde yapar (Vardar 1980: 147).

Mustafa Uğurlu, bir bildirisinde “Fiil Tabanının İstemi (Valenz)” diye adlandırdığı istemi şöyle açıklıyor: “Bitimli (finit) veya bitimsiz (infini) bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanı, gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açar. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Boşlukları dolduran dil birliği “tamlayıcı” olarak adlandırılmaktadır. Fiil tabanının ilk boşluğunu dolduran dil birliği, birinci tamlayıcı; ikincisi ikinci tamlayıcı vd. adlandırılmaktadır. (...) Tamlayıcılar, olmadıkları zaman fiilin anlamı eksik kalan “mecburi tamlayıcılar” (aktant) ve bulunmaları halinde fiilin anlamını biraz daha belirginleştiren “ihtiyari tamlayıcılar” (circonstant) olmak üzere iki kısımda incelenmektedirler. Tamlayıcılar, isim cinsinden olmak üzere tek bir kelimedenden oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile onun istediği bir halde bağlanırlar.” (Uğurlu 2001: 201).

Melek Erdem, Türkmen Türkçesi’nde Hareket Fiilleri’nin “İstem”e Göre Anlam Değişmeleri adlı makalesinde istemi “Katılanlar da denilen; zorunlu veya iste bağlı sentagmatik (sözdizimsel) tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, sıfatların fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması” şeklinde tanımlamış ve şu açıklamaları yapmıştır: “İstem taşıyıcısı tarafından açılan boşlukların sayısı, onun sayı istemidir ve boşluk dolduran tümleçlerin semantik ve morfosentaktik tipleri onun niteleyici istemini gösterir.” (Erdem 2006: 38). (...) “Gramatik kategorilerin kip, zaman ve hareketlerin görünüş parametrelerine uyumu, genel olarak fiil üzerine yoğunlaşır ve fiilin istemi (valence) cümlelerin muhtemel ve gerekli elemanlarını belirler. Bu istem boşluklarını dolduran leksikal (sözlüksel) birimler, kendi istemlerini gösterir ve kendi

tümleçleri ile birlikte, fiil tarafından gösterilen veya gönderilen esas noktayı, cümlenin muhtevasını adım adım tayin ederler.” (Erdem 2006: 39).

Leyla Karahan, Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine adlı makalesinde bu konuya farklı bir bakış açısı getirirken şunları söylemektedir: “Bilindiği üzere fiillerin bir cümlede isimlerle olan ilişkisini, karşıladıkları kılış, oluş ve durumun niteliği belirler. Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir özelliğe sahiptir. Bazıları ise mutlaka bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıkarlar. Yani fiilin gerçekleşmesi özne dışındaki bir unsurun varlığına bağlıdır. Bu tamlayıcıların hangi halle fiile bağlanacağını tayin eden fiilin anlamıdır.” Karahan, bunları söylediği sonra fiilleri; 1- Tamlayıcısız fiiller, 2- Tamlayıcı fiiller şeklinde tasnif etmek gerektiğini belirtir (Karahan 1997: 211). Bu tasnifteki ikinci başlık bizim de tezimizin konusudur. Böylelikle biz de bu sınıflandırmayı bazı küçük farklılıklarla kabul etmiş bulunuyoruz. Birinci başlıktaki fiillere ise ihtiyacımız olmadıkça değinmeyeceğiz.

Karahan, yukarıdaki sınıflandırmayı yaptıktan sonra fiil-tamlayıcı ilişkisine dair dört özellik ortaya koyar:

- 1- Fiil-tamlayıcı ilişkisinin varlığını belirleyen fiilin anlamıdır.
- 2- Fiil-tamlayıcı ilişkisinin şeklini, niteliğini ise o dili kullananlar belirler.
- 3- Fiiller, birden çok anlam kazandıklarında da, her anlama göre fiil-tamlayıcı ilişkisinin şekli değişebilir.
- 4- Fiillerin aldıkları tamlayıcı sayısı da, o fiilin anlam özelliğine göre değişmektedir (Karahan 1997: 211-212).

Görüldüğü üzere araştırmacıların ortak noktaları olduğu gibi farklı baktıkları konular da mevcuttur. Bu konunun dilimiz için ne kadar önemli olduğu düşünülürse çok geniş bir çalışma ihtiyacı hemen dikkatleri çekecektir. Sanırım çözüm, yaşayan araştırmacıların bir araya gelerek –en azından terimlere verilen adlarda– ortak bir paydada buluşmalarıyla ortaya çıkacaktır.

1. 9. 3. Fiil-Tamlayıcıları ve İstem'e Yeni Bir Bakış

1. 9. 3. 1. Fiil-Tamlayıcılarına Yeni Bir Bakış:

Yukarıdaki bölümde başka araştırmacıların düşüncelerine yer vermiştik. Bu bölümde de onlardan okuduklarımızın bizde oluşturduğu fikirlerden bahsedeceğiz. Öncelikle de cümlenin öğelerine değineceğiz.

Türkçede cümlenin en sonunda bulunmasına rağmen Türkçenin anlam merkezinde fiil (yani yüklem) vardır. Bu fiilin faili (yani özne), cümlenin ikinci asıl ögesidir. Geriye kalan öge ise (yani tümleç) fiilin ihtiyacına göre kullanılır ya da kullanılmaz. Tümleçler de kendi içinde Nesne (belirtisiz ve belirtili), Dolaylı Tümleç, Zarf Tümleci ve Edat Tümleci olarak dörde ayrılırlar. Tümleçlerin aldığı hal ekleri şöyledir:

Belirtisiz Nesne	+Ø
Belirtili Nesne	+I, +U
Dolaylı Tümleç	+A, +DA, +DAn
Zarf Tümleci	+CA, +IA
Edat Tümleci ⁵⁸	(çeşitli ekler alabilir)

Yalın halli bir isim cümlede özne olmadığı durumlarda belirtisiz nesne olarak görev yapar. Özneyi tamlayıcı olarak görmeyenler, bu durumdaki nesneyi tamlayıcı olarak kabul etmekten çekinmemişlerdir. Yani yalın halli bir isim özne görevindeyken tamlayıcı olamazken, nesne görevinde kullanıldığında tamlayıcı sayılmıştır.

Nesne, ister belirtili ister belirtisiz olsun, fiiller söz konusu olduğunda, en dikkat çekici ögedir. Fiillerin geçişli mi geçişsiz mi olduğuna da cümledeki nesne karar verir. Belirtisiz nesne, kullanımı gereği nesneyi “herhangi bir nesne” anlamına soktuğu için nesnelere çoğunlukla belirtili nesne şeklinde karşımıza çıkar. Örneğin; “Kalem getir.” cümlesinde “kalem” herhangi bir kalemdir ama “Kalem+i getir.” cümlesinde kalemin belirli bir kalem olduğu bellidir. İşte bu belirlilik belirtili nesne kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Dolaylı Tümleç, fiili dolaylı yollardan tümlediği için bu ismi almıştır. Özellikle bulunma (+DA) hali, bir şeyin ne zaman ya da nerede yapıldığını belirtmek istemeyen bir konuşucunun kullanmasını gerektirmeyen bir yapıdır. Bu konuya aşağıda daha

⁵⁸ Edat Tümlecinin tezimizle bir ilişkisi olmadığı için ona burada değinmeyeceğiz.

ayrıntısıyla değineceğiz. Burada değinmek istediğimiz şey, yönelme (+A) ve ayrılma (+Dan) halleriyle ilgilidir. Bu hallerin de nesne olabileceği bilim çevrelerince tartışılmaktadır. Biz de bu tartışmaların çok önemli olduğunu ve gelecekte gramer kitaplarımızın değışebileceğini düşünüyörüz. Ancak; her ne kadar bu sayıdaki örnekler sayıca fazla olsa da su götürmez bir gerçek var ki; her yönelme ve her ayrılma hali eki almış olan isim nesne olamamaktadır.⁵⁹

Zarf Tümleci, cümle içinde fiilin niteleyicisidir. “+CA” eşitlik hali ekiyle yapılan zarf tümleçleri, cümle içinde sadece yüklemın nasıl yapıldığını bildirdiği için tamlayıcı olamamaktadırlar. Bu konuya da ayrıntısıyla aşağıda değineceğiz. “+IA” vasıta hali ekiyle yapılan zarflar iki çeşittir. Birincisi birliktelik bildiren zarf tümleci, ikincisi de vasıta bildiren zarf tümlecidirler. Tezimizdeki örnek cümlelerde de görüleceği gibi, ister birliktelik isterse de vasıta bildiriyor olsun, her iki kullanım da fiille doğrudan ilgilidir: “Ayşe eve Ali’yle (birlikte) geldi. Ayşe eve otobüsle geldi.” Bu da vasıta halli bir ismi cümle içindeki güçlü tamlayıcılardan biri yapmaktadır.

Tümleçler hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra, şimdi de fiil tamlayıcıları ile ilgili fikirlerimize değinelim.

İlk çalışmalarda dilciler, tamlayıcıları “tümleç” olarak görmüş ve sınıflandırmalarını ona göre yapmışlardır. Ancak her tamlayıcı tümleç olamadığı gibi her tümleç de tamlayıcı değildir. Çünkü “yalın halli tamlayıcılar” ekseriyetle özne konumundadırlar. Bazı araştırmacılara göre ise yalın halli tamlayıcılar, tamlayıcı kabul edilmemektedir. Bu durumda da şunu söyleyebiliriz: Her tamlayıcı tümleç olabilir ama her tümleç tamlayıcı değildir.

Fiil tamlayıcılarının tanımı konusunda da hepimiz hemfikiriz. Yani; tamlayıcılar, fiilin anlamını tamamlayan hal ekli isimlerdir. Sorun olan şey, her hal ekli isim aynı görevde midir? Yoksa fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olmayan hal ekli isimler de var mıdır? Şüphesiz ki her hal ekli isim aynı görevde değildir ve fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olmayan hal ekli isimler de vardır. Bunlardan ilki ve en göze çarpanı “ilgi hali”dir. İlgı hali (+nIn, +nUn), iki isim arasında aitlik ilgisi kurar ve fiilin

⁵⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz:

BOZ, Erdoğan, Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Cilt: 1, s. 501-512, Ankara 2004

BOZ, Erdoğan, Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine, Turkish Studies 2/2 Spring 2007

anlamına hiçbir katkı sağlamaz. Bu yönüyle ilgi halli bir tamlamanın fiille olan ilişkisi, cümlelerin herhangi bir ögesi olmaktan öteye geçmez.

Fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olamayan ismin bir diğer hali de “eşitlik hali”dir. Eşitlik hali (+CA), cümlede sadece zarf görevinde kullanıldığında⁶⁰ fiille münasebet kurar. Bu münasebet ise tamlayıcılık gibi bir görev değildir. Eşitlik halindeki bir zarf, cümlede sadece fiilin nasıl yapıldığını ortaya koyar. Cümlelerin anlamına etki ettiği muhakkaktır ama olmadığında fiilin anlamında bir daralma söz konusu değildir. Ör. “Ahmet karşıdan karşıya hızlıca geçti.” cümlesinde “+dan” ve “+(y)a” ekleri “geç-” fiili için şarttır. Ama “+ca” ekli zarf bu cümlede olmasa da “geç-” fiili anlamından bir şey kaybetmez. “Geç-” fiilinin yarattığı istem boşluğu bu örnekte iki hal ekiyle doldurulmuş. “Hızlıca” zarfı çıkarıldığında da bu fiilin istem boşluğu yine iki tanedir: “Ahmet karşıdan karşıya geçti.”

Fiile katkısı olup olmadığı tartışmalı olan ismin bir diğer hali ise “yalın hal”dir. Kesin olan şu ki; cümlede özne görevinde kullanılan yalın halli isim ile cümlede yüklem görevinde kullanılan fiil, cümlelerin asıl öğeleri olmaları bakımından ayrılamaz bir bütündürler. Fakat sorun olan şudur: Acaba “özne” yani yalın halli isim, fiilin anlamını tamamlamada diğer tamlayıcılarda olduğu gibi asli bir görevde midir? Yoksa sadece fiilin kim tarafından yapıldığını mı ortaya koymaktadır? Bizce özne diğer tamlayıcılar gibi asli görevde değildir. Edilgen cümleler⁶¹ haricinde kullanılan özneler sadece fiilin kim tarafından yapıldığını belirten bir isim görevindedir. Zaten bu yüzden bazı araştırmacılar sadece yalın halli isimlerle kullanılan fiillere “tamlayıcısız fiiller” demeyi uygun görmüşlerdir. Bu görüşe katılmayan araştırmacılar bu durumdaki fiillere “tek tamlayıcılı fiiller” demişlerdir. Aslında ismin halleri ve fiil tamlayıcıları aynı anda söz konusu edildiğinde ikinci fikir daha mantıklı gözükmektedir. Ama cümle yapısı göz önünde bulundurulursa tamlayıcılar tümleçlerin içinde yer almalıdır. Yani sadece özne ile kullanılabilen ve yanında herhangi bir tümleç zorunluluğu hissetmeyen fiiller bize göre “tamlayıcısız fiiller”dir.

⁶⁰ Eşitlik ekleri ismi yalnız fiile bağladığı için isimlerin eşitlik halleri daima zarf olarak kullanılırlar (Ergin 2005: 239).

⁶¹ “(...) edilgen tümcelerde nesnenin, sözde özne olarak kabul edilmesi yerine bu tür tümcelerin öznesiz kurulduğunu ve edilgen tümcelerin de nesne alabileceklerini kabul etmek daha doğru olmaz mı? Ör. “Ayşe çok sevildi” tümcesinde “sevilen” yani nesne “Ayşe”dir, diğer taraftan “seven” yani özne yoktur. Bu durumda “Ayşe”nin sözde özne olarak kabul edilmesinin gereği var mıdır?” (Boz 2007: 106).

Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz:

UZUN, Nadir Engin, Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, Multilingual Yayınları, İstanbul 2000

Fiilin anlamını tamamlayıp tamamlamadığı konusunda bize göre kesinlik olmayan ismin bir diğer hali de “bulunma hali”dir. Bulunma halini meydana getiren +DA eki cümlede isimlere ya mekân ya da zaman anlamı katar. Bu yönüyle bakıldığında aslen her fiil herhangi bir mekânda ya da herhangi bir zamanda gerçekleşebilir. Bu durum her fiilin özne almasının doğallığı gibi açıklanabilir. Bize göre +DA eki her ne kadar eklendiği isimle fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olursa olsun, bu onun tamlayıcılar gibi özel bir konumda olduğunu göstermez. Hatta bulunma hali, tamlayıcısız fiillerle bile rahatlıkla kullanılabilir: “Atatürk saat 9:05’te Dolmabahçe Sarayı’nda ölmüş.”

Bulunma halinin tamlayıcı olamama durumunun istisnası olarak üç fiil tespit edebildik. Bunlardan ilki “otur-” fiiliydi. “Otur-” fiili “sandalye+de otur-” şeklinde “Vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek” anlamıyla kullanıldığında bizim yukarıda söylediğimiz gibi sıradan bir tümleş konumundadır. Fakat “İstanbul+da otur-” şeklinde “Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek” anlamıyla kullanılırsa işte o zaman bulunma halli isim bir fiil tamlayıcısı hüviyetine bürünür. Bu istisnai durumun ikincisi “çalış-” fiilidir. Bu fiil “Bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak” ve “İş veya görevi olmak, bulunmak” anlamlarıyla bulunma halini mecbur kılmaktadır: Bir iş üstünde çalışmak ve bir işyerinde çalışmak gibi. Hatta “çalış-“ fiili “Bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, o şeyi gerçekleştirmek için kendini zorlamak, çaba harcamak” anlamıyla yönelme halini de mecbur kılmaktadır: Bir şeyi yapmaya çalışmak gibi. Bu durumun üçüncü örneği ise “dur-“ fiilidir. “Hareketsiz durumda olmak” anlamında olan bu fiil, “pencerenin önü+(n)de dur-” örneğinde olduğu gibi bulunma halli isimleri mecbur kılmaktadır. Bu fiili “hareketli bir nesnenin hareketsiz hale gelmesi” veya zaten hareketsiz olan bir nesnenin hareketsizliğini sürdürmesi” şeklinde iki manada düşünebiliriz. Ancak her iki durumda da bulunma halli tamlayıcı bu fiil için bir mecburiyettir. Belki buna başka örnekler de tespit edilebilir. Ancak bunların sayısının az olacağı kanaatindeyiz. Bu az sayıdaki örneğin de gramerimizde istisna olarak anılabileceğini düşünüyoruz. Bulunma halini tamlayıcı kabul etmeme fikrinin belki ilerleyen zamanlarda daha büyük ispatlarla savunulabileceğini düşünüyoruz. Kim bilir belki yanılan biz oluruz ve karşı bir tezle bulunma hali alan isimlere de kesin olarak tamlayıcı dememiz gerekir.

1. 9. 3. 2. İstem'e Yeni Bir Bakış:

Fiil-Tamlayıcıları ile ilgili fikirlerimiz yukarıdaki şekildedir. Bu bölümde de “istem” olgusundan ne anladığımızdan bahsedeceğiz.

Bir fiil ister tek başına ister uzun bir cümlede yüklem görevinde bulunsun, eğer bu fiil tamlayıcılı bir fiilse, cümlede muhakkak ki doldurulmuş ya da boş bırakılmış boşluklar yaratır. Sadece yüklemden oluşan bir cümle eğer öznenen başka boşluk bırakmıyorsa biz bu yüklem fiiline “tamlayıcısız fiil” diyoruz. Aynı özellikteki başka bir cümle hem özne hem de tümleç mecburiyeti yaratıyorsa bu yüklem fiiline de “tamlayıcılı fiil” diyoruz. Tamlayıcısız fiiller bizim tezimizin konusu olmadığı için bunu bir örnekle kısaca açıklamakla yetineceğiz: “Öldüm.” cümlesi tamlayıcısız bir fiille kurulduğu için cümlede oluşturduğu tek boşluk “ben” öznesinin boşluğudur. Buna karşılık “Geldim.” cümlesi tamlayıcılı bir fiildir ve cümlede “ben” öznesinin yanında “bir yer+den, bir yer+e, bir şey+le (birlikte veya vasıtaıyla)” tümleçlerini de mecbur koşturmaktadır. İşte bu tümleçler bu fiilin tamlayıcılarıdır ve onun açtığı istem boşluklarına yerleşirler. Buradan hareketle istem; tamlayıcılı bir fiilin kullanıldığı bir cümlede, bu fiilin anlamının bütünlenmesi için fiilin kendisinin seçtiği anlam boşluklarının nitelendirme ve sınıflandırma ölçütüdür. Bunun tespiti için fiilin sadece yüklem görevinde kullanılmış olması gerekmemektedir. Cümlelerdeki fiilimsiler de bir fiilin istem boşluklarını tespit için kullanılabilirlerdir.

İstem tanımı ve örnek cümlelerden de anlaşılıyor ki; fiil, kendi anlamına göre istediği hal ekli bir tamlayıcıyı kendisi seçmektedir. Dil kullanıcıları ise bu seçimi gayri ihtiyari olarak uygulamaktadırlar. Eğer bir fiilin birden fazla anlamı varsa fiil her anlama göre yeni bir seçim yapabilmektedir. Fiil alacağı tamlayıcıyı kendisi belirlediği gibi kaç tane tamlayıcı alacağını da belirleyebilmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, bizim için hala karmaşıklığını koruyan bir konu olan istem, bu karmaşıklıkla çok bilinmeyenli bir matematik denklemini andırmaktadır. Ancak yine yukarıda görüldüğü gibi denklemde her şey yerli yerine konursa problem çözülebilmektedir.

2. BÖLÜM

2. KAZAK TÜRKÇESİ'NDE FİİL TAMLAYICILARI VE İSTEM

Bu bölüm tezimizin asıl kısmı olan inceleme bölümüdür. İncelemeye girişte incelemeyi nasıl yaptığımıza ve fiillerle ilgili bazı fikirlere yer vereceğiz. Sonra da oluş, kılış ve durum fiillerinin Kazak Türkçesinden aldığımız örneklerinin incelendiği asıl bölüme yer vereceğiz.

2. 1. İncelemeye Giriş:

Fiil tamlayıcıları ve istem söz konusu olduğunda Türkiye’de yapılmış çok fazla çalışma olmadığını düşünüyoruz. Yazılan kitaplarda, hazırlanan tezlerde ve makalelerde çoğunlukla “sıralama” sistemi kullanılmıştır. Genel olarak izlenen sistem; ilk olarak tamlayıcı ve istem hakkında bilgi verip daha sonra da alfabetik ya da aldığı istem sayısına göre sıralama ve akabinde örneklendirme şeklinde olmuştur.

Biz de tezimizde öncelikle tamlayıcılar ve istem hakkında bilgi vermeyi uygun gördük. Ancak yapılan eski çalışmalardan farklı olarak biz; alfabetik sıralayıp örneklendirmeyi ya da istem sayısına göre sınıflandırıp örnekler vermeyi değil bu konuda örnekler üzerinden düşünmeyi, analizler yapmayı istedik.

DUYMAK, DİNLEMEK⁶²:

esit-: Duymak, işitmek.

Öz qulağımnen esittim. (Kendi kulağımla duydum.) **IM⁶³-195⁶⁴/37⁶⁵**

qulağına il-: Kulak asmak, dinlemek.

Aqbala bunıñ birin qulağına ilmedi. (Akbala bu sözlerin birini [bile] dinlemedi.) **IM-7/41**

tıñda-: Kulak vermek, dinlemek.

Jä, tıñdamaymın söziñdi. (Evet, dinlemiyorum [senin] sözünü.) **IM-5/12**

“Bir şeyi duymak veya dinlemek” anlamındaki *esit-*, *qulağına il-* ve *tıñda-* fiilleri Kazak Türkçesi’nde de Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır.

Öncelikle fiilleri genel olarak değerlendirmektense anlamlarına göre oluş, kılış ve durum fiilleri olarak ayırdık. Sonra oluş, kılış ve durum fiillerinin içinde bulunan yakın anlamlı fiilleri kendi içinde gruplandırdık. Böylece yakın anlamlı fiilleri kendi aralarında değerlendirme imkânı bulduk. Daha sonra oluş, kılış ve durum fiillerini kendi

Buradaki dipnotlar incelemeyi nasıl yaptığımızın bir açıklaması niteliğindedir.

⁶² Fiilleri gruplandırırken verdiğimiz ortak anlam.

⁶³ Örneğin alındığı kitabın kısaltması.

⁶⁴ Örneğin alındığı kitabın sayfa numarası.

⁶⁵ Örneğin alındığı sayfanın satır numarası. (Sözlükten alınan örneklerde satır numarası yoktur.)

içinde grubun aldığı ortak anlama göre alfabetik sıraladık. Her fiilin altına en az bir örnek cümle, parantez içinde bu cümlenin Türkiye Türkçesine aktarması, bu cümleyi aldığımız kitap ve bu kitabın sayfa ve satır numaralarını yazdık.

Fiillerin anlamlarına göre sınıflandırılmasında farklı farklı görüşler karşımıza çıktı. Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

Muharrem Ergin “Türk Dil Bilgisi” kitabında kendine özgü bir sınıflandırma yapmamıştır. Ancak yaptığı tanımdan onun fiilleri anlamlarına göre nasıl değerlendirdiği anlaşılabilir. “Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabii geniş manası ile alıyor ve nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü *yapma*, *olma* ve *durmaları* için kullanıyoruz. Evvelce de söylediğimiz gibi kâinatta biri nesne, diğeri hareket olmak üzere iki unsur vardır. Nesnelere canlı, cansız, maddi, manevi bütün varlıklar ve mefhumlardır. Hareket ise nesnelere zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; *oluşları*, *kılışları*, *duruşları*; hülâsa her türlü faaliyetleridir” (Ergin 2005:280).

Necmettin Hacıeminoğlu “Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller” adlı eserinde “fiiller bütün olarak ele alındığı zaman önce onları çeşitli bakımlardan sınıflandırmaya ihtiyaç vardır” der ve fiilleri muhtevalarına göre;

1- Hareket bildiren fiiller (yürü-, vur- gibi)

2- İş bildiren fiiller (öğret-, pişir- gibi)

3- Oluş bildiren fiiller (büyü-, sarar- gibi).

4- Tavrı bildiren fiiller (beğen-, sev- gibi) olarak sınıflandırır (Hacıeminoğlu 1984: 11).

Tahsin Banguoğlu fiilleri ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre adlandırdığımızı söyler ve fiilleri kılış fiilleri (almak, taşımak, kazmak), durum fiilleri (yatmak, susmak, beklemek), oluş fiilleri (doymak, uzamak, kararmak) olarak üç gruba ayırır (Banguoğlu 2007: 408).

Nurettin Demir-Emine Yılmaz “Türk Dili El Kitabı” adlı eserlerinde tıpkı Muharrem Ergin gibi sınıflama yapmamışlardır. Fiiller için “Hareket, oluş ve kılış bildiren kelimelerdir.” demekle yetinmişlerdir (Demir-Yılmaz 2003: 199).

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde fiilleri; oluş bildiren fiiller, kılış veya kılınış bildiren fiiller, durum ve tasvir bildiren fiiller olmak üzere üç başlık altında inceler (Korkmaz 2007: 531-532).

Biz de tezimizde Zeynep Korkmaz'ın sınıflandırmasını kullandık ve örneklerimizde karşımıza çıkan fiilleri “oluş, kılış ve durum fiilleri” olmak üzere üç gruba ayırdık. Şimdi bu üç grup hakkında biraz bilgi verelim:

Oluş Fiilleri:

Oluş bildiren fiiller, cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliği taşıdığı, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillerdir. Bunları geçişsiz fiiller olarak da değerlendirebiliriz (Korkmaz 2007: 531). Bunlara örnek olarak *benze-*, *don-*, *kork-*, *rastla-* fiilleri gösterilebilir. Ayrıca oluş fiilleri sayıca diğer fiil gruplarından daha azdır.

Kılış Fiilleri:

Kılış bildiren fiiller, cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığı, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir. Bunları geçişli fiiller olarak da değerlendirebiliriz (Korkmaz 2007: 532). Bunlara örnek olarak *al-*, *ver-*, *bak-*, *de-*, *duy-*, *iste-*, *ye-* gibi fiilleri gösterebiliriz. Kılış fiilleri Türkçe’de sayı ve kullanım bakımından en yüksek yüzdeye sahiptirler.

Durum Fiilleri:

Durum fiilleri, herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak aralarında “beğen-, özle-” gibi az sayıda geçişli olanları da vardır (Korkmaz 2007: 532). Bu gruba başka örnek vermek gerekirse *ayrıl-*, *çık-*, *dur-*, *yat-*, *yürü-* gibi fiilleri sayabiliriz.

Bu giriş kısmından sonra; artık tezimizin asıl kısmı olan inceleme kısmına geçebiliriz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu inceleme kısmında sırasıyla oluş, kılış ve durum fiillerinin kendi arasında yakın anlamlı eşleriyle gruplanması ve bu grupların istem açısından değerlendirilmesi söz konusudur. Bu bölümde inceleyeceğimiz 9 oluş, 34 kılış, 14 durum fiili grubu mevcuttur.

2. 2. OLUŞ FİİLLERİ

Bu bölümde Abdijemil Nurpeyizov'un "Imırt" isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan OLUŞ fiillerini anlam yakınlığı bakımından bir araya getirip istem yönünden değerlendireceğiz. Bu değerlendirme aynı grupta toplanmış, aynı anlama gelen farklı fiillerin aldığı hal eklerinin yorumlanması şeklinde olacaktır. Ama önce oluş fiillerini kısaca tanıyalım.

Oluş bildiren fiiller, cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillerdir (Korkmaz 2007: 531). Eğer yükleme halinden başka hallerin de nesne görevi üstlendiğine inanılıyorsa Korkmaz'ın son söylediği dikkate alınmamalıdır. Çünkü bu tür fiiller rahatlıkla yönelme ve ayrılma halli nesnelere alabilmektedirler.

Şüphesiz Kazak Türkçesinde çok sayıda oluş fiili vardır. Biz de tezimizde bunların hepsine yer veremedik. İncelediğimiz romanda ve sözlükte karşımıza çıkan örneklerle yetindik. Şimdi karşımıza çıkan 9 fiil grubunu istem açısından değerlendirelim:

BENZEMEK:

aynıma-: (İki şey) birbirine çok benzemek.

Äkesinen aynımaydı.

(Babasına benziyor.) **KTS-32**

uqsa-: Andırmak, benzemek.

Men äkeme uqsaymın.

(Ben babama benziyorum.) **KTS-584**

Ne annıñ ulıǵanına, ne adamnıñ küñirengenine uqsamaytın dawıs.

(Ne onun uluyuşuna ne de insanın feryadına benze(me)yen⁶⁶ bir sest.) **IM-37/31**

"Bir şeye benzemek" anlamında kullanılan *aynıma-* fiili, yine aynı anlama gelen *uqsa-* fiilinden daha farklı bir hal eki tercih etmiştir. Bu da *uqsa-* fiilinin "benzemek" anlamıyla birebir örtüşürken *aynıma-* fiilinin belki de "farksız" anlamında bir benzemeyi kastettiği ile ilgilidir. Yani *aynıma-* fiilinin örneğini "Babasından farksızdır."

⁶⁶ Türkiye Türkçesinde "ne... ne..." bağlacında ifade olumsuz bitemez. Ancak buradaki örnekte görülmekte ki Kazak Türkçesi için böyle bir kural yoktur.

şeklinde ifade edebiliriz. Bu durumda “birinden farksız olmak” ve “birine benzemek” kullanımları Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibidir.

DONMAK:

qaltılda-: Donmak, titremek, üşümeek.

Ol suwıqtan **qaltılda**p tur.

(O, soğuktan donuyor.) **KTS-281**

sires-: Donmak, katılaşmak.

Suwıqtan **siresip** qatıp qaldım.

(Soğuktan donup, katılaşmış kaldım.) **KTS-508**

toŋ-: Donmak, üşümeek.

Suwıqtan **toŋuw**.

(Soğuktan donmak.) **KTS-543**

“Donmak” anlamına gelen *qaltılda-*, *sires-* ve *toŋ-* fiilleri gerçek manada bir donmaktan ziyade “çok üşümeek” anlamında kullanılmışlardır. İstem söz konusu olduğunda “donmak” fiili de “üşümeek” fiili de ayrılma haliyle kullanılmaktadır. Aslında bu örneklerdeki ayrılma hallerinin tam bir ayrılma anlamında kullanıldığını söyleyemeyiz. Buradaki kullanım “sebeep” bildiren bir ayrılma hali ekidir⁶⁷.

Bu durumda *qaltılda-*, *sires-* ve *toŋ-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sebeep bildiren ayrılma haliyle kullanılmaktadır.

GÖMÜLÜP GİTMEK:

beril-: Bir şeye tam manasıyla sarılmak, kendisini vermek.

Äwenge **berilip** kettim.

(Şarkıya kapılıp gittim.) **KTS-88**

süŋgi-: Gömülmek, kaybolmak.

... aşşı tütinniŋ işine **süŋgip** ketti.

(... kavurucu dumanın içine gömülüp gitti.) **IM-163/6**

“Bir şeye gömülüp gitmek” anlamında kullanılmış olan bu iki fiilden birincisi olan *beril-* fiili daha ziyade soyut bir gömülmeyi, bir şeye kapılıp gitmeyi ifade

⁶⁷ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli kitabında hal ekleriyle ilgili bilgi verirken *ayrılma hali* kısmında “sebeep bildirme”yi ayrılma halinin işlevlerinden biri olarak bahseder: “Eklendiği adı, fiile “-den dolayı, -dığı için” ifadesi ve sebeep sonuç ilişkisi ile bağlar.” (Korkmaz 2007: 302)

etmektedir. İstem söz konusu olduğunda, ister soyut anlamdaki *beril-* fiili ister somut anlamdaki *sünge-* fiili olsun ikisi de Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal ekli bir tamlayıcıyı tercih etmektedirler.

KAVUŞMAK:

qawıs-: Kavuşmak, buluşmak, görüşmek.

Tuwıstarımen **qawıstı**.

(Akrabalarıyla kavuştu.) **KTS-304**

qosıl-: Kavuşmak, evlenmek.

Könjilşek şal qızımen **qosıla** jıların dep qorıqtı.

(İyi niyetli yaşlı adam kızıyla kavuştuğumda ağlarım diye korktu.) **IM-150/2**

tabıs-: Buluşmak, kavuşmak.

Erli-zayıptı ekeyi künde osılay tätti tatuwlıqpen tösekte **tabısadı**.

(Karı koca iki günde böyle tatlı dostlukla döşekte kavuşur.) **IM-19/15**

“Biriyle kavuşmak” anlamında kullanılan *qawıs-*, *qosıl-* ve *tabıs-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi vasıta haliyle kullanılmaktadır. Şart olmamasına karşın son örnek olan *tabıs-* fiilinin cümlesinde bulunma hali de kullanılmıştır⁶⁸. Burada bulunma halinin kullanılmış oluşu metin gereği kavuşma yerinin söylenmek istenmesindedir.

KORKMAK:

sesken-: Çekinmek, korkmak.

Ol eşkimnen **seskenbeydi**.

(O hiç kimseden korkmaz.) **KTS-481**

şoşın-: Ödü kopmak, dehşete kapılmak, çok korkmak.

Qart sofı eki inisiniñ nısapızdıǵına **şoşınadı**.

(Yaşlı sofı iki erkek kardeşinin aç gözlülüğünden çok korkar.) **IM-136/22**

⁶⁸ Bulunma halini meydana getiren +DA eki cümlede isimlere ya mekân ya da zaman anlamı katar. Bu yönüyle bakıldığında aslen her fiil herhangi bir mekânda ya da herhangi bir zamanda gerçekleşebilir. Bu durum her fiilin özne almasının doğallığı gibi açıklanabilir. Bize göre +DA eki her ne kadar eklendiği isimle fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olursa olsun, bu onun tamlayıcılar gibi özel bir konumda olduğunu göstermez. Hatta bulunma hali, tamlayıcısız fiillerle bile rahatlıkla kullanılabilir. “Atatürk saat 9:05’te Dolmabahçe Sarayı’nda ölmüş.” Nitekim Tesniere de bu durumdaki sözcükleri tamlayıcılardan ayrı tutmuş ve bunlara “şartlar” demiştir.

“Bir şeyden korkmak” anlamında kullanılan *sesken-* ve *şoşın-* fiilleri iki ayrı hal ekini tercih etmişlerdir. *Sesken-* fiili Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma hali ekini alırken, *şoşın-* fiili yönelme hali ekini tercih etmiştir. Ancak *sesken-* fiilinin de yönelme hali eki aldığı örneklerle de rastlanmıştır:

Bul sözge Şubar seskenip qalğandı. (Mayemerova 2006: 591).

Bu durumda Türkiye Türkçesinde “bir şeyden korkmak” şeklinde kullanımın Kazak Türkçesinde “bir şeye korkmak” şeklinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

KURTULMAK:

ayıq-: Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek.

Awruwınan ayıqtı.

(Hastalığından kurtuldu.) **KTS-33**

qutıl-: Kurtulmak, serbest olmak, azat olmak.

Sonan keyin mıqtı bir parızdan **kutılğ**anday bop ...

(Ondan sonra ağır bir borçtan kurtulmuş gibi olup, ...) **IM-79/24**

“Bir şeyden kurtulmak” anlamında kullanılan *ayıq-* ve *qutıl-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma haliyle kullanılmaktadır. Kurtulmaya yardımcı olan bir şey varsa eğer bu fiiller vasıta haline de ihtiyaç duyarlar. Yani anlam “Bir şeyle bir şeyden kurtulmak” şeklini alır. Mesela “İlaçla hastalıktan kurtulmak” gibi. Ayrıca *qutıl-* fiilinin bulunma haliyle kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

... oq boyınday-aq jerde Qaraşolaq, bağana qutılıp ketken ... (Mayemerova 2006: 561).

RASTLAMAK:

kezdes-: Karşılaşmak, buluşmak, görüşmek, rastlaşmak.

Endi, mine... özi awalanıp jürgen kelinşekke tösekte **kezdespey**, töskeyde **kezdesip** diñkesi kurıp tur.

(Şimdi, işte... kendi hava almakta olan geline yatakta rastlamayıp, dağın yamacında rastlayınca güçten düşüyor.) **IM-230/17**

kezik-: Karşılaşmak, buluşmak, rastlaşmak.

Qiyındıqqa **kezigüw**.

(Zorluğa rastlamak [Zora düşmek].) **KTS-223**

“Birine ya da bir şeye rastlamak” anlamında kullanılan *kezdes-* ve *kezik-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal ekiyle kullanılır. Bu tür fiiller çok zorunlu olmamakla birlikte bulunma halini de isteyebilirler. *Kezdes-* fiilinin örneğinde bu durum görülebilmektedir. *Kezik-* fiilinin de bulunma haliyle kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

Är sayda arıq at qañqaları kezigedi. (Mayemerova 2006: 528).

TİRYAKİ OLMAK:

qunıq-: Müptela olmak, düşkün olmak.

Qartağa **qunı**ğıp alğan.

(İskambil kâğıdına [kumara] müptela olmuş.) **KTS-336**

salın-: Bir şeyin bağımlısı, tiryakisi olmak.

İşkilikke **salı**nuw.

(Alkol bağımlısı olmak.) **KTS -464**

“Bir şeye tiryaki olmak” anlamında kullanılan *qunıq-* ve *salın-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme haliyle kullanılmaktadır. Yukarıdaki örneklerde *qunıq-* kumara müptela olmak anlamında kullanılırken, *salın-* içkiye müptela olmak anlamında kullanılmıştır.

YARAMAK:

darı-: (İlaç) tesir etmek, iyi gelmek.

Meniñ awruwıma dāriğerdiñ emi **darı**dı.

(Benim hastalığıma doktorun ilacı iyi geldi.) **KTS -119**

jara-: İşe yaramak, uygun gelmek.

Bul iske sen **jar**aysın.

(Bu işe sen yararsın.) **KTS -163**

Sonda, ol sorlı erkektiñ kādesine **jar**asa eken-ay!

(Sonunda, o talihsiz erkeğin işine yarasaymış bari!) **IM-4/34**

“Bir işe yaramak” anlamında kullanılan *darı-* ve *jara-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal ekiyle kullanılır. *Darı-* fiili çoğunlukla

bir ilacın işe yaraması anlamında kullanılır. Bu durumda bu fiilin tam anlamı olarak “ilacın tedaviye yaraması” düşünülebilir.

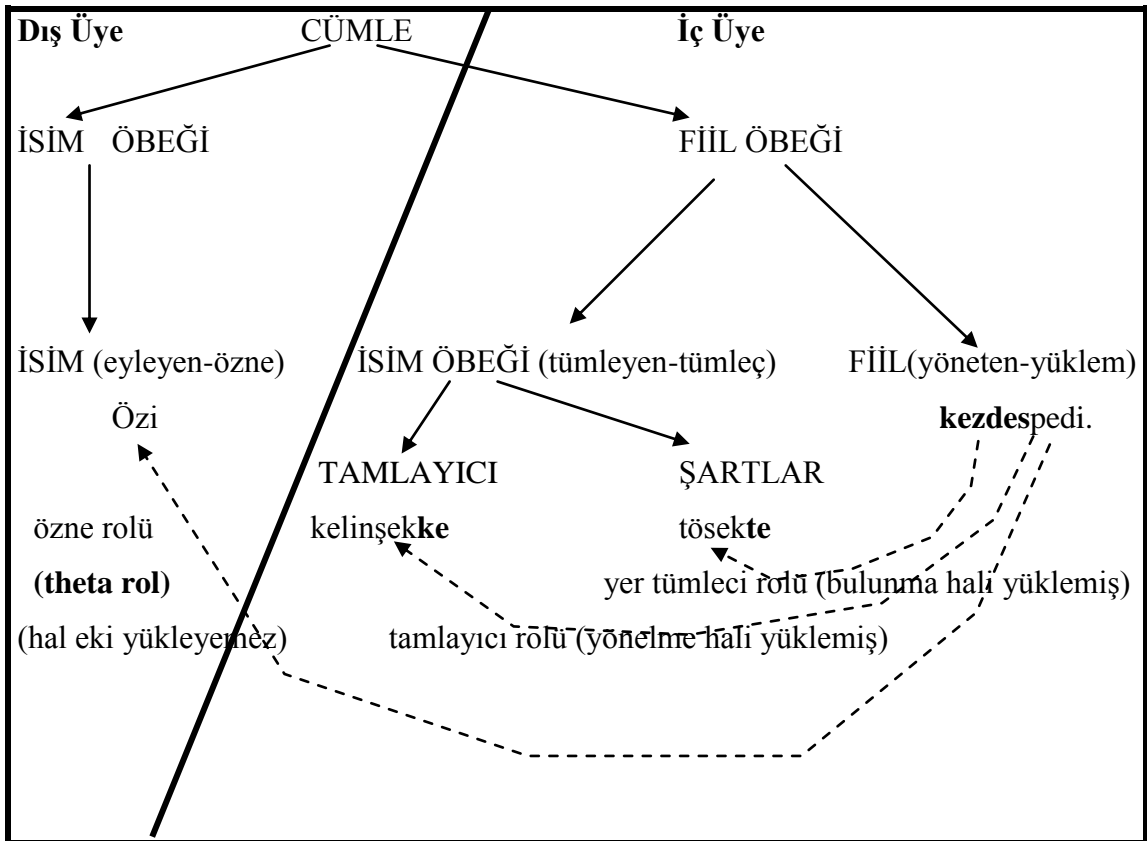
SONUÇ:

Sonuç olarak yukarıdaki dokuz fiil grubuna baktığımızda; oluş fiillerinin yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duymadığı ve çoğunlukla yönelme halli tamlayıcılar istedikleri genellemesini yapabiliriz. Yönelme halli tamlayıcılardan sonra ise çoğunlukla ayrılma halli tamlayıcılara ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Ayrıca Türkçe'nin fiilleri söz konusu olduğunda oluş fiillerinin sayısının, kılış ve durum fiillerine nazaran, daha az olduğu sonucuna da ulaşabiliriz.

Yaptığımız incelemenin daha net anlaşılması için Chomsky, Fillmore ve Tesniere'nin düşüncelerinden faydalanarak oluş fiili kullanılmış bir cümleyi şöyle bir tabloda göstermek istedik:

Tablo – 7:

2. 3. KILIŞ FİLLERİ

Bu bölümde Abdijemil Nurpeyizov'un "Imırt" isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan KILIŞ fiillerini anlam yakınlığı bakımından bir araya getirip istem yönünden değerlendireceğiz. Bu değerlendirme aynı grupta toplanmış, aynı anlama gelen farklı fiillerin aldığı hal eklerinin yorumlanması şeklinde olacaktır. Ama önce kılış fiillerini kısaca tanıyalım.

Kılış fiilleri, cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir (Korkmaz 2007: 532). Korkmaz'ın burada nesne diye genellediği şey aslında sadece yükleme hali nesne olarak görülmelidir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Türkçe'de yükleme hali alabilen bütün fiiller neredeyse kılış fiilidirler. Bu durumun istisnası olarak "beğen-, bekle-, öze-" gibi durum fiilleri gösterilebilir.

Şüphesiz Kazak Türkçesinde çok sayıda kılış fiili vardır. Biz de tezimizde bunların hepsine yer veremedik. İncelediğimiz romanda ve sözlükte karşımıza çıkan örneklerle yetindik. Şimdi karşımıza çıkan 34 fiil grubunu istem açısından değerlendirelim:

AĞRITMAK, ACITMAK:

awırt-: Ağrıtmak, sızlatmak, acıtmak.

Basın awırt paw.

(Başını ağrıtmamak.) **KTS -57**

sırqırat-: Sancıtmak, sızlatmak.

Say-süyegimdi sarqıratıp bittiñ, ğoy.

(Canımı çok acıttın, yazık.)

"Bir şeyi ağrıtmak veya acıtmak" anlamındaki *awırt-* ve *sırqırat-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır. Bu anlamdaki fiiller için soyut ya da somut anlam fark etmemektedir. Her iki durumda da yükleme hali bir tamlayıcıya ihtiyaçları vardır. Keza birinci fiilimiz olan *awırt-* fiili

somut bir anlamla yükleme halli bir tamlayıcı alırken, ikinci fiilimiz olan *sırqırat-* fiili soyut bir anlamla yükleme halli bir tamlayıcıya ihtiyaç duymuştur.

ALMAK, VERMEK⁶⁹:

al-: Bir şeyi elle tutmak, kaldırmak.

Mönked**en** başkasının balığ**ın** sıyrı**ıp** ald**ı**.

(Mönke'den başkasının balığını çekip aldı.) **IM-29/17**

Jel arqadan şıqsa, ayaqtay muz**dı** aladı da ketedi.

(Yel arkadan çıkınca ayak büyüklüğünde buzu alır ve gider.) **IM-48/17**

Qälend**i** ortağ**a** al**ıp**, eki jağınan quwsırt**ıp**, sığ**ıp** kele jatır.

(Kelen'i ortaya alıp, iki tarafından sarıp sıkıştırıp geliyor.) **IM-101/28**

ber-: Vermek.

Elaman sonı**ğ** bärin bilse de, könilin küdik**ke** bermedi.

(Elaman sonunu tamamen bilse de gönlünü şüpheye vermedi.) **IM-9/2**

Soñıra boyları**ñ**dı kezdetip, qazınanı**ğ** qolına bir bersem.

(Sonra boylarını ölçüp hükümetin eline bir versem.) **IM-35/18**

Al- fiili Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve ayrılma hali ekleriyle kullanılmaktadır. Yukarıda *al-* fiilinin ilk örneğinde bu açıkça görülmektedir. İkinci örnekte ise istem boşluklarında birisi yani “yer+den” şeklinde düzenlenebilecek olan ayrılma halli tamlayıcı eksik bırakılmıştır. Bu cümlenin anlamını bozmamış, sadece metin gereği böyle yapılmıştır. Üçüncü örnekte de aynı şekilde ayrılma halli tamlayıcı eksik bırakılmıştır. Cümlenin içine yerleştirilen yönelme hal ekli tamlayıcı ise “almak” fiilinden ziyade “vermek” fiilinin cansızlara karşı yapıları olan “koymak” fiiliyle alakalıdır. Yani cümlenin aslı şudur:

“Kelen'i kenardan alarak ortaya koyup, iki tarafından sarıp sıkıştırıp geliyor.”

Ber- fiili Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve yönelme hali ekleriyle kullanılmaktadır. Bu fiil soyut anlamda da kullanılsa somut anlamda da kullanılsa sonuç değişmemektedir. Nitekim yukarıdaki örneklerin ilkinde

⁶⁹ “Almak” ve “vermek” fiillerini aynı gruba dâhil etmeyi uygun gördük. Çünkü bu fiillerin birbirine eklenebilir bir tarafları vardır. Şöyle ki; “Bir yerden alınan bir nesne başka bir yere verilebilir.” Ya da başka bir deyişle; “Bir yere verilen bir nesne başka bir yerden alınmış olabilir.” Yani “almak” fiilinin istem boşlukları “bir şeyi bir yerden almak” şeklindeyken, “vermek” fiilinin istem boşlukları da “bir şeyi bir yere vermek” şeklindedir. İşte buradaki yükleme halli tamlayıcının ortak oluşu iki fiili bir bütün haline getirebilmektedir.

soyut bir anlam kullanılmış olmasına rağmen istem boşlukları aynı şekilde oluşmuştur. İkinci örnekte ise yükleme halli tamlayıcı eksik bırakılmıştır. Bu durum bu tür fiiller için mümkün değildir. Muhakkak ki yazar daha önceki cümlelerden birinde bu nesneyi kullandığı için bu cümlede ihtiyaç duymamıştır.

Dikkat edilirse “verme” işi bir canlının başka bir canlıya yapabileceği bir iştir. Yani “bir şeyi birine vermek” şeklinde düşünülmelidir. “Verme” işinin cansız bir nesneye yapıları “koymak” fiiliyle ifade edilmektedir. Bu durumda “koymak” fiilinin istem boşlukları “bir şeyi bir yere koymak” şeklindedir ve bu yerdeki alıcı cansız olmak durumundadır. Ancak yine “koymak” fiilinde de “vermek” fiilinde olduğu gibi nesnenin başka bir yerden “alınmış” olma şartı vardır.

ANLAMAK:

bayqa- (1): Gözlemek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek.

... iştey muñdanıp küyzelip jürgenin **bayqa**dı.

(... kendi kendine kederlenip acı çekiyor olduğunu anladı.) **IM-8/34**

bil-: Bilmek, anlamak, öğrenmek.

Süyew qarttıñ kelgenine basqadan burın Aqbalanıñ quwanarın **bil**di.

(Süeyev ihtiyarın gelişine başkasından önce Akbala'nın sevindiğini anladı.) **IM-**

7/30

tüsin-: Anlamak, kavramak.

Fransuz tilin **tüsinemin**.

(Fransız dilini anlıyorum.) **KTS -565**

Seniñ jağdayıñdı **tüsinemin**.

(Senin halini anlıyorum.) **KTS -565**

“Bir şeyi anlamak” anlamındaki *bayqa-*, *bil-* ve *tüsin-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılır. Bu durumda yukarıdaki örneklerin hepsinde istem boşlukları tamamen doldurulmuştur.

ATMAK, FIRLATMAK:

as- (2): Atmak.

Qolın moynına **asu**w.

(Kolunu boynuna atmak.) **KTS -52**

laqtır-: Fırlatmak, atmak.

Kempir burın istemegen jat minez körsetip, ıdıs-ayaqtardı **laqtırıp** jür.

(Kempir önceleri yapmadığı kabalığı gösterip, kap kacağı atıyor.) **IM-128/27**

serpi-: Bir şeyi bir tarafa doğru itmek, fırlatmak, atmak.

Ol körpesin **serpip** tastadı.

(O yorganını fırlatıp attı.) **KTS -480**

“Bir şeyi bir yere atmak veya fırlatmak” anlamındaki *as-*, *laqtır-* ve *serpi-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve yönelme hal ekleriyle kullanılmaktadır. Bu, ilk fiilimizin örneğinde açıkça görülmektedir. İkinci ve üçüncü fiillerimizin örneklerinde ise yönelme haline yer verilmemiştir. Bu örneklerin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“Kempir önceleri yapmadığı kabalığı gösterip, kap kacağı oraya buraya atıyor.”

“O yorganını yere fırlatıp attı.”

Ancak *laqtır-* fiilinin yönelme, ayrılma ve vasıta hali ile kullanıldığını gösteren örnekler de vardır:

... tündikten sırtqa laqtırıp jiberdi. (Karaca 2012: 265).

... jılandı jalañaş qolımen laqtırıp jiberem dep ... (Karaca 2012: 265).

AYIRMAK, BÖLMEK:

jar-: Bölmek, ayırmak.

Şaşın eki **jarıp** örip qoyğan.

(Saçını ikiye ayırıp örmüş.) **KTS -163**

jirt-: Yırtmak.

Ol qağazdı parşalap **jirtti**.

(O kâğıdı parçalayıp yırttı.) **KTS -438**

jul- (2): Çekmek, yolmak, sökmek, koparmak.

Balasınıñ qolınan etikti **julıp** alıp, ...

(Çocuğunun elinden çizmeyi söküp alıp, ...) **IM-5/7**

qiy-: Kesmek, biçmek.

Jipti pışaqpen **qiyip** jiberdi.

(İpi bıçakla kesiverdi.) **KTS -305**

parşala-: Parçalamak, parça parça dilim dilim etmek.

Ol qağız**dı parşalap** jırttı.

(O kâğıdı parçalayıp yırttı.) **KTS -438**

üz-: Koparmak, çekip almak.

Jelkesine tiygen zildey etik julının **üze** jazdap, ...

(Ensesine değen gülle gibi çizme omurgasını koparayazıp, ...) **IM-5/5**

“Bir şeyi ayırmak veya bölmek” anlamında kullanılan *jar-*, *jirt-*, *jul-*, *qiy-*, *parşala-* ve *üz-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır. “Ayırmak” fiili temel olarak bir şeyi birden fazla parçaya bölmek demektir. Bu bölme işlemi de genellikle bir araç vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu araç bıçak gibi kesici bir alet olabildiği gibi bir insanın eli de olabilmektedir. *Jar-*, *jirt-* ve *jul-* fiillerinin vasıta haliyle de kullanıldığı örnekler tespit edilmesine karşın diğerleri için bu durum geçerli değildir:

... baltamen qağ jarıp ... (Karaca 2012: 137)

... tösın qanjarday tırnağımen jırtqan ... (Karaca 2012: 166)

Ağaştı tübirimen julıp alatın ... (Karaca 2012: 157)

Ayrıca “ayırmak” fiilinin kullanıldığı bir cümlede eğer parça sayısı ifade edilirse o zaman yönelme hali eki de kullanılmaktadır. Ancak bu durum Kazak Türkçesi için geçerli değildir. Nitekim ilk fiilimiz olan *jar-* fiilinin örneğinde bu durum görülmektedir.

Yani toparlayacak olursak; Türkiye Türkçesindeki “ayırmak” fiilinin istem boşlukları “bir şeyi başka bir şey vasıtasıyla birkaç parçaya ayırmak” şeklinde üç taneyken, Kazak Türkçesindeki “ayırmak” fiilinin istem boşlukları “bir şeyi başka bir şey vasıtasıyla ayırmak” şeklinde iki tanedir. Aradaki tek fark olan yönelme hal ekli tamlayıcı yukarıda da söylediğimiz gibi sadece parça sayısı verilen Türkiye Türkçesi örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

BAĞLAMAK:

buw-: Paket yapmak, bağlamak.

İzalı jas alqımın **buwıp**, jüregi dirildep otır edi.

(Öfkeli genç boğazını bağlamış, yüregi titriyordu.) **IM-125/24**

üyir-: Kendine bağlamak, yakınlaştırmak.

Ol söz**ben** meni **üyirip** äketti.

(O, sözle beni kendine bağlayıp götürdü.) **KTS -596**

“Bir şeyi başka bir şeyle bağlamak” anlamındaki *buw-* ve *üyir-* fiilleri, Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekleriyle kullanılmaktadır⁷⁰.

Karşımıza çıkan iki fiil de soyut anlamda bağlamayı ifade etmektedir. Ancak somut anlamdaki kullanımlarının da farklı olmayacağını düşünüyoruz. İlk fiilimizin örneğindeki “boğazı bağlamak” deyimi susmayı, ikinci fiilimizin örneğindeki “kendine bağlamak” deyimi de kendini sevdirmeyi ifade etmektedir. İkinci fiilimizin örneğindeki çeviride kullanılmış olan yönelme hal ekli tamlayıcı “bağlamak” fiilinin karakteristik bir özelliği değil *üyir-* fiilinin kendi içinde bulundurduğu bir anlamdır.

BAKMAK⁷¹:

abayla-: Etrafa göz atmak, sağı solu gözetlemek.

Ol köştin aldı-artın **abaylap** tur.

(O, göçün önünü arkasını gözlüyor.) **KTS -21**

alar-: Dik dik bakmak.

Ol biz jaqqa **alara** köz tastadı.

(O bizden tarafa dik dik baktı.) **KTS -39**

baq-: Fark etmek, görmek, bakmak.

“...” dedi Mönke Kälenge qarap til qatsa da, köz qıyıǵı**men** Elamandı **baǵıp** ...

(“...” dedi Mönke [her ne kadar] Kelen’e bakarak konuşsa da, göz ucuyla Elaman’ı farkedip ...) **IM-176/34**

bayqa- (2): Gözlemek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek.

Köz qıyıǵı**men** äyelin **bayqadı**.

(Göz ucuyla karısına baktı.) **IM-12/20**

köz sal-: Bakmak.

Üyiniñ aldındaǵı qulama jar bası**man** teñiz jaqqa **köz salǵandı**.

⁷⁰ Bu fiilin kullanımındaki nesne kendi kendine bağlanabilir bir nesne olursa o zaman vasıta hal ekli tamlayıcıya ihtiyaç kalmayacaktır. Nitekim ilk fiilimizin örneğinde bu durum görülmektedir. Burada boğazı başka bir şeyle bağlamak anlamı yoktur.

⁷¹ Kılış fiilleri, cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığı, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir (Korkmaz 2007: 532). Bu tanımdan yola çıkarak “bak-” fiilini kılış fiilleri arasına dâhil etmeyi uygun gördük. Her ne kadar bu fiil nesne almıyor görünümündeysede biz onun aldığı nesnelere yönelme halli nesnelere olduğunu düşünüyoruz.

(Evinin önündeki uçurumdan denize baktı.) **IM-6/11**

... kün säwlesiniñ astında jaltırağan kilegey muzğa **köz saldı**.

(... günışığının altında parlayan kaymak gibi [duran] buza baktı.) **IM-6/22**

köz tasta-: Göz atmak, bakmak.

“...” dedi Kälen qasındağılarğa **köz tastap**.

(“...” dedi Kelen önündekilere bakıp.) **IM-61/2**

qara-: Bakmak.

Qaraqatın enesine **qaray** tağı bir ısırılıp, enteley tüsti.

(Karakatın kaynanasına bakarken yine itilip kakılarak düştü.) **IM-3/15**

Jas qonaqqa da özgeşe bir ıqılaspın **qarap** otır.

(Genç misafire de ayrı bir samimiyetle bakıyor.) **IM-76/2**

qarayla-: Bakınmak, gözetlemek.

Artıña **qaraylamay** jüre ber.

(Arkana bakınmadan yürü.) **KTS -291**

möliy-: Birisine medet uman gözlerle bakmak.

Bala anasına **möliye** qaradı.

(Çocuk annesine medet uman gözlerle baktı.) **KTS-384**

Burada gözle yapılan fiilleri bir araya toplayıp beraber değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük.

“Bir yerden bir şeyi gözlemek veya gözetlemek” anlamındaki *abayla-* ve *bayqa-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma ve yükleme hali ekiyle kullanılırlar. *Bayqa-* fiilinin örneğindeki vasıta halli tamlayıcı burada tam bir tamlayıcı görevinde değildir. Sadece bakışın nasıl yapıldığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu fiillerin yukarıdaki örneklerinin istem boşluklarının doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“O, atın üstünden göçün önünü arkasını gözlüyor.”

“O, bulunduğu yerden göz ucuyla karısına baktı.”

“Bir yerden bir yere bakmak” anlamında kullanılan *alar-*, *qara-*, *qarayla-*, *köz sal-*, *köz tasta-* ve *möliy-* fiilleri Kazak Türkçesi’nde de Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi ayrılma ve yönelme halleriyle birlikte kullanılmaktadır. Ancak *qara-* fiilinin yukarıdaki örneğinde hali hazırda tespit edilmiş olan yönelme ve vasıta hallerinin dışında ayrılma ve yükleme halli örnekleri de görülmüştür:

İyistiñ üyiniñ esiginen qarap ... (Mayemerova 2006: 543)

Stanov bugün Mağaştı uzaq qaradı. (Mayemerova 2006: 543)

Alar-, *qara-*, *qarayla-*, *köz sal-*, *köz tasta-* ve *möliy-* fillerinin yukarıdaki örneklerdeki istem boşluklarının doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“O bulunduğu yerden bizden tarafa dik dik baktı.”

“Karakatın bulunduğu yerden kaynanasına bakarken yine itilip kakılarak düştü.”

“Bulunduğun yerden arkana bakınmadan yürü.”

“Evinin önündeki uçurumdan denize baktı.”

“...” dedi Kelen bulunduğu yerden önündekilere bakıp.”

“Çocuk bulunduğu yerden annesine medet uman gözlerle baktı.”

Türkiye Türkçesinde “bir yerden bir yere bakmak” anlamında kullanılan *baq-* fiili Kazak Türkçesinde fark etmek anlamındadır. Bu yüzden bu fiilin Kazak Türkçesindeki istem boşlukları farklı oluşmuştur. *Baq-* fiilinin yukarıdaki örneğine bakılırsa Türkiye Türkçesindeki “bakmak” anlamının yerine *qara-*, “fark etmek” anlamının yerine de *baq-* fiili kullanılmıştır. Bu örnekte kullanılan vasıta hal ekli tamlayıcı tam bir tamlayıcı görevinde değildir. Sadece bakışın nasıl olduğunu ifade etmektedir.

BATIRMAK:

mal-: Batırmak, banmak, bandırmak, doldurmak.

Ol kolın suwğa maldı.

(O kolunu suya batırdı.) **KTS -365**

suqqıla-: Saplama, batırmak.

... äne bir jolı körgenimde awzıñdı qazıqpen suqqılap, ...

(... işte bir yolunu bulduğumda ağzını kazıkla yarıp parçalayıp, ...) **IM-127/9**

“Bir şeyi bir şeye batırmak” anlamındaki *mal-* ve *suqqıla-* fiilleri anlam bakımından tam örtüşmemektedir. Bunu da aldıkları tamlayıcılardan anlayabiliriz. İlk fiilimizin olan *mal-* fiili bu anlamda istem boşluklarını tam bir şekilde doldurabilmiştir. Ancak İkinci fiildeki tamlayıcılar bu fiilin başka bir anlamı ifade ettiğini göstermektedir. Bize göre *suqqıla-* fiili aslen “bir şeyi bir şeye saplayarak yarık açmak” anlamında olsa gerektir. Eğer bu fiil *mal-* fiiliyle aynı anlamda olsaydı yukarıdaki örnek şöyle olmalıydı:

“... äne bir jolı körgenimde qazıqtı awzıñğa **suqqılap**, ...”
(... işte bir yolunu bulduğumda kazığı ağzına saplayıp, ...)

CAYDIRMAK:

aljastır-: Şaşırtmak, doğru yoldan saptırmak.

Xalıqtı ügitpen **aljastıruw**.

(Halkı propagandayla saptırdı.) **KTS-41**

azğır-: Caydırmak, doğru yoldan saptırmak, aldatmak.

“...” dep qaynısın **azğırıp** körip edi.

(“...” deyip kaynını caydırmıştı.) **IM-122/3**

taydır-: Vazgeçirmek, caydırmak, geri döndürmek.

Qazaq xalqın endi bul joldan ekşim de **taydır**a almaydı.

(Kazak halkını şimdi bu yoldan hiç kimse caydıramaz.) **KTS-512**

“Birini bir şeyle bir şeyden caydırmak” anlamındaki *aljastır-*, *azğır-* ve *taydır-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme, vasıta ve ayrılma hali ekiyle kullanılırlar. İkinci fiilimiz olan *azğır-* fiilinin örneğinde caydırma şekli vasıta hali ekiyle değil zarf-fiille belirtilmiştir. Bu yüzden burada vasıta halli tamlayıcıya ihtiyaç kalmamıştır. Yukarıdaki örneklerde istem boşluklarının tamamen doldurulmadığı görülmektedir. Bu boşlukların doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“Halkı propagandayla yoldan saptırdı.”

“ “...” deyip kaynını bu işten caydırmıştı.”

“Kazak halkını şimdi bu yoldan hiç kimse hiçbir şeyle caydıramaz.”

ÇEKMEK:

tart-: Çekmek.

Jasabergen iyığınan sıyrılıp tüşip bara jatqan pal’tonı jağasınan **joğarı tartıp** qoydı da, üyge bettedi.

(Jasabergen omzundan kayıp düşen paltoyu yakasından yukarı çekip bıraktı ve eve yürüdü.) **IM-73/20**

jul- (1): Çekmek, yolmak, sökmek, koparmak.

Balasınıñ qolınan etikti **julıp** alıp, ...

(Çocuğunun elinden çizmeyi çekip alıp, ...) **IM-5/7**

“Bir şeyi bir yerden başka bir yere çekmek” anlamında kullanılan *tart-* ve *jul-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme, ayrılma ve yönelme hali ekleriyle kullanılmaktadır. Ancak *jul-* fiilinin bünyesinde bulunan “koparmak” anlamı yukarıdaki örneğe yönelme halinin eklenememesine sebep olmuştur. Yani bu örnekte istem boşlukları tamamen doldurulmuştur. İlk fiil olan *tart-* fiilinin örneğinde ise “*joğarı*” kelimesinde bulunan yön gösterme eki yönelme haline olan ihtiyacı gidermiştir. Ancak bu fiilin bizzat yönelme haliyle kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır:

Quşağına tartqan özgeşe küş ... (Mayemerova 2006: 619)

Yani bu fiilin istem boşlukları da tamamen doldurulmuştur.

DEMEK, SÖYLEMEK:

ata-: İnsanın adını, ismini söylemek.

Meniñ atımdı **atadı**.

(Benim adımı söyledi.) **KTS -54**

ayt-: Söylemek.

Sen de aqlıñdı **ayt!**

(Sen de fikrini söyle!) **IM-25/31**

Jä, şaruwañdı **ayt!**

(Tamam, işini söyle!) **IM-36/21**

de-: Demek, söylemek.

“...” **dedi** Elaman işinen.

(“...” dedi Elaman içinden.) **IM-9/27**

sıbırla-: Fısıldamak, fısıldayarak konuşmak.

Ebeysin jalma-jan janıñdağı jigittiñ qulağına **sıbırladı**.

(Ebeysin çabucak yanındaki yiğidin kulağına fısıldadı.) **IM-71/6**

“Birine bir şey demek veya söylemek” anlamındaki *ata-*, *ayt-*, *de-* ve *sıbırla-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal eki ve belirtisiz nesne ile kullanılmaktadır. Bu durum yukarıdaki ilk ve ikinci fiillerin örneklerinde görülmektedir. Doğal olarak yerine göre bu fiillerle birlikte belirtili nesne de kullanılabilir.

Üçüncü fiil olan *de-* fiilinin örneğindeyse konuşma parantezi içindeki cümle bütün olarak belirtisiz nesne konumundadır. Bu örnekte kullanılmış olan ayrılma hali eki de “içinden söylemek” anlamındaki deyim gereğidir⁷².

Dördüncü fiil olan *sıbırla-* fiilinin örneğinde ise nesne görevindeki tamlayıcı boş bırakılmıştır. Bu istem boşluğunun doldurulmuş şekli şöyledir:

“Ebeysin çabucak yanındaki yiğidin kulağına bir şey fısıldadı.”

Yukarıdaki örneklerde istem boşluklarından biri olan yönelme hal ekli tamlayıcı boş bırakılmıştır. Bu boşluğun doldurulmuş şekli şöyledir:

“Ona benim adım_ı söyledi.”

“Sen de bana fikrin_i söyle!”

“Tamam, bana işin_i söyle!”

Yaptığımız araştırmada *ata-*, *ayt-*, *de-* ve *sıbırla-* fiillerinin yukarıdaki örneklerde bulunan hal eklerinden farklı başka hal ekleriyle kullanıldığı örnekler de rastladık. Bu örnekler şöyledir:

Ata- fiilinin yukarıdaki örnekte kullanılan yükleme halinden başka vasıta hali ile kullanıldığı örnekler de vardır:

Mun_ı qazaq atawlı öz atımen_ı atamay ... (Mayemerova 2006: 462).

Ayt- fiilinin yukarıdaki örnekte kullanılan yükleme halinden başka yönelme ve vasıta hali ile kullanıldığı örnekler de vardır:

... bizdiñ orıs tilimen_ı ayqanda ... (Mayemerova 2006: 467).

De- fiilinin yukarıdaki örnekte kullanılan ayrılma halinden başka yükleme ve yönelme hali ile kullanıldığı örnekler de vardır:

On_ı mıñbası degen. (Karaca 2012: 112).

... bala jigitke_ı ne derin bilmey ... (Karaca 2012: 112).

Sıbırla- fiilinin yukarıdaki örnekte kullanılan yönelme halinden başka yükleme hali ile kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

Zere bir nãrseni_ı sıbırlay bastadı. (Mayemerova 2006: 592).

DÖVMEK:

saba-: Vurmak, dövmek.

Belbewmen_ı sabadı.

⁷² Bu deyim aslının “kendi kendine söylemek” olduğu düşünülürse yine yönelme hali ekinin kullanıldığı görülecektir.

(Kemerle dövdü.) **KTS -457**

... , balanı **sabap** jiberdi.

(... , çocuğu dövüverdi.) **IM-17/1**

tüy-: Bir nesneyi havana koyarak ezmek, un ufak etmek, toz haline getirmek.

Bul şaqta boyınıñ awırlap ketkenine qaramastan bir tabaq biydaydı burqıratıp **tüyip**, qawızın aldı da, tay qazandı toltırıp köje astı.

(O zaman bedeninin ağırlaşmasına bakmadan bir tabak buğdayı tozutup dövüp, kabuğunu aldı ve yuvarlak kazanı doldurup çorba pişirdi.)

“Bir şeyi bir şeyle dövmek” anlamındaki *saba-* ve *tüy-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekiyle kullanılırlar. Yukarıdaki örneklerde istem boşluklarının tam olarak doldurulmadığı görülmektedir. Bu boşlukların doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“Çocuğu kemerle dövdü.”

“... , çocuğu kemerle dövüverdi.”

“O zaman bedeninin ağırlaşmasına bakmadan bir tabak buğdayı tozutup tokmakla dövüp, kabuğunu aldı ve yuvarlak kazanı doldurup çorba pişirdi.”

DUYMAK, DİNLEMEK:

esit-: Duymak, işitmek.

Öz qulağım**men esittim**.

(Kendi kulağımla duydum.) **IM-195/37**

qulağına il-: Kulak asmak, dinlemek.

Aqbala bunıñ birin **qulağına ilmedi**.

(Akbalı bu [sözler]in birine [bile] kulak asmadı.) **IM-7/41**

tıñda-: Kulak vermek, dinlemek.

Jä, **tıñdamaymın söziñdi**.

(Evet, dinlemiyorum [senin] sözünü.) **IM-5/12**

“Bir şeyi birinden duymak veya dinlemek” anlamındaki *esit-*, *qulağına il-* ve *tıñda-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve ayrılma hali ekiyle kullanılmaktadır. Ancak yukarıdaki örneklerin hiçbirinde ayrılma hal ekli tamlayıcı bulunmamaktadır. Yaptığımız araştırmada *esit-* fiilinin ayrılma hali ile kullanıldığı örneklere rastladık; ama bu diğer iki fiil için geçerli değildir:

... jaqı lebizdiñ birtalayın sırttan Mäşikten estigem. (Mayemerova 2006: 493).

Aynı araştırmada *tıñda-* fiilinin de vasıta ve bulunma haliyle kullanıldığı örnekleri gördük:

... eki jaq birdey ıqılaspen tıñdadı. (Karaca 2012: 405).

... erlikteriniñ eñ qızıq jerinde tıñdamay turıp ... (Karaca 2012: 405).
“Dinlemek” fiilinin “duyma işinin kasten yapılması” olduğu düşünülürse *tıñda-* fiilinin de ayrılma hali alabilmesi muhtemeldir. Fakat böyle bir örnekle karşılaşmadığımız için burada kesin ifadeler kullanamıyoruz.

Kulağına il- (kulak as-) fiili anlam açısından diğerlerinden biraz farklıdır. Bu durumda bu fiilin ayrılma ve vasıta halli bir tamlayıcı alması mümkün görünmemektedir.

Yukarıda *esit-* fiilinin örneğinde yükleme hal ekli tamlayıcının boşluğu doldurulmamış ve fazladan bir vasıta hal ekli tamlayıcı kullanılmıştır. Duyma işinin yapılabildiği yegâne organ olan kulağın burada ifade edilmesi anlamı kuvvetlendirmek içindir. *Esit-* ve *tıñda-* fiillerinin yukarıdaki örneklerdeki istem boşluklarının doldurulmuş şekli şöyledir:

“Bunu kendi kulağımla ondan duydum.”

“Evet, senden dinlemiyorum [senin] sözünü.”

GEÇMEK:

as- (1): Aşmak, geçmek.

Bes mıñ puttan asadı.

(Beş bin puttan⁷³ fazladır.) **IM-109/1**

Sağat birden asıp baradı.

(Saat birden aştı [Saat biri geçti].) **KTS -52**

kes-: Üstünden ya da ortasından geçmek.

Jol özendi kesip ötetin.

(Yol nehrin üzerinden geçerdi.) **KTS -232**

ket-: Geçmek, ilerlemek.

Sağat on(n)an ketti.

⁷³ 1 put = 16 kg.

(Saat ondan gitti [Saat onu geçti].) **KTS -234**

“Bir şeyi geçmek” anlamında kullanılan *as-*, *kes-* ve *ket-* fiilleri Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde farklı olarak ayrılma hali ekiyle kullanılırlar. Yukarıda *as-* ve *ket-* fiillerinin örneklerinde bu durum görülmektedir. Türkiye Türkçesinde de “bir şeyden (yerden) geçmek” şeklinde bir kullanım olduğu akıllara gelebilir. Ancak bu kullanım “bir şeyin bir yerinden geçmek” olarak düşünülmelidir. Mesela “bir nehrin üzerinden geçmek”, “bir şehrin içinden geçmek” gibi. Bu anlamda Kazak Türkçesindeki kullanım ise bizimkinin aksine yüklem hal ekli bir kullanımdır. Bu da ikinci fiilimiz olan *kes-* fiilinin örneğinde görülmektedir⁷⁴.

GİZLEMEK, SAKLAMAK:

qalqala-: Bir şeyin ardına sığınmak, gizlenmek.

Kempir jaqtırmay, alaqañimen qulağın **qalqalap**, qonaqtarğa kerewet üstinen eñkeydi.

(Kempir beğenmeyerek, avuç içiyle kulağını saklayıp, konuklara yatağın üstünden eğildi.) **IM-70/3**

qımtı- (1): (Bir şeyi) gizlemek, saklamak, ört bas etmek.

Bul işti olar **qımtıp** qoydı.

(Bu işi onlar gizledi.) **KTS -347**

tasala-: Bir şeyi kendine siper edinmek, bir şeyin arkasına gizlenmek, görünmemeye çalışmak.

Sen onı közden **tasalay** turşı.

(Sen onu göz[ler]den gizle.) **IM-148/10**

“Bir şeyi bir şeyden gizlemek veya saklamak” anlamındaki *qalqala-*, *qımtı-* ve *tasala-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yüklem ve ayrılma hali ekleriyle kullanılırlar. Eğer konuşmacı gizleme işinin nasıl yapıldığını da ifade etmek istiyorsa o zaman vasıta hali eki de kullanılmaktadır. Nitekim yukarıda *qalqala-* fiilinin örneğinde bu durum görülmektedir. *Tasala-* fiilinin de vasıta hali aldığı örnekler görülmüştür:

... kewdesin bir qolımenen **tasalay** berdi. (Karaca 2012: 365).

⁷⁴ Türkiye Türkçesi’nde “bir şeyi geçmek” (mesela bir sayıyı) anlamındaki kullanım Kazak Türkçesi’nde “bir şeyden geçmek” şeklindeyken, Türkiye Türkçesi’nde “bir şeyden (yerden) geçmek” anlamındaki kullanım Kazak Türkçesi’nde “bir şeyi geçmek” şeklindedir.

Yukarıdaki örneklerde bazı istem boşlukları doldurulmamıştır. Şimdi bu istem boşluklarının doldurulmuş şekillerini görelim:

“Kempir beğenmeyerek, avuç içiyle kulağını diğerlerinden gizleyip, konuklara yatağın üstünden eğildi.”

“Bu işi bizden onlar gizledi.”

“Sen onu göz[ler]den gizle.”

GÖRMEK, FARKETMEK:

añğar-: Fark etmek, dikkat etmek.

Ol meni endi añğardı.

(O beni şimdi fark etti.) **KTS -46**

bayqa- (3): Gözlemek, fark etmek, dikkat etmek, kontrol etmek⁷⁵.

Keyingi künderi tüsin bermey tomsarıp türgen [veya turğan] jigit tar tösekte äyelimen qalay tatuwasqanın bayqamadı.

(Son günleri düşünmeden somurtup dağıtan [veya somurtan] yiğit dar döşekte karısıyla barıştığını fark edemedi.) **IM-42/10**

kör-: Görmek.

Al, ekewiniñ qalay köriskenin körseñ.

(Hele [o] ikisinin nasıl görüştüğünü görsen.) **IM-3/22**

Onıñ, jastıgın, suluwlıgın köre almaydı.

(Onun gençliğini, güzelliğini göremiyordu.) **IM-4/26**

“Bir şeyi görmek veya fark etmek” anlamındaki *añğar-*, *bayqa-* ve *kör-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır. Bu durumda yukarıdaki örneklerin tamamında gerekli olan istem boşlukları tamamen doldurulmuştur. Ancak *bayqa-* fiilinin ayrılma halli tamlayıcılarla kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

Biraq top işinen munı bayqap ... (Mayemerova 2006: 476). Ayrılma hali aldığı anlam “bir kalabalığın içinden fark etmek” yani “kalabalıktaki kişiyi ayırt edebilmek” anlamındadır.

⁷⁵ “bayqa-” fiilinin “gözle fark etmek” anlamının yanı sıra “hissetmek” anlamı da mevcuttur. Bu konu için bkz: “Anlamak” başlığı.

İLGİLENMEK:

jat-: Ait olmak, ilgisi olmak.

Bul meniñ mindetime **jat**paydı.

(Bu benim yardımımıla ilgilenmiyor.) **KTS -167**

köñil böl-: Dikkat etmek, zaman ayırmak, ilgilenmek.

Kälen onıñ sözine **köñil böl**medi.

(Kelen, onun sözüyle ilgilenmedi.) **IM-31/36**

qızıq- (1): İlgilenmek, ilgi duymak.

Bul iske qattı **qızıq**tı.

(Bu işle çok ilgilendi.) **KTS -343**

“Bir şeyle ilgilenmek” anlamındaki *jat-*, *köñil böl-* ve *qızıq-* fiilleri Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak yönleme hal ekiyle kullanılmaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere; Kazak Türkçesinde yönelme hali ekiyle kullanılan tamlayıcıların çevirileri vasıta hali ekiyle yapılmıştır. Bu durumda örnek cümlelerdeki istem boşluklarının tamamı doldurulmuş olduğu görülmektedir.

İMRENMEK:

qızıq- (2): İmrenmek, gıpta etmek.

Men sizge **qızıq**amın.

(Ben size imreniyorum.) **KTS -343**

süysin-: İmrenmek, hayran olmak, haz duymak.

Artistiñ oyunına **süysin**di.

(Artistin oyununa imrendi.) **KTS -496**

“Bir şeye veya birine imrenmek” anlamında kullanılan *qızıq-* ve *süysin-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönleme hali ekiyle kullanılmaktadır. Yani yukarıdaki örneklerin tamamında gerekli olan istem boşluklarının tamamı doldurulmuştur.

İSTEMEK:

kökse-: Çok arzu etmek, çok istemek.

Maqsat, muğalim boluwdı **köksedi**.

(Maqsat, öğretmen olmayı çok istedi.) **KTS -244**

sura-: Rica etmek, istemek.

... bir küni şerkew aldında qayır-sadaqa **surap** tuğran jas qızdı kördi.

(... bir gün kilise önünde sadaka isteyen genç kıızı gördü.) **IM-47/8**

“Bir şey istemek veya bir şeyi istemek” anlamında kullanılan *kökse-* ve *sura-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi belirtili veya belirtisiz nesneyle birlikte kullanılır. Yukarıda ilk fiilimiz olan *kökse-* fiilinin örneğinde nesne belirtili iken, ikinci fiilimiz olan *sura-* fiilinin örneğinde nesne belirtisizdir. İkinci fiilimizin örneğinde kullanılmış olan bulunma hal eki bir tamlayıcı görevinde değildir. Sadece cümlenin yüklemi olan “görme” işinin nerede yapıldığını belirtmek için kullanılmıştır⁷⁶.

Sura- fiilinin ayrılma halli tamlayıcılarla kullanıldığı örnekler de görülmüştür:

... äjesinen ängimeni aytuwdı suradı. (Mayemerova 2006: 599). Bu da *sura-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki *iste-* fiili gibi “Birinden bir şey veya bir şeyi istemek” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ancak *kökse-* fiili için aynı durum geçerli değildir. Bu fiilin istemekten ziyade “arzu etmek” yani “kendi kendine istemek” anlamına daha yakın olduğunu düşünüyoruz.

KAPATMAK:

bekit-: Sağlam şekilde bağlamak, kapatmak, kilitlemek.

Esikti bekitüw.

(Kapıyı kapatmak.) **KTS -86**

jılıla-: Soğuk geçirmeyecek şekilde sarmak, kapatmak.

Esik pen terezeni jılıladı.

(Kapı ile pencereyi kapattı.) **KTS -192**

“Bir şeyi kapatmak” anlamında kullanılan *bekit-* ve *jılıla-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hal ekiyle kullanılmaktadır. Buradaki “kapatmak” anlamı “üstünü örtmek” anlamında değildir. Eğer öyle olsaydı bir tane de vasıta hal ekli bir tamlayıcıya ihtiyaç duyulacaktı. Yani fiil “bir şeyi bir şeyle

⁷⁶ Bulunma halini meydana getiren +DA eki cümlede isimlere ya da mekân ya da zaman anlamı katar. Bu yönüyle bakıldığında aslen her fiil herhangi bir mekânda ya da herhangi bir zamanda gerçekleşebilir. Bu durum her fiilin özne almasının doğallığı gibi açıklanabilir. Bize göre +DA eki her ne kadar eklendiği isimle fiilin anlamını tamamlamaya yardımcı olursa olsun, bu onun tamlayıcılar gibi özel bir konumda olduğunu göstermez. Hatta bulunma hali, tamlayıcısız fiillerle bile rahatlıkla kullanılabilir. “Atatürk saat 9:05’te Dolmabahçe Sarayı’nda ölmüş.” Nitekim Tesniere de bu durumdaki sözcükleri tamlayıcılardan ayrı tutmuş ve bunlara “şartlar” demiştir.

kapatmak” anlamına gelecekti. Bu durumda yukarıdaki örneklerde gerekli olan bütün istem boşlukları tamamen doldurulmuştur.

KAPLAMAK, SARMAK:

apta-: Kaplamak, sürmek.

Altınmen **apta**w.

(Altınla kaplamak.) **KTS -48**

qapta-: Her yanı örtmek, sarmak.

Bult aspanđı **qapta**dı.

(Bulut gökyüzünü kapladı.) **KTS -288**

Meni üreyli oy **meñdedi**.

(Beni kötü düşünceler sardı.) **KTS -377**

tañ-: Sıkıca bağlamak, sarmak.

Ray jaralı basın aq şıt oramalmen **tañıp** aptı.

(Ray yaralı başını beyaz basma eşarpla sarmıştı.) **IM-164/9**

“Bir şeyi bir şeyle sarmak veya kaplamak” anlamındaki *apat-*, *bas-*, *qapta-* ve *tañ-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekleriyle kullanılırlar. Bizim karşımıza çıkmamış olmasına rağmen *qapta-* fiilinin de vasıta hali ekiyle kullanıldığı örnekler mevcuttur:

... qabıldaw bölmesiniñ qara bılğarımen qaptalğan esik ... (Karaca 2012: 222).

Yukarıdaki örneklere bakıldığında, *apta-* fiilinin örneğinde istem boşluklarının tamamen doldurulmadığı görülür. Bu fiilin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekli şöyledir:

“Bir şeyi altınla kaplamak.”

KEMİRMEK, ISIRMAK:

kemir-: Kemirmek.

Özimdi özüm iştey **kemirip** otırımın.

(Kendi kendimi iç gibi kemiriyorum [İçim içimi yiyor].) **KTS -228**

qaja-: Kemirmek.

Eşkiler alma ağaşın **qajap** tastaptı.

(Keçiler elma ağacını kemirmiş.) **KTS -270**

müji-: Kemirmek.

Süyektiñ etin **müjidi**.

(Kemiğin etini kemirdi.) **KTS -389**

“Bir şeyi kemirmek” anlamındaki *kemir-*, *qaja-* ve *müji-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılır. Burada anlam ister soyut ister somut olsun sonuç değişmemektedir. Nitekim yukarıdaki örneklerde ilk fiilimiz olan *kemir-* fiilinin örneğinde anlam soyutken, diğer örneklerde somut bir kemirme söz konusudur. Buna rağmen örneklerin hepsinde de yükleme hali eki kullanılmıştır ve istem boşluklarının tamamı doldurulmuştur.

KESMEK, PARÇALAMAK:

jäwkemde-: Parçalamak, boğazlamak.

Qasqır qoydı **jäwkemdep** ketti.

(Kurt, koyunu boğazladı.) **KTS -170**

soy-: (Hayvan) kesmek, yüzmek.

Mına balağa bir malıñdı **soyıp**, jaqsılap qonaq ası berip jönelt!

(Bu çocuğa bir hayvanını boğazlayıp, hürmet et, misafir yemeği yedirip yol göster!) **IM-77/9**

“Bir şeyi bir şeyle kesmek veya parçalamak” anlamındaki *jäwkemde-* ve *soy-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekiyle kullanılırlar. Ancak yukarıdaki örneklerde vasıta hal ekli tamlayıcılar istem boşluğuna yerleştirilmemiş. Bu istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekli şöyledir:

“Kurt, koyunu dişleriyle boğazladı.”

“Bu çocuğa bir hayvanını bıçakla boğazladı, hürmet et, misafir yemeği yedirip yol göster!”

KOVMAK:

quw-: Kovmak.

Üyden **kuwdı**.

(Evden kovdu.) **KTS -325**

quwala-: Birisini durduğu yerden güç kullanarak kovmak, çıkarmak.

Üyinen **quwalap** şıqtı.

(Eviden kovalayıp çıktı.) **KTS -325**

“Birini bir yerden kovmak” anlamındaki *quw-* ve *quwala-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve ayrılma hali ekleriyle kullanılırlar. Ancak yukarıdaki örneklerde yükleme hal ekli tamlayıcının istem boşluğu boş bırakılmış. Her ne kadar bizim karşımıza çıkmamış olsa da *quw-* fiilinin de yükleme hali ile kullanıldığı örnekler vardır:

Abay Sağıyttı mañaylatpay quwıp jiberip ... (Mayemerova 2006: 561)

Bu örneklerin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekli şöyledir:

“Evden birini kovdu.”

“Eviden birini kovalayıp çıktı.”

KOYMAK:

qama-: Hayvanları ahıra kapatmak, koymak.

Bizdiñ üyge salıqqa jiyğan maldardı **qamadı**.

(Bizim evin vergisi için toplanan hayvanları ahıra koydu.) **IM-107/2**

qorjında-: Torbaya koymak, torba biçimine getirmek, torbalamak.

Qonaq zattarın **qorjındadı**.

(Misafir eşyalarını torbaya koydu.) **KTS -321**

qoy-: Koymak, bırakmak.

Aqbala yas qonaqtıñ aldına keseni **qoyıp**, ...

(Akbala genç misafirin önüne keseyi koyup, ...) **IM-12/31**

“Bir şeyi bir yere koymak” anlamındaki *qama-*, *qorjında-* ve *qoy-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve yönelme hal ekleriyle kullanılırlar. Ancak *qama-* fiilinin zaten bünyesinde bulunan “ahıra kapatmak” anlamından dolayı bu fiil yönelme hal eki ihtiyacı hissetmemektedir. Aynı durum *qorjında-* fiili için de geçerlidir. Bu fiilin de bünyesinde “torbaya koymak” anlamı mevcuttur. Bu yüzden de yönelme hali ekine ihtiyaç duymamaktadır. Bu ikisinden farklı olarak; *qoy-* fiili “bir şeyi bir yere koymak” anlamında olduğu için “koyma” işinin yapılacağı yer belirtilmek durumundadır. Bu yüzden *qoy-* fiili yükleme hal ekli tamlayıcının yanında bir de yönelme hal ekli bir tamlayıcıya ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda yukarıdaki örneklerin hepsinde istem boşlukları tamamen doldurulmuştur.

SALLAMAK:

iyze-: Başını sallamak, eğmek.

“...” dep basın **iyzep** qoydı.

(“...” deyip başını salladı.) **IM-21/42**

serme-: Kollarını açmak, sallamak.

Serik qolın **sermey** söyledi.

(Serik kollarını sallayarak konuştu.) **KTS -480**

“Bir şey sallamak ya da bir şeyi sallamak” anlamındaki *iyze-* ve *serme-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılırlar. Bu durumda yukarıdaki örneklerin hepsinde istem boşlukları tamamen doldurulmuştur.

SIKIŞTIRMAK:

nıǵızda-: Sıkıştırmak, yoğunlaştırmak.

Ayaqpen taptap **nıǵızdadı**.

(Ayakla ezip sıkıştırdı.) **KTS -403**

nıqta-: Tıkmak, sıkıştırmak, yoğunlaştırmak.

Qapqa jündi **nıqtap** saldı.

(Çuvala yünü sıkıştırıp koydu.) **KTS -404**

“Bir şeyi bir şeyle sıkıştırmak” anlamındaki *nıǵızda-* ve *nıqta* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekiyle birlikte kullanılırlar. Ancak vasıta hal ekli tamlayıcı olan nesne her zaman belirtilmeyebilir. Yukarıdaki örneklerde cümlelerin istem boşluklarının tamamen doldurulmadığı görülmektedir. Bu örneklerin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“Bir şeyi ayakla ezip sıkıştırdı.”

“Çuvala yünü eliyle sıkıştırıp koydu.”

TARTIŞMAK:

salǵılas-: Münakaşa etmek, tartışmak.

Sizben **salǵılaşıp** otıratın waqıtım joq.

(Sizle tartışacak vaktim yok.) **KTS -462**

taytalas-: Çekişmek, tartışmak.

Menimen **taytalasuwğa** sen äli jassıñ.

(Benimle tartışmak için sen henüz gençsin.) **KTS-512**

“Biriyle bir şeyi tartışmak” anlamındaki *salğilas-* ve *taytalas-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve vasıta hali ekleriyle kullanılırlar. Bu durumda yukarıdaki örneklerde istem boşluklarının tamamen doldurulmadığı görülmektedir. Bu fiillerin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekilleri şöyledir:

“Sizle bu konuyu tartışacak vaktim yok.”

“Benimle bu konuyu tartışmak için sen henüz gençsin.”

Salğilas- ve *taytalas-* fiillerinin bulunma hali ile kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır:

Bular jurt aldında salğılaspağanmen ... (Mayemerova 2006: 586).

Esirkegenniñ jüreginde eki day sezim taytalasa ketti. (Karaca 2012: 352).

TAŞIMAK, GÖTÜRMEK:

apar-: Götmek, ulaştırmak.

Ol balasın sürkke **apardı**.

(O çocuğunu sirke götürdü.) **KTS -47**

arqala-: Sırtta taşımak.

Elaman kürsindi de, balıq salgan qabın **arqaladı**.

(Elaman iç çekti ve balık konan kabı sırtında taşıdı⁷⁷.) **IM-10/34**

“Bir şeyi bir yere taşımak veya götmek” anlamındaki *apar-* ve *arqala-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme ve yönelme hali ekleriyle kullanılırlar. Ancak *apar-* fiilinin vasıta hali ekiyle kullanıldığı örnekler de vardır:

Arqa dästürimenen eki qolın kewdesine aparıp ... (Karaca 2012: 60).

Arqala- fiilinin yukarıdaki örneğinde istem boşlukları tamamen doldurulmamıştır. Bu fiilin istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekli şöyledir:

“Elaman iç çekti ve balık konan kabı içeriye sırtında taşıdı.”

⁷⁷ “*arqala-*”fiilinin bünyesinde bulunan “sırtta taşımak” anlamı onun bulunma hali ekine ihtiyacı olduğunu göstermez. Çünkü bir fiilin bünyesinde bulunan anlam fiile bütün bakmayı gerektirir. Onun içindeki herhangi bir ek tamlayıcı veya başka bir görev eki olarak değerlendirilemez.

TUTMAK:

qımtı- (2): Sıkarak tutmak.

At tizginin **qımtıp** ustadı.

(Atın dizginini sıkıca tuttu.) **KTS -347**

usta-: Tutmak.

Onuñ qolınan **ustadım**.

(Onun kolundan tuttum.) **KTS -588**

Kälen qolına köpten dombıra **ustamağandı**.

(Kelen eline uzun zamandır dombıra almamıştı.) **IM-106/1**

uwısta-: Avuçlamak.

Şalğayıraq şetke bıtırap túsken bes-on qumalaqqa iyegin **uwıstap**, oylana köz jiberip otr.

(Uzak yere saçılıp giden beş on keçi gübresine -çenesini tutup- düşünceyle bakıyor.) **IM-58/8**

“Bir şeyi tutmak” anlamında kullanılan *qımtı-*, *usta-*⁷⁸ ve *uwısta-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılırlar. Yukarıdaki örneklere bakıldığında örneklerdeki istem boşluklarının tamamının doldurulmuş olduğunu görebiliriz.

UNUTMAK:

qaray-: Okuduğunu, bildiğini unutmaya başlamak, körelmek.

Nemisşe söylewden **qarayıp** qaldım.

(Almanca’yı unutmaya başladım.) **KTS -291**

umıt-: Unutmak.

Ray ayağının awrığanın **umıtıp** ketti.

(Ray ayağının ağrısını unuttu.) **IM-64/7**

“Bir şeyi unutmak” anlamındaki *qaray-* ve *umıt-* fiillerinden *umıt-*, Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılırken

⁷⁸ “*usta-*” fiilinin yukarıdaki örneklerinde iki konu dikkat çekmektedir. Birincisi ilk örnekte görüldüğü gibi “+nan *usta-*” şeklindeki kullanımdır. Burada belki anlam “bir şeyi bir yerinden tutmak” şeklinde düşünülebilir. Ancak bu bütün örnekler için geçerli olamayacaktır. Buradaki asıl anlam “bir şeyi bir yerinden yakalamak” şeklindedir. Yani *usta-* fiili ayrılma hali eki aldığı anda anlamı “yakalamak” şeklinde değişmektedir. İkinci dikkat çeken unsur da yine bu anlam değişikliği ile ilgilidir. *Usta-* fiilinin ikinci örneğinde görüldüğü gibi bu fiil yönelme hali ekiyle kullanıldığında anlamı “almak” şeklinde değişmektedir

qaray- fiili Türkiye Türkçesinden farklı olarak ayrılma hali ekiyle kullanılmaktadır⁷⁹. Böylece yukarıdaki örneklerin hepsinde istem boşluklarının tamamen doldurulmuş olduğu da görülecektir.

VURMAK, DÖVMEK:

qaq-: Vurmak, tıklatmak.

Ayağı astında jatqan bir-eki toñ balıqtı etiginiñ tumsıǵımen **qaǵıp**, ...

(Ayağının altında yatan bir iki ton balığa çizmesinin burnuyla vurup, ...)

... jolda tuǵran qara kumandı **qaǵıp** ketti.

(... yolda duran siyah ibriǵe vurup gitti.) **IM-3/27**

soq-: Vurmak, çarpmak.

... tayızǵa qaşan **soǵadı?**

(... karaya ne zaman vuracak?) **IM-35/28**

ur-: Vurmak, çarpmak.

Tolqın qayıqtıñ tumsıǵına qaptalına **urıp**, suw quya bastadı.

(Dalga qayıǵın burnuna ve her iki tarafına vurup, su almaya başladı.) **IM-56/1**

“Bir şeye bir şeyle vurmak” anlamındaki *qaq-*, *soq-* ve *ur-* fiillerinden *soq-* ve *ur-* Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal ekiyle kullanılmaktadır. Bu iki fiilin anlamındaki “vurma” işi bir canlı tarafından yapılmamıştır⁸⁰. *Ur-* fiilinin vasıta hali ekiyle kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir:

... mına söz taspen urǵanday tiydi. (Mayemerova 2006: 641). Ancak buradaki örneklerde vurma işini yapan bir insandır.

Yukarıda ilk fiilimiz olan *qaq-* fiilinin örneklerinde görüleceği üzere “bir şeye bir şeyle vurmak” anlamındaki kılış fiilleri Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak yükleme ve vasıta hali ekiyle kullanılmaktadır. Bu fiilin ayrılma hali ile kullanıldığı örnekler de vardır:

... äjesin tizesinen qaǵıp ... (Mayemerova 2006: 539). Ayrılma haliyle kullanılan örneklerde anlamın “bir şeye vurmak” şeklinde olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki ikinci örneğin istem boşluklarının tamamen doldurulmadığı görülmektedir. Bu istem boşluklarının tamamen doldurulmuş şekli şöyledir:

⁷⁹ “*qaray-*” fiilinin anlamının “bir şeyden kayıp vermek” şeklinde düşünülmesi de mümkündür.

⁸⁰ Burada *soq-* ve *ur-* fiilleri oluş fiili hüviyetindedir. Yani daha çok “çarpmak” anlamındadırlar. Ancak karşılaştırma yapabilmek için kılış fiillerinin arasına dâhil etmeyi uygun gördük.

“... yolda duran siyah ibriğe ayağıyla vurup gitti.”

YAKMAK:

jaq-: Yakmak, tutuşturmak.

Elaman şam **jaq**padı.

(Elaman mum yakmadı.) **IM-16/31**

örte-: Yakmak, tutuşturmak, ateşlemek.

Bul oquğa onıñ jüregın **örtep** ketti.

(Bu olay onun yüreğini yaktı.) **KTS -431**

“Bir şey yakmak ya da bir şeyi yakmak” anlamındaki *jaq-* ve *örte-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekli ve eksiz yükleme hali ekiyle kullanılırlar. Nitekim yukarıdaki ilk örneğimizde nesne eksiz yükleme hali ekiyle kurulmuşken ikinci örneğimizde nesne belirtili nesne konumundadır. “Yakmak” fiilinin Kazak Türkçesinde soyut anlamları da mevcuttur. Ancak bu durum bu fiilleri istem açısından etkilememiştir. Yani anlam soyut da somut da olsa yükleme hali eki bu fiiller için mecburidir. *Örte-* fiilinin vasıta hali ile kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır:

... üyelmeninmen örtesem ğana rawa. (Mayemerova 2006: 578).

YEMEK, İÇMEK⁸¹:

je-: Yemek.

Sonan keyin tağı da bawırsaqtı **jep**, şaydı işip, “...” dep toqtadı.

(Ondan sonra da bağırsağı yiyip, çayı içip, “...” deyip kaldı.) **IM-65/36**

iş-: İçmek.

Sonan keyin tağı da bawırsaqtı jep, şaydı işip, “...” dep toqtadı.

(Ondan sonra da bağırsağı yiyip, çayı içip, “...” deyip kaldı.) **IM-65/36**

“Bir şey yemek veya içmek ya da bir şeyi yemek veya içmek” anlamındaki *je-* ve *iş-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekli veya eksiz yükleme hali ile kullanılırlar. Bu durumda yukarıdaki örneklerin hepsinde istem boşlukları tamamen doldurulmuştur. Ancak *je-* fiilinin bulunma ve ayrılma ekleriyle kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

Sodan keyin barıp zındanda qurt-qumırsqa jep jatqan ... (Karaca 2012: 146).

⁸¹ “Yemek” ve “içmek” fiilleri farklı farklı fiillerdir. Ancak “içmek” fiilinin “sıvı nesnelere yemek” anlamında olduğu aşikârdır. Bu yüzden bu iki fiili istem açısından birlikte değerlendirmeyi uygun gördük.

Ol adlında tuğran tağamnan şuqlap birer tüyir jedi de ... (Karaca 2012: 146).

Aynı şekilde iş- fiilinin de yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hali ekleriyle kullanıldığı örnekler de vardır:

... sizderdiñ qurmetteriñizge işemin. (Karaca 2012: 477).

... dağdılı orındarında şay işip otır eken. (Karaca 2012: 477).

... möldir bulaqtan suw işkendey qana aladı. (Karaca 2012: 477).

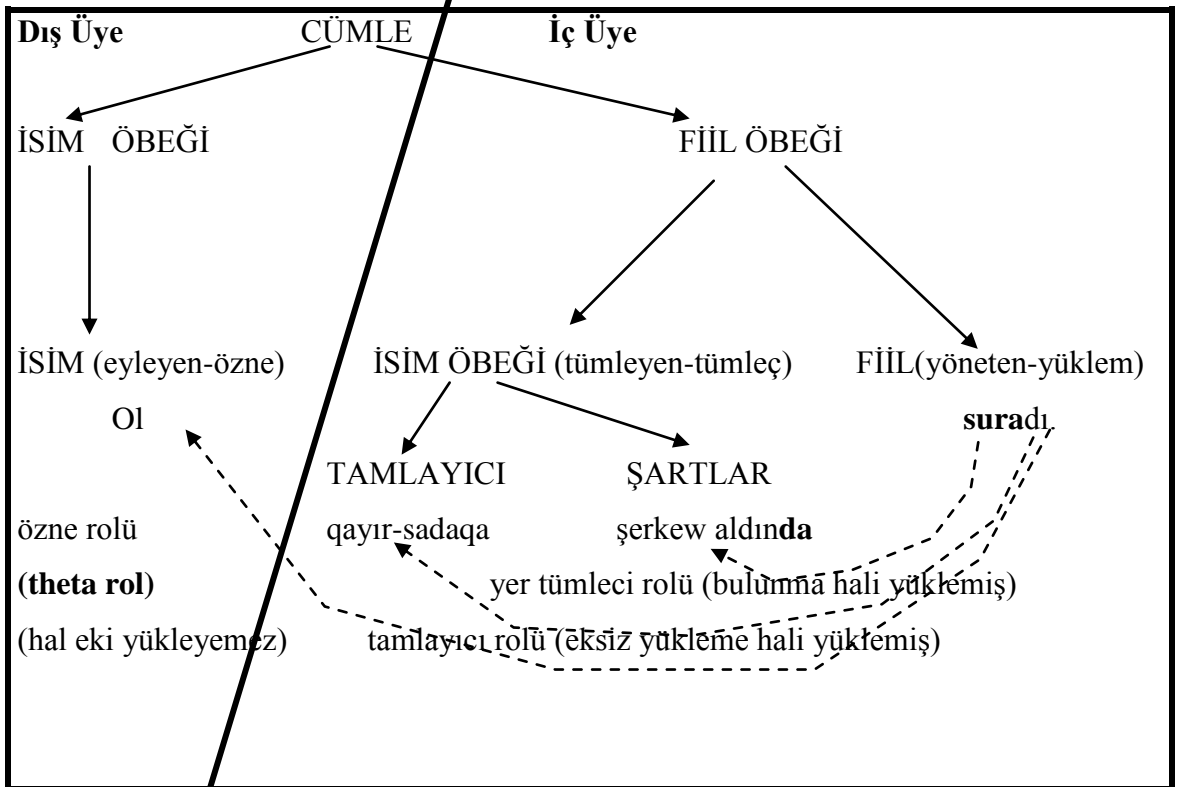
... etegimen suw işken ... (Karaca 2012: 477). Buradaki yönelme halli kullanım “birinin şerefine içmek” anlamındaki gibidir.

SONUÇ:

Sonuç olarak yukarıdaki otuz dört fiil grubuna baktığımızda; kılış fiillerinin çoğunlukla yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duyduğu genellemesini yapabiliriz. Ayrılma, yönelme ve vasıta hal ekli tamlayıcılar daha çok cümledeki ikinci tamlayıcı görevindedirler.

Ayrıca Türkçe'nin fiilleri söz konusu olduğunda kılış fiillerinin sayısının, oluş ve durum fiillerine nazaran, daha fazla olduğu sonucuna da ulaşabiliriz.

Yaptığımız incelemenin daha net anlaşılması için Chomsky, Fillmore ve Tesniere'nin düşüncelerinden faydalanarak kılış fiili kullanılmış bir cümleyi şöyle bir tabloda göstermek istedik: **Tablo – 8:**

2. 4. DURUM FİLLERİ

Bu bölümde Abdijemil Nurpeyizov'un "Imırt" isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden yaptığımız fişlemelerde karşımıza çıkan DURUM fiillerini anlam yakınlığı bakımından bir araya getirip istem yönünden değerlendireceğiz. Bu değerlendirme aynı grupta toplanmış, aynı anlama gelen farklı fiillerin aldığı hal eklerinin yorumlanması şeklinde olacaktır. Ama önce durum fiillerini kısaca tanıyalım.

Durum fiilleri, herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak aralarında "beğen-, özle-" gibi az sayıda geçişli olanları da vardır (Korkmaz 2007: 532). Burada Korkmaz'ın geçişsiz deyişi, bu fiillerin yükleme halli nesnelere alamadığına göndermedir. Bu fiiller de -tıpkı oluş fiilleri gibi- rahatlıkla yönelme ve ayrılma halli nesnelere alabilmektedirler.

Şüphesiz Kazak Türkçesinde çok sayıda durum fiili vardır. Biz de tezimizde bunların hepsine yer veremedik. İncelediğimiz romanda ve sözlükte karşımıza çıkan örneklerle yetindik. Şimdi karşımıza çıkan 14 fiil grubunu istem açısından değerlendirelim:

ATLAMAK, FIRLAMAK:

atta-: Atlamak.

Arıqtan **attadıq**.

(Su kanalından atladık.) **KTS -55**

ırşı-: Sıçramak, atlamak, fırlamak.

... közinen jas **ırşıp** ketti.

(... gözünden yaş fişkirdi.) **IM-5/6**

Közinen jas **ırşıp** ketti.

(Gözünden yaş fişkirdi.) **KTS -666**

qarğı-: Sıçramak, atlamak.

Andrey qayıqqa **qarğıp** mindi.

(Andrey, kayığa atlayıp bindi.) **IM-54/43**

tuwla-: Şahlanmak, şaha kalkmak, [fırlamak].

Qaraqatın ayaq astınan tuwladı.

(Karakatın yerden fırlayarak kalktı.) **IM-4/38**

“Bir yerden bir yere atlamak ya da fırlamak” anlamında kullanılan bu fiiller, örneklerde de görüleceği gibi ayrılma ve yönelme hallerinden en az birine ihtiyaç duymuşlardır. Örneklerde karşımıza çıkmamasına karşın ayrılma ve yönelme hallerinin bir arada kullanılması da mümkündür⁸². Mesela yukarıdaki örneklerin asıl manaları şu şekildedir:

“Su kanalının bu tarafından öbür tarafına atladık.”

Atta- fiilinin yükleme ve vasıta hali ile kullanıldığı örneklerle de rastladık:

... baqıt bosağasın, şın teñimen attağalı ... (Mayemerova 2006: 462). Ancak buradaki “bir şeyi bir şeyle atlamak” anlamı soyut bir atlamayı ifade etmektedir.

“Gözünden dışarıya yaş fişkirdi.”

“Andrey, kıyıdan kayığa atlayıp bindi.”

Qarğı- fiilinin ayrılma hali ile kullanıldığı örneklerle de mevcuttur:

... atınan qarğıp túsip... (Karaca 2012: 225).

“Karakatın yerden ayağa fırlayarak kalktı.”

AYRILMAK:

ajıra-: Ayrılmak.

Men de anamdan däl sendey künimde ayırağanmın.

(Ben de anamdan tam senin yaşındayken ayrılmıştım.) **KTS -27**

ayrıl-: Ayrılmak, bölünmek, yırtılmak.

Abıroydan ayrılıp qalasın.

(İtibarımı kaybedersin.) **IM-81/18**

Äke-şeşesinen erte ayrıldı.

(Anne babasından ayrıldı.) **IM-6/39**

“Birinden ya da bir şeyden ayrılmak” anlamında kullanılan *ajıra-* ve *ayrıl-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma hali ekiyle kullanılırlar. İlk fiilin örneğinde “birinden ayrılmak” anlamında kullanılan fiile zaman

⁸² “Tamlayıcıyla kullanılan çoğu fiil, tamlayıcılarını öbek hâlinde de alabilir. /+DAn...+A/ tamlayıcısı da bunlardan biridir. Bu yapıda ilk kelime çıkma hâli eki, ikinci kelime yönelme hâli eki olarak çekime girer. Türkçede öbeleşmiş tamlayıcılar içerisinde ikilemelerle en çok /+DAn...+A/ tamlayıcısı kullanılır” (Sev 2002: 250).

bildirmeye yardımcı olması için bulunma hali eki de eklenmiştir. İkinci fiilin ilk örneği “bir şeyden ayrılmak” anlamındadır ve “itibardan ayrılmayı ya da onu kaybetmeyi” ifade etmektedir. Bu mana Türkiye Türkçesinde yükleme haliyle ifade edilirken Kazak Türkçesinde ayrılma haliyle kullanılmaktadır. İkinci fiilin ikinci örneği ise yine ilk fiilin örneği gibi “birinden ayrılma”yı ifade etmektedir.

ÇIKMAK, TIRMANMAK:

şıq-: Çıkmak.

..., muz üstüne **şığ**ıp jür.

(..., buzun üstüne çıkıyor.) **IM-5/40**

tırmıs-: Çıkmak, tırmanmak.

Ağaçtın başına **tırmıs**ıp şıqtı.

(Ağacın tepesine tırmanıp çıktı.) **KTS -570**

“Bir yerden bir yere çıkmak ya da tırmanmak” anlamında kullanılan bu fiiller, Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi çoğunlukla yönelme haliyle kullanılmaktadırlar. Ancak istem boşluklarına bakıldığında cümlede bir de ayrılma haline ihtiyaç vardır⁸³. Dili kullanan kişi derdini anlatabileceğini düşündüğü için sadece yönelme haliyle yetinmeyi uygun görmüştür. Şimdi yukarıdaki örneklerin istem boşluklarını doldurup asıl mananın nasıl oluştuğuna bir bakalım:

“..., bir yerden buz üstüne çıkıyor.”

Şıq- fiilinin sadece ayrılma haliyle kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır:

Bala toptan şığa bergende ... (Mayemerova 2006: 608).

“Yerden ağacın tepesine tırmanıp çıktı.”

DURMAK:

toqta-: Durmak, duraklamak.

..., özin kütip tuğran jiyin aldına **toqtadı**.

(..., kendini beklemekte olan kalabalığın önünde durdu.) **IM-94/16**

tur-: Durmak, dikilmek.

... jolda **tuğran** qara kumandı qağıp ketti.

(... yolda duran siyah ibriğe vurup gitti.) **IM-3/27**

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: SEV, Gülsel (2002), “/+DAn... +A/ Yapısına İlişkin”, Türkoloji Dergisi, XV. Cilt S: 1, s. 247-259.

“Bir yerde durmak veya dikilmek” anlamında kullanılan *toqta-* ve *tur-* fiilleri anlam bakımından ince farklılıklar göstermektedir. *Toqta-* fiili aslen “bir yerden gelip bir yerde durmak” anlamındadır. Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere özne, bir yerden geliyor ve bir kalabalığın önüne dikiliyor. Bu örnekte yönelme halinin kullanılmış olmasının sebebi budur. “Önüne geçmek” deyiminin “öncülük etmek” anlamı düşünülürse cümle daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. *Tur-* fiili örneğinde ise hareketsiz bir duruş vardır. Yani siyah ibrik önceden de özne ona vururken de oradaymış.

GERİ DÖNMEK:

qatına-: Gidip gelmek, uğramak.

Bul awtobüs Şimkentke bes **qatınadı**.

(Bu otobüs Şimkent’e beş sefer gitti geldi.) **KTS -302**

qayt-: Geri dönmek.

Mal öristen **qayttı**.

(Hayvan otlaktan döndü.) **KTS -275**

oral-: Geri gelmek, dönmek, avdet etmek.

Üydeki kisiler qalaşı eñgimesine kayta **oraldı**.

(Evdeki kişiler şehre giden adam hikâyesine geri döndü.) **IM-140/19**

“Bir yerden bir yere dönmek” anlamındaki *qatına-*, *qayt-* ve *oral-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma ve yönelme hali ekleriyle birlikte kullanılmaktadır⁸⁴. Tıpkı “çıkmaq” fiilinde olduğu gibi bu fiilde de bu iki hal ekinden bir tanesi yeterli görülmüş. Ancak *qayt-* fiilinin yönelme *oral-* fiilinin de ayrılma hali ile kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

... Jiydebayğa qaytıp ketti. (Mayemerova 2006: 547).

... Qaşqardan oraldı. (Karaca 2012: 294).

Şimdi kendi örneklerimizdeki istem boşluklarının doldurulmuş şekillerini görelim:

“Bu otobüs buradan Şimkent’e beş sefer gitti geldi.”

“Hayvan otlaktan buraya döndü.”

“Evdeki kişiler başka konudan şehre giden adam hikâyesine geri döndü.”

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: SEV, Gülsel (2002), “/+DAn... +A/ Yapısına İlişkin”, *Türkoloji Dergisi*, XV. Cilt S: 1, s. 247-259.

GİZLENMEK:

ıq-: Sert, yağışlı ve rüzgârlı havalarda barınak, kuytu yer aramak.

Muzğa **ıq**қан er-azamattardıң aldın orap kisi şaptırayın dese, kölik joq.

(Buza gizlenen adamların önünü sarıp [yolunu] keseyim dese insan, [gidecek] binek yok.) **IM-57/27**

tıǵıl-: Gizlenmek, saklanmak.

Qorıqqan äzirde qoynında jatqan balanı umıtıp, bir uwıs bop peş tübine **tıǵılıp** aldı.

(Korkan [kadın] şu anda koynunda yatan çocuǵu unutup bir avuçluk ocağın dibine saklanabildi.) **IM-124/8**

“Bir yere saklanmak” anlamındaki *ıq-* ve *tıǵıl-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hali ekiyle kullanılmaktadır. Bu tür fiillere ayrılma hali eki eklendiğinde “bir şeyden saklanmak” anlamı oluşmaktadır. *Iq-* fiilinin bu anlamda bir örneğine de rastladık:

... borannan ıǵıp ... (Karaca 2012: 470).

Tıǵıl- fiilinin de bulunma haliyle kullanıldığı bir örnek tespit edilmiştir:

... sandıq işinde tıǵılıp ... (Karaca 2012: 402).

KAYMAK:

aw-: Bir tarafa kaymak, ağmak.

“Älde... özimdi-özim öldirsem be eken?” dep oylap, bir jamandıqqa niyeti **awıp** bara jattı.

(“Yoksa... kendimi öldürse miydim?” diye düşünüp, bir fenalığa niyeti kaydı.)

IM-123/15

sıyrııl-: Sıyrılmak, kaymak.

Özi tastağanın, älde iyıǵınan **sıyrıılıp** tüsip qalğanın bilmedi.

(Kendi mi bıraktı, yoksa omzundan kayıp mı düştü anlamadı.) **IM-63/24**

“Bir yerden bir yere kaymak” anlamında kullanılan *aw-* ve *sıyrııl-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma ve yönelme hal ekleriyle birlikte kullanılmaktadır. Ancak bu durum soyut anlamlar için geçerli değildir. *Aw-* fiilinin örneğinde görüldüğü gibi soyut anlamda olan “kayma” işi sadece yönelme hali ekini alabilir durumdadır. Fiilin bu anlamında ayrılma hali kullanılamamaktadır. İkinci

fiilimiz olan *sıyrııl-* fiili ise hem ayrılma hem de yönelme ekine ihtiyaç duymaktadır. Bu örnekte sadece ayrılma halinin kullanılmış olması bu gerçeği değiştirmez⁸⁵. İstem söz konusu olduğunda bu cümlenin anlamının şu şekilde olması muhtemeldir:

“Kendi mi bıraktı, yoksa omzundan aşağıya kayıp mı düştü anlamadı.”

LAFİ KARIŞMAK:

aralas-: Müdahale etmek, katılmak.

Jasağanbergen ängimege **aralaspadı**.

(Jasaganbergen lafa karışmadı [sözünü kesmedi].) **İM-72/4**

qaqpayla-: Sözünü kesmek, araya girmek.

Meni **qaqpaylap** söyletpey qoydı.

(Sözümü keserek [lafa karışarak] beni konuşturmadı.) **KTS -277**

“Birinin lafına karışmak ya da birinin sözünü kesmek” anlamında kullanılan bu iki fiilden birincisi olan *aralas-* fiili yönelme hal ekiyle kullanılırken, ikincisi olan *qaqpayla-* yükleme hali ekiyle kullanılmıştır. Bu da “birinin lafına karışmak” ve “birinin sözünü kesmek” fiillerinin aynı anlamdaymış gibi görünmelerine karşın aralarında nüans farkı olduğunu göstermektedir. “Birinin lafına karışmak” konuşan kişiye konuşarak yapılan bir eylemdir. Ancak “birinin sözünü kesmek” konuşarak yapıldığı gibi başka şekillerde de yapılabilecek bir eylemdir. İşte aynı anlamda olmalarına karşın farklı istem boşlukları yaratmalarının sebebi budur.

ÖZLEMEK:

ögeyle-: Hasret çekmek, özlemek.

Ol üyin **ögeylep** jürdi.

(O evini özlüyordu.) **KTS - 424**

sağın-: Özlemek, göreceği gelmek, göresi gelmek.

Tuwğan jerd **sağınuw**.

(Doğduğun yeri özlemek.) **KTS -458**

Endi bir kez ata-anasın anıq **sağınıp**.

(Şimdi ilk kez anne babasını gerçekten özlemiş.) **İM-8/33**

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: SEV, Gülsel (2002), “+/DAn... +A/ Yapısına İlişkin”, Türkoloji Dergisi, XV. Cilt S: 1, s. 247-259.

“Bir şeyi veya birini özlemek” anlamındaki *ögeyle-* ve *sağın-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılmaktadır. Her ne kadar durum fiillerinin yükleme hal ekli nesnelere alamadığı⁸⁶ biliniyorsa da “özlemek” anlamındaki fiiller buna bir istisna oluşturmaktadır.

SARKMAK, EĞİLMEK:

eñkey-: Eğilmek.

... jigit жүзіндегі жас пен күлкінің қайсына сәнін білмей, ат үстінде **eñkeyip**,

...

(... yiğit yüzündeki yaş ve gülücüğün hangisine inanacağını bilmeyerek at üstünden eğilip, ...) **IM-174/2**

Kempir jaqtırmay, alaқанмен қулағın қалқалап, қонақтарға керewet үстінде **eñkeydi**.

(Kempir beğenmeyerek, avuç içiyle kulağını kapayıp, konuklara yatağın üstünden eğildi.) **IM-70/4**

salbıra-: Sarkmak, sarkık durmak.

Kökten **salbırap** түсіп турған несібенğoy.

(Gökten sarkıp düşen nasibindir.) **IM-160/10**

“Bir yerden bir yere sarkmak veya eğilmek” anlamındaki *eñkey-* ve *salbıra-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma ve yönelme hali ekiyle kullanılır. Her ne kadar bizim örneklerimizde yönelme haline rastlanmamışsa da yaptığımız araştırmada böyle örneklerin de var olduğunu gördük:

... er üstüne eñkeye jatıp aldı. (Karaca 2012: 121).

... jerge salbıraған ... (Karaca 2012: 316).

SEVMEK, BEĞENMEK:

emiren-: Aşırı sevgi beslemek, üzerine titremek.

Anası balasın **emirene** bawırına bastı.

(Anası çocuğunu severek bağırına bastı.) **KTS -139**

jaqtır-: Beğenmek, hoşlanmak.

⁸⁶ Durum fiilleri, herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavır gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak aralarında “beğen-, özle-” gibi az sayıda geçişli olanları da vardır (Korkmaz 2007: 532).

Torşolaq bala ülken şaharda oqıp jürgen Jasağanbergendi de **jaqtırmay**.

(Torşolak bala, büyük şehirde okumakta olan Jasaganbergen'i de beğenmez.)

IM-228/24

Ebeysin olardı **jaqtırmadı**.

(Ebeysin onları beğenmedi.) **IM-74/32**

“Bir şeyi veya birini sevmek, beğenmek” anlamındaki *emiren-* ve *jaqtır-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yükleme hali ekiyle kullanılır. İlk fiilimiz olan *emiren-* fiili “sevmek” anlamına daha yakınken, ikinci fiilimiz olan *jaqtır-* fiili “beğenmek” anlamına daha yakındır. Her ne kadar durum fiillerinin yükleme hal ekli nesnelere alamadığı biliniyorsa da “sevmek veya beğenmek” anlamındaki fiiller tıpkı “özlemek” anlamındaki fiiller gibi buna bir istisna oluşturmaktadır⁸⁷.

YAKLAŞMAK:

jaqında-: Yaklaşmak.

Balıqsılar maylıqqa **jaqındap** qaptı.

(Balıkçılar yağlığa yaklaştı.) **IM-54/6**

taqa-: Yaklaşmak, yakınlaşmak, dayanmak.

Şuwra muñdı jüzin terezege **taqap**, sırtqa köz salıp otır edi.

(Şuwra sıkıntılı yüzünü pencereye yaklaştırıp dışarıya göz atıyordu.) **IM-108/13**

“Bir şeye ya da birine yaklaşmak” anlamındaki *jaqında-* ve *taqa-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hal eki ile kullanılır. İlk fiilimiz olan *jaqında-* fiili geçişsiz oluşu için yükleme halli bir nesne alamamıştır. Ama *taqa-* fiili geçişli bir fiil olduğu için *jüzi+n* nesnesini alabilmiştir. Yani *jaqında-* fiili “bir şeye ya da birine yaklaşmak” anlamındayken, *taqa-* fiili “bir şeyi bir şeye ya da birine yaklaştırmak” anlamındadır. İkisi arasındaki ettirgenlik farkı şüphesiz istem boşluklarını da etkilemektedir. *Jaqında-* fiili yönelme hali ekiyle tek istemliyken, *taqa-* fiili hem yönelme hem de yükleme hali ekiyle iki istemlidir.

YATMAK:

qiysay-: Yanı üzerine yatmak.

⁸⁷ Durum fiilleri, herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavır gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak aralarında “beğen-, öze-” gibi az sayıda geçişli olanları da vardır (Korkmaz 2007: 532).

Diwanğa **qiysaya** ketti.

(Divana yanı üzerine yattı.) **KTS -307**

şalqala- Sırt üstü yatmak.

... sırt jağındağı aq jastıqqa **şalqalap** jata ketti.

(... arka tarafındaki beyaz yastığa yattı.) **IM-83/42**

“Bir yere yatmak” anlamındaki *qiysay-* ve *şalqala-* fiilleri Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme hali ekiyle kullanılır. Bu iki fiilin anlamları arasındaki nüans farkı istem boşluklarına farklı şekilde yansımamıştır. Her ikisi de tamlayıcılarını yönelme haliyle istemişlerdir.

YÜRÜMEK, GİTMEK:

bar- Varmak, gitmek.

Onda da tereñge **bar**may, ...

(Orada da derine gitmez, ...) **IM-6/2**

Federowğa **bar**.

(Federov’a git.) **IM-44/3**

bette- Bir tarafa doğru hareket etmek, yürümek.

İnisine nazar salmay, esikke **bettep** bara jattı.

(Erkek kardeşine bakmadan kapıya yönelip gitti.) **IM-93/5**

Jasabergen iyıñınan sıyrılıp tüşip bara jatqan pal’tonı jağasınan joğarı tartıp qoydı da, üyge **bettedi**.

(Jasabergen omzundan kayıp düşen paltoyu yakasından yukarı çekip bıraktı ve eve yürüdü.) **IM-73/20**

qaş- Kaçmak.

Sibirdeñ jurt **qaşıp** kele beretin bop jür.

(Sibirya’dan halk kaçıp gelecek oluyor.) **IM-216/30**

şap- Dörtnala dolu dizgin gitmek.

Atpen **şapuw**.

(Atla dörtnala gitmek.) **KTS -628**

şapqıla- Koşuşturmak, koşuşmak.

... üy-üyge **şarqılap**, üyir-üyir bolıp jügirip jür.

(... evden eve koşuşturup, küme küme olup koşuyor.) **IM-133/1**

“Bir yerden bir yere bir şey vasıtasıyla gitmek” anlamına gelen yukarıdaki fiillerin tamamı Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ayrılma hali eki, yönelme hali eki ve vasıta hali eki olmak üzere üç istemlidir. Ancak gitme işinin yaya olarak yapıldığı durumlarda yani “yürümek veya koşmak” anlamlarında vasıta hali ekli istem boşluğu oluşmaz.

Yaptığımız bir araştırmada *bar-* fiilinin ayrılma ve vasıta, *qaş-* fiilinin vasıta, *şap-* fiilinin yönelme, *şapqıla-* fiilinin de vasıta hali ile kullanıldığı örneklere de rastladık:

Osı jerden Peterburgke baratın birew ... (Karaca 2012: 80).

Qonurqulja toqalınñ awlına nökerlerimen özi barmaq bolıp ... (Karaca 2012: 80).

Noğay on jetti nökerimen Başqurt jerine qaşadı. (Karaca 2012: 232).

Bäygege şapqan jüyriktey ... (Karaca 2012: 443).

... at şaptırım jerge qalın kiyimmen qıstıgünü şapqılardıñ özi bir jaza ... (Mayemerova 2006: 604).

Şimdi de kendi örneklerimizdeki istem boşluklarının doldurulmuş şekillerini görelim:

“Orada da yüzeyden derine gitmez.”

“Buradan Federov’a bir vasıtayla git.” (Buradan Federov’un evine bir vasıtayla git.)

“Erkek kardeşine bakmadan bulunduğu yerden kapıya yönelip gitti.”

“Jasabergen omzundan kayıp düşen paltoyu yakasından yukarı çekip bıraktı ve bulunduğu yerden eve yürüdü.)

“Sibirya’dan buraya halk kaçıp gelecek oluyor.”

“... evden eve koşuşturup, küme küme olup koşuyor.”

“Atla bir yerden bir yere dörtnala gitmek.”

SONUÇ:

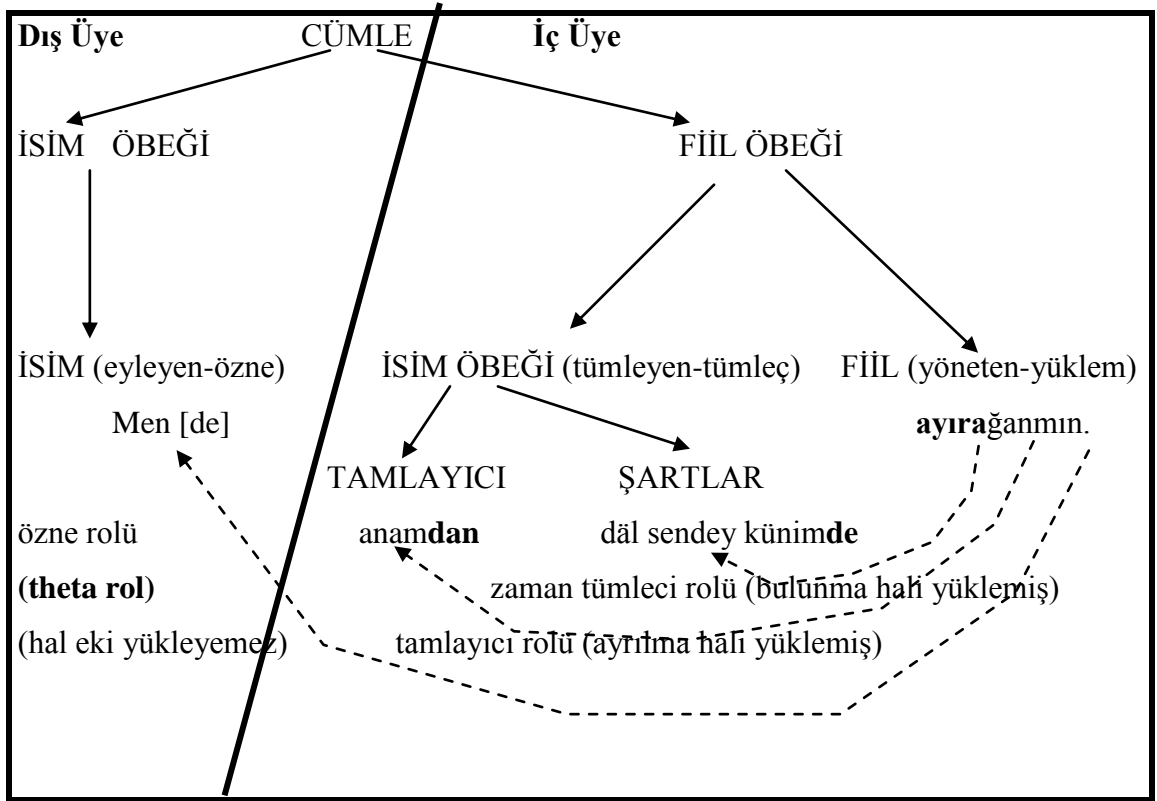
Sonuç olarak yukarıdaki on dört fiil grubuna bakıldığında; durum fiillerinin de oluş fiilleri gibi yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duymadığı ve çoğunlukla yönelme ve ayrılma halli tamlayıcılar istedikleri genellemesini yapabiliriz. Ancak durum fiilleri oluş fiillerinden farklı olarak bazı istisnai durumlar arz etmektedir. Bu istisnalar ise

“özlemek” ve “sevmek, beğenmek” anlamındaki bazı fiillerin yükleme halli tamlayıcılarla kullanılıyor olmasıdır.

Ayrıca Türkçe'nin fiilleri söz konusu olduğunda durum fiillerinin sayısının, kılış fiillerine nazaran daha az, durum fiillerine nazaran ise daha çok olduğu genellemesine ulaşabiliriz.

Yaptığımız incelemenin daha net anlaşılması için Chomsky, Fillmore ve Tesniere'in düşüncelerinden faydalanarak durum fiili kullanılmış bir cümleyi şöyle bir tabloda göstermek istedik:

Tablo – 9:

3. BÖLÜM

3. 1. Fiiller Tablosu

Bu bölümde yukarıdaki inceleme kısmında kullandığımız 148 fiilin aldığı ve muhtemelen alabileceği hal eklerinin tablosunu vereceğiz. Muhtemelen alabileceği hal ekleri rastgele söylenmiş hal ekleri değildir. Hakkında örnek bulamadığımız hal eklerini incelememizde ve tablomuzda kesinlikle kullanmamayı tercih ettik.

Tablo – 10:

Örneklerdeki Fiiller	Fiilin Cümledeki Anlamı	Fiilin Cümlede Aldığı Hal Eki	Fiilin Alabileceği Hal Eki ⁸⁸
abayla-	gözetlemek	+n	---
ajra-	ayrılmak	+dan, +de	---
al-	almak	+den, +n, +dı, +di, +ğa	---
alar-	dik dik bakmak	+qa	---
aljastır-	saptırmak	+tı, +pen	---
ağgar-	fark etmek	+i	---
apar-	götürmek	+n, +ke	+men
apta-	kaplamak	+men	+n
aralas-	lafı karışmak	+ge	---
arqala-	sırtta taşımak	+n	---
as- (1)	aşmak, geçmek	+tan, +den	---
as- (2)	eli omuza atmak	+n, +a	---
ata-	ad söylemek	+dı	+e, +men
atta-	atlamak	+tan	+n, +men
aw-	kaymak	+qa	---
awırt-	ağrıtmak	+n	---
ayıq-	kurtulmak	+nan	---
aynıma-	farksız olmak	+nen	---
ayrıl-	ayrılmak	+dan, +nen	---

⁸⁸ Burada eklerin her çeşidi kullanılmamış, bunun yerine; yükleme hali için “+n”, yönelme hali için “+e”, bulunma hali için “+de”, ayrılma hali için “+den”, vasıta hali için “+men” ekleri kullanılmıştır.

ayt-	söylemek	+ <i>di</i>	+ <i>men, +e</i>
azğır-	caydırmak	+ <i>n</i>	---
baq-	fark etmek	+ <i>men, +di</i>	---
bar-	varmak	+ <i>ge, +ğa</i>	+ <i>den</i>
bayqa- (1)	anlamak	+ <i>n</i>	---
bayqa- (2)	bakmak	+ <i>men, +n</i>	---
bayqa- (3)	fark etmek	+ <i>n</i>	+ <i>den</i>
bekit-	kapatmak	+ <i>ti</i>	---
ber-	vermek	+ <i>n, +ke, +a</i>	---
beril-	kapılıp gitmek	+ <i>ge</i>	+ <i>men</i>
bette-	yönelmek, gitmek	+ <i>ke, ge</i>	---
bil-	anlamak	+ <i>n</i>	---
buw-	bağlamak	+ <i>n</i>	---
darı-	iyi gelmek, yaramak	+ <i>a</i>	---
de-	demek	+ <i>nen</i>	+ <i>n, +e</i>
emiren-	aşırı sevmek	+ <i>n</i>	---
eñkey-	eğilmek	+ <i>nen</i>	+ <i>e</i>
esit-	duymak	+ <i>men</i>	+ <i>n, +den</i>
ıq-	gizlenmek	+ <i>ğa</i>	+ <i>den</i>
ırşı-	fişkırmak	+ <i>nen</i>	---
iş-	içmek	+ <i>di</i>	+ <i>de, +den</i>
iyze-	sallamak	+ <i>n</i>	---
jaq-	yakmak	+ <i>Ø</i>	---
jaqında-	yaklaşmak	+ <i>qa</i>	---
jaqtır-	beğenmek	+ <i>di, +dı</i>	---
jar-	ayırarak	+ <i>n</i>	+ <i>men</i>
jara-	yaramak	+ <i>ke, +e</i>	---
jat-	ilgilenmek	+ <i>e</i>	---
jäwkemde-	boğazlamak	+ <i>di</i>	---
je-	yemek	+ <i>ti</i>	+ <i>de, +den</i>
jılıla-	kapatmak	+ <i>ni</i>	---

jirt-	yırtmak	<i>+dı</i>	<i>+men</i>
jul- (1)	çekmek	<i>+nan, +ti</i>	---
jul- (2)	sökmek	<i>+ti</i>	<i>+men</i>
kemir-	kemirmek	<i>+dı</i>	---
kes-	geçmek	<i>+dı</i>	---
ket-	ilerlemek	<i>+nan</i>	<i>+e, +men</i>
kezdes-	rastlamak	<i>+ke, +te, +de</i>	---
kezik-	rastlamak	<i>+qa</i>	<i>+de</i>
kökse-	çok istemek	<i>+dı</i>	---
köjil böl-	ilgilenmek	<i>+e</i>	---
kör-	görmek	<i>+n</i>	<i>+den, +men, +de</i>
köz sal-	bakmak	<i>+nan, +qa, +ğa</i>	---
köz tasta-	göz atmak	<i>+ğa</i>	---
qaja-	kemirmek	<i>+n</i>	---
qaq-	vurmak	<i>+tı, +men</i>	<i>+den</i>
qaqpayla-	lafa karışmak	<i>+i</i>	---
qalqala-	saklamak	<i>+men, +n</i>	---
qaltılda-	donmak	<i>+tan</i>	---
qama-	ahıra koymak	<i>+dı</i>	---
qapta-	kaplamak	<i>+dı, +i</i>	<i>+men</i>
qara-	bakmak	<i>+e, +qa, +pen</i>	<i>+den</i>
qaray-	unutmak	<i>+den</i>	---
qarayla-	bakınmak	<i>+a</i>	---
qarğı-	atlamak	<i>+qa</i>	<i>+den</i>
qaş-	kaçmak	<i>+den</i>	<i>+men</i>
qatına-	gidip gelmek	<i>+ke</i>	---
qawıs-	kavuşmak	<i>+men</i>	---
qayt-	geri dönmek	<i>+ten</i>	<i>+e</i>
qımtı- (1)	gizlemek	<i>+ti</i>	---
qımtı- (2)	sıkıca tutmak	<i>+n</i>	---
qızıq- (1)	ilgilenmek	<i>+ke</i>	---

qızıq- (2)	imrenmek	+ge	---
qiy-	kesmek	+ti, +pen	---
qiysay-	yanı üzerine yatmaq	+ğa	---
qorjında-	torbaya koymak	+n	---
qosıl-	kavuşmaq	+men	---
qoy-	koymak	+a, +ni	---
qulağına il-	kulak asmak	+n	---
qunıq-	müptela olmaq	+ğa	---
qutıl-	kurtulmaq	+dan	+de
quw-	kovmaq	+den	+n
quwala-	kovalamak	+den	+n
laqtır-	atmaq	+dı	+e, +den, +men
mal-	batırmaq	+n, +ğa	---
möliy-	yalvarır gibi bakmaq	+a	---
müji-	kemirmek	+n	---
nığızda-	sıkıştırmak	+pen	---
nıqta-	sıkıştırmak	+dı	---
oral-	geri dönmək	+e	+den
ögeyle-	özlemek	+n	---
örte-	yakmaq	+n	+men
parşala-	parçalamaq	+dı	---
saba-	dövmək	+men, +ni	---
sağın-	özlemek	+dı, +n	---
salbıra-	sarkmaq	+ten	+e
salğılas-	tartışmaq	+ben	+de
salın-	tiryaki olmaq	+ke	---
serme-	sallamaq	+n	---
serpi-	fırlatmaq	+n	---
sesken-	korkmaq	+nen	+e
sıbırla-	fısıldamaq	+a	+n

sıyrırl-	kaymak	+nan	---
sırqırat-	sızlatmak	+di	---
sires-	donmak	+tan	---
soq-	vurmak	+ğa	---
soy-	boğazlamak	+dı	---
suqqıla-	yarmak	+dı, +pen	---
sura-	istemek	+Ø	+n, +den
süŋgi-	gömülüp gitmek	+e	---
süysin-	imrenmek	+a	---
şalqala-	sırt üstü yatmak	+qa	---
şap-	dört nala koşmak	+pen	+e
şapqıla-	koşuşturmak	+ge	+men
şıq-	çıkmaq	+e	+den
şoşın-	çok korkmaq	+a	+de, +den
tabıs-	kavuşmaq	+pen, +te	---
taqa-	yaklaşdırmak	+n, +ge	---
taŋ-	sarmak	+n, +men	---
tart-	çekmek	+ni, +nan	+e
tasala-	gizlemek	+ı, +den	+men
taydır-	caydırmak	+n, +dan	---
taytalas-	tartışmaq	+men	+de
tıŋıl-	gizlenmek	+e	+de
tıŋda-	dinlemek	+di	+men, +de
tırmıs-	çıkmaq	+a	---
toqta-	durmaq	+a	---
toŋ-	donmaq	+tan	---
tur-	durmaq	+da	---
tuwla-	fırlamak	+nan	---
tüsin-	anlamak	+n, +dı	---
tüy-	dövmek	+dı	---
uqsa-	benzemek	+e, +a	---

umıt-	unutmak	+n	---
ur-	vurmak	+a	+men
usta-	tutmak	+nan, +a	---
uwısta-	avuçla tutmak	+n	---
üyir-	bağlamak	+ben, +i	---
üz-	koparmak	+n	---

3. 2. Farklı hal eki isteyen fiiller tablosu:

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin karşılaştırmalı istemi söz konusu olursa varlabilecek en büyük yargı; her iki lehçenin fiillerinin de çoğunlukla aynı hal eklerini istedikleridir. İncelediğimiz 148 fiilin sadece 8 tanesinde farklı hal eki kullanımı dikkat çekmiştir. Farklı hal eki isteyen fiiller şöyledir:

Tablo – 11:

Örneklerdeki Fiiller	Fiilin Cümledeki Anlamı	Kazak Türkçesinde Aldığı Hal Eki	Türkiye Türkçesinde Aldığı Hal Eki
jat-	ilgilenmek	+e	+(y)lA
köñil böl-	ilgilenmek	+e	+(y)lA
qaq-	vurmak	+tı, +dı	+(y)A
qaray-	unutmak	+den	+(y)I, +(y)U
qızıq- (1)	ilgilenmek	+ke	+(y)lA
qulağına il-	kulak asmak	+n	+(y)A
şoşın-	çok korkmak	+a	+DAn
toqta-	durmak	+a	+DA

3. 3. SONUÇ

Türkçede cümlenin yöneticisi olan fiille cümlenin diğer unsurlarından olan isim arasındaki münasebeti hal ekleri sağlamaktadır. Hal eklerinin cümlede daha başka görevleri de vardır ancak biz tezimizde sadece fiile olan ilişkisini inceledik. Fiille ilişki kurabilmesi için hal ekinin ismi tamlayıcıya dönüştürmesi gerekmektedir. Bu bağlamda her hal ekinin isimleri tamlayıcıya dönüştüremediğini de gördük. Örneğin ilgi ve eşitlik halleri hiçbir zaman birer tamlayıcı unsuru olamamışlardır:

“*Kün säwlesiniñ astında jaltırağan ...*” (günüşiğinin altında parlayan ...) **IM-6/22** cümlesinde günüşiği isminin aldığı ilgi hali ekiyle hiçbir ilişkisi yoktur.

Aynı şekilde “*Onu delice seviyordu*” cümlesinde deli isminin aldığı eşitlik hali ekiyle fiil arasındaki ilişki, bir tamlayıcı-fiil ilişkisi değildir. Buradaki isim fiilin nasıl ya da ne derece yapıldığını anlatan sıradan bir zarftır. Yani bu isim burada olmasa da *sev-* fiili anlamından bir şey yitirmeyecektir.

Türkiye Türkçesindeki yakın anlama gelen fiillerin aynı hal eklerini istemeleri gibi Kazak Türkçesinde de yakın anlama gelen fiiller aynı hal ekini istemektedirler. Örneğin Türkiye Türkçesindeki *de-*, *söyle-*, *fısılda-* gibi fiiller yükleme ve yönelme hali eki alırken Kazak Türkçesinde de bu anlama gelen *de-*, *ayt-*, *sıbırla-* fiilleri de yükleme ve yönelme hali ekiyle kullanılmaktadır.

Yaptığımız bu çalışmadan fiil çeşitleriyle ilgili genel sonuçlar da çıkarabiliriz. Mesela bu çalışmada gördük ki, kılış fiilleri Türkçede en çok kullanılan fiil türüdür. Bu kapsamda kılış fiillerini durum fiilleri, durum fiillerini de oluş fiilleri takip eder.

İsteme fiil çeşitleri açısından bakacak olursak; oluş fiillerinin yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duymadığı ve çoğunlukla yönelme halli tamlayıcılar istedikleri genellemesini yapabiliriz. Yönelme halli tamlayıcılardan sonra ise çoğunlukla ayrılma halli tamlayıcılara ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Kılış fiillerinin çoğunlukla yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz. Ayrılma, yönelme ve vasıta hal ekli tamlayıcılar daha çok cümledeki ikinci tamlayıcı görevindedirler. Durum fiillerinin de oluş fiilleri gibi yükleme halli tamlayıcılara ihtiyaç duymadığı ve çoğunlukla yönelme ve ayrılma halli tamlayıcılar istedikleri görülmektedir. Ancak durum fiilleri oluş fiillerinden farklı olarak bazı istisnai durumlar arz etmektedir. Bu istisnalar ise “özlemek” ve “sevmek, beğenmek” anlamındaki bazı fiillerin yükleme halli

tamlayıcılarla kullanılıyor olmasıdır. Bu durum Kazak Türkçesi için geçerli olduğu gibi Türkiye Türkçesi için de geçerlidir:

Özlemek:

Ol üyin **ögeylep** jürdi. (O evini özliyordu.) **KTS - 424**

Tuğğan jerdi **sağnuw**. (Doğduğun yeri özlemek.) **KTS -458**

Endi bir kez ata-anasın anıq **sağınıp**. (Şimdi ilk kez anne babasını gerçekten özlemiş.) **IM-8/33**

Sevmek, Beğenmek:

Anası balasın **emirene** bawırına bastı. (Anası çocuğunu severek bağırına bastı.)

KTS -139

Torşolaq bala ülken şaharda oqıp jürgen Jasağanbergendi de **jaqtırmay**. (Torşolak bala, büyük şehirde okumakta olan Jasaganbergen'i de beğenmez.) **IM-228/24**

Ebeysin olardı **jaqtırmadı**. (Ebeysin onları beğenmedi.) **IM-74/32**

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin karşılaştırmalı istemi söz konusu olursa varılabilecek en büyük yargı; her iki lehçenin fiillerinin de çoğunlukla aynı hal eklerini istedikleridir. İncelediğimiz 148 fiilin sadece 8 tanesinde farklı hal eki kullanımını dikkat çekmiştir. Farklı hal eki isteyen fiiller şöyledir⁸⁹:

jat-: Ait olmak, ilgisi olmak.

Bul meniñ mindetime **jatpaydı**. (Bu benim yardımımıla ilgilenmiyor.) **KTS -167**

köñil böl-: Dikkat etmek, zaman ayırmak, ilgilenmek.

Kälen onıñ sözine **köñil bölmedi**. (Kelen, onun sözüyle ilgilenmedi.) **IM-31/36**

qaq-: Vurmak, tıklatmak.

Ayağı astında jatqan bir-eki ton balıqtı etiginiñ tumsıgımen **qağıp**, ... (Ayağının altında yatan bir iki ton balığa çizmesinin burnuyla vurup, ...)

... jolda tuğran qara kumandı **qağıp** ketti. (... yolda duran siyah ibriğe vurup gitti.) **IM-3/27**

qaray-: Okuduğunu, bildiğini unutmaya başlamak, körelmek.

Nemisşe söylewden **qarayıp** qaldım. (Almanca'yı unutmaya başladım.) **KTS - 291**

qızıq- (1): İlgilenmek, ilgi duymak.

⁸⁹ Bu fiillerin karşılaştırması "tablo 11"de verilmiştir.

Bul iske qattı **qızıqtı**. (Bu işle çok ilgilendi.) **KTS -343**

qulağına il-: Kulak asmak, dinlemek.

Aqbala bunun birin **qulağına ilmedi**. (Akbala bu sözlerin birine [bile] kulak asmadı.) **IM-7/41**

şoşın-: Ödü kopmak, dehşete kapılmak, çok korkmak.

Qart sofi eki inisiniñ nısapızdıǵına **şoşınadı**. (Yaşlı sofu iki erkek kardeşinin aç gözlülüğünden çok korkar.) **IM-136/22**

toqta-: Durmak, duraklamak.

... , özin kütip tuǵran jıyın aldına **toqtadı**. (... , kendini beklemekte olan kalabalığın önünde durdu.) **IM-94/16**

Yukarıdaki bu fiillerle ilgili yorumları inceleme kısmında yaptığımız için burada tekrarlamayacağız. Ancak burada genel olarak istem farklılıklarının sebeplerine değinmek faydalı olacaktır. Bu farklılıkların bizim de katıldığımız tespitlerini yapmış olan Ertuğrul Yaman farklılıkların sebeplerini şöyle açıklıyor:

1. Her dilin kullanımını o dili konuşanlar ve o dilin geçirmiş olduğu süreçler belirler. Aynı dilin iki lehçesi dahi olsa, Özbek Türkçesi (bizim için Kazak Türkçesi) ve Türkiye Türkçesi yazı dili olarak farklı istikametlere yönelmiş olabilirler.

2. Fiil-tamlayıcı ilişkisinde görülen bu farklılıkların ikinci bir sebebi, anlatım yollarının geliştirilmesi ihtiyacıdır. Dile yeni imkânlar kazandırmak amacıyla bu tür yapılar kendiliğinden ortaya çıkmış olabilir. Çünkü, böyle yapılar çoğunlukla, ikincil mecazi anlamları bildirmektedir.

3. Bazı fiillerin talep ettiği hal eklerinde görülen farklılıkların bir sebebi de ilişkide bulunan yabancı diller (Türk lehçeleri için Rusça) olabilir. Söz konusu yabancı dillerin hal ekleri aynen tercüme yoluyla o dil veya lehçeye geçmiş olabilir (Yaman 2007: 1918).

İstemlerin değişimi söz konusu olduğunda yukarıdaki tespitlerin son derece doğru olduğuna inanıyoruz. Eğer lehçeler arası bir istem sözlüğü hazırlanırsa öncelikle lehçelerdeki istem farklılıkları ortaya çıkacaktır, daha sonra ise belki de bu farklılıkların hepsinin ayrı ayrı sebepleri tespit edilebilecektir.

Son olarak incelememiz göstermiştir ki; lehçeler arası aktarmaların yapılacağı çalışmalarda sadece ses ve istem farklılıklarının öğrenilmesi hataları en aza indirmek için yeterli olacaktır.

3. 4. KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1983), *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.

ARAT, Reşit Rahmeti (1999), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ARSLAN Hülya (1998), “Kazak Türkçesinde İsim Çekimi Belirtme Hali”, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Tömer Yayını, 20 Ağustos 1998, s. 48-55.

ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis Uştmağların Açuk Yolu III Dizin-Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

BOZ, Erdoğan (2004), “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri”, C:1, s. 501-511, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007) “Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine”, Turkish Studies 2/2 Spring <http://www.turkishstudies.net/>.

BURAN, Ahmet (2006), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2008), *Prof. Dr. Ahmet Buran – Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları.

ÇAĞATAY, Saadet (1977), *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

_____ (1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri II*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları..

CAFEROĞLU, Ahmet (1983), *Türk Kavimleri*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

DEMİR Nurettin – YILMAZ Emine (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

DEMİREZ GÜNERİ, Aysun (2007), *Yeni Uygur Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

_____ (2009), “Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume 4/4 Summer, s. 505-515 <http://www.turkishstudies.net/>.

Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), Ankara: TDK Yayınları.

DİNAR, Talat, “Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig’deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi”, *Turkish Studies*, Volume 5/3 Summer, s. 1045-1091 <http://www.turkishstudies.net/>.

DOĞAN, Nuh (2010), “Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/10, s. 225–230.

_____ (2011), *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

EDİSKUN, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

EMRE, Vildan (2008), *Dede Korkut Hikâyelerindeki Fiillerin Birleşim Değerleri*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1996), *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basım Evi.

_____ (2007), *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun – Makaleler (Dil, Destan, Tarih, Edebiyat)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERDEM, Melek (2006), “Türkmen Türkçesi’nde Hareket Fiilleri’nin “İstem’e Göre Anlam Değişimleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S: 2, s. 38-50, Haziran.

_____ (2007), “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 2, s. 94-104, Haziran.

ERGİN, Muharrem (1999), *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

_____ (2005), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

ERKMAN-AKERSON, Fatma (2008), *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

ERTENE BAYDAR, Arzu S. (2009), Kırım Tatar Türkçesi Edebi Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişisine Dair”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S: 40, s. 25-35.

GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat (1966), *Dilbilgisi*, İstanbul: TDK Yayınları.

GEZUNDHAJT, Henriette (2005), “Sémantique de la Phrase” (Çev. Rıza Filizok), <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=188>

GÖMEÇ, Saadettin (2006), *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜLENSOY, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (2007)., *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.

HATİBOĞLU, Vecihe (1978), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

İLERİ, Esin (1997), “Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri”, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 7-9 Ağustos 1996, s. 157-165.

İLKER, Ayşe (1999), “Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler”, III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara.

İslam Ansiklopedisi, Ankara: MEB Yayınları.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2006), *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KAHRAMAN, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: TDK Yayınları.

KARA, Mehmet (2009), “Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar”, Turkish Studies, Volume 4/4 Summer, s. 1056–1082 <http://www.turkishstudies.net/>.

KARABULUT, Ferhat – DEMİRCİ, Kerim – ULUTAŞ, İsmail (2006), *Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı*, Ankara: Okuyorum Yayınları.

KARACA, Oktay Selim (2012), *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAHAN, Leyla (1997), “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, Türk Dili, Eylül, S: 549, s. 209–213

- _____ (2010), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (2011), *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAŞLAR, M. Selda (2011), “Tarihsel Oğuz İsim Sözvarlığının Kazak Türkçesindeki Görünümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, S: 19 Güz, s. 89-99 www.sosyalarastirmalar.com.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991), Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- KAŞGARLI, Mahmud (1986), *Divan-ü Lûgat’it-Türk*, (Çev. Besim ATALAY), Ankara: TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KOÇ Kenan–DOĞAN Oğuz (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KOÇ, Kenan - BAYNİYAZOV, Ayabek - BAŞKAPAN Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi–Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- MAYEMEROVA, Ainur (2006), *Muhtar Äwezov’nun Abayjoli Romanında Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler, Doktora Tezi.
- MEHMET, Gülsün (2009), “Salar Türkçesinde İlgi İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri”, *Gazi Türkiyat*, Güz / S: 5, s. 469-481.
- NURPEYİZOV, Abdijemil (1970), *Imirt*, Almatı: Jazuwşı Baspası
- ÖZKAN, Abdurrahman (1998), *Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (VI. Cilt, vr. 1b-109b), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, (Doktora Tezi), İstanbul.
- _____ (1999), “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S: 1, s. 125-143, Isparta.
- _____ (2011), “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Bazı Fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, s. 512-522 <http://www.turkishstudies.net/>.
- ÖZKAN, Nevzat (1997), *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Kayseri: Geçit Yayınları.

_____ (2007), “Gagavuz Türkçesi” s. 81-170 (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2007), *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007), “Özbek Türkçesi” s. 291-354 (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri, Ankara: Akçağ Yayınları.

RİFAT, Mehmet (1983), *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, İstanbul: Yazko Yayınları.

SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolayeviç (1957), *Kazak Kelimesi Hakkında*, (Çev. Saadet Çağatay), TDAY-Belleten, s. 95-104.

SARAY, Mehmet (1993), *Kazak Türkleri Tarihi Kazakların Uyanışı*, İstanbul: Simurg Kitabevi.

SEV, Gülsel (2007), *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2002), “/+DAn... +A/ Yapısına İlişkin”, *Türkoloji Dergisi*, XV. Cilt: 15, S: 1, s. 247-259.

ŞAHİN, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TAMİR, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi” s. 429-480 (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2003), “Türkiye Türkçesi Açısından Kazak Türkçesine Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 321-331, Bahar.

TEKİN, Talat (2000), *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmalar Dizisi.

_____ (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Talat-ÖLMEZ Mehmet (2003), *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul: Simurg Yayınları.

TESNIERE, Lucien (1959), *Elements de Syntaxe Structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri), Klincksieck, Paris.

TİMURTAŞ, Faruk K. (2003), *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TOKLU, Osman (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1982), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türkçe Sözlük (Güncel Türkçe Sözlük) (2005), Ankara: TDK Yayınları.

TÜRKEŞ GÜNAY, Umay(2007), *Türklerin Tarihi, Geçmişten Geleceğe*, Ankara: Akçağ Yayınları.

UĞURLU, Mustafa (2001), “Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri”, s. 197-206, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimağusa.

USER, Hatice Şirin (2006), *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

UYSAL, Seçkin (2010), *Nehcü'l-Feradiste Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

UZUN, Nadir Engin (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

VARDAR, Berke (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

YAMAN, Ertuğrul (2007), “Özbek Türkçesinde Tamlayıcı-Fiil İlişkisi ve Bazı Hal Eklerinin Farklı Kullanılması” IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C: 2, s. 1907-1920, Ankara: TDK Yayınları.

YİĞİT, Ali (1996), *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadığı Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ: TİSAV Yayınları.

ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi (Çev. Yusuf Gedikli)*, İstanbul: Cem Yayınları.